

MASTER'S THESIS

Schoolmusea vertellen

De representatie van het onderwijs tussen 1871 en 1910 in België, Duitsland en Nederland

Nahon, G.

Award date:
2019

Awarding institution:
Department Philosophy and History

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

pure-support@ou.nl

providing details and we will investigate your claim.

Downloaded from <https://research.ou.nl/> on date: 06. May. 2023

Open Universiteit
www.ou.nl

Schoolmusea vertellen

De representatie van het onderwijs tussen 1871 en 1910 in
België, Duitsland en Nederland

The tale schoolmuseums tell

The representation of teaching children between 1871 and 1910 in Belgium,
Germany and The Netherlands

Gijsberta Nahon,
Hudsonlaan 676,
5623 NR Eindhoven
Mw.G.M.Nahon@gmail.com
Studentnummer 837005744
Begeleider: Dr. Susan Hogervorst
Examinator: Dr. Martijn van der Burg
Datum: 18 augustus 201

Dankwoord

In het ruim anderhalf jaar durende onderzoek naar het verhaal dat schoolmusea vertellen over het onderwijs tussen 1871 en 1910, heb ik veel steun en bemoediging ondervonden van een aantal mensen. Daarvoor wil ik nu mijn welgemeende dank uitdrukken.

Dr. Susan Hogervorst, mijn scriptiebegeleidster, dank ik voor haar vele adviezen, het kritisch doorlezen van al mijn pogingen om de resultaten van het onderzoek leesbaar en correct te beschrijven, en voor haar bemoedigende woorden die mij steeds hielpen om met haar kritiek om te gaan.

Dr. Martijn van der Burg dank ik hartelijk voor zijn bereidheid mijn masterscriptie te examineren en voor zijn tips met betrekking tot de annotatie en de literatuurlijst.

Drs. Mr. Anaika Schippers dank ik voor haar informatie met betrekking tot het onderwerp, living History, voor het doorlezen van de laatste versies van het onderzoekverslag en het suggereren van de toen nog wenselijke verbeteringen, en voor haar hulp bij computerproblemen.

Ds. Uta Bülbring dank ik heel hartelijk voor haar begeleiding bij mijn bezoeken aan de meeste van de onderzochte musea, voor het verslag van haar indrukken en bevindingen daarbij, en voor haar niet aflatende interesse en aanmoediging gedurende de voortgang van het werk.

In het bijzonder wil ik de medewerkers in de administratieve, en organisatorische sector van de universiteit bedanken voor hun grote vriendelijkheid en behulpzaamheid wanneer ik met vragen of praktische problemen me tot hen moest wenden.

Inhoud

1 Inleiding	5
1.1 Probleemstelling en deelvragen	7
1.2 Afbakening	9
1.3 Belang van het onderzoek uit cultuurwetenschappelijk oogpunt	12
1.4 Bronnen, methode en opzet van deze studie	17
1.5 Gebruikte methode	19
1.6 Opzet	21
2 Theoretisch uitgangspunt	23
2.1 Nostalgie en vooruitgang	23
2.2 Historisch besef en nationale identiteit	26
2.3 Afstand en Nabijheid	29
2.4 Musealisering	32
2.5 Conclusie	35
3 Historische oriëntatie	37
3.1 Geschiedenis van het onderwijs	37
3.2 Geschiedenis van het schoolmuseum	44
3.3 Conclusie	46
4 De bezoeken aan regionale en landelijke musea: verschillen en overeenkomsten	47
4.1 De regionale o plaatselijk georiënteerde musea	48
4.2 Conclusie	63
4.3 De meer nationaal georiënteerde musea	64
4.4 Conclusie	79
5 Slotbeschouwing	80
5.1 Nostalgie en vooruitgang in de onderzochte musea	82
5.2 Afstand en nabijheid in de onderzochte musea	83
5.3 Historisch bewustzijn en nationale identiteit in de onderzochte musea	85
5.4 Conclusie	86
Bijlagen: 1 Vragen en meningen	88
2 Vragen aan een bezoeker van meerdere bezochte musea	91
3 Vragen aan een living history speelster	94
4 Adressen van de bestudeerde schoolmusea	95
5 Negen aspecten waarop de musea en de tentoonstellingen werden beoordeeld.	95
Gebruikte literatuur	97

1. Inleiding

“De eerste en de grootste ramp waar een kind mee wordt overvallen, is, ‘met verlof van Pestalozzi en Prinsen’, de school.” Met deze bekende uitspraak schilderde Hildebrand in zijn *Camera Obscura* de school uit zijn jeugd. Maar was het onderwijs vroeger werkelijk zo erg?

Deze scriptie is een analyse van een onderzoek naar de representatie in de huidige schoolmusea van het lager onderwijs gedurende de periode 1871 – 1930 in België, Duitsland en Nederland. Het onderzoek concentreert zich voornamelijk op de geschiedenis van het lager onderwijs, omdat de onderzochte musea, met uitzondering van het Nationaal Onderwijsmuseum in Dordrecht, vrijwel geen aandacht besteden aan het middelbare, of hoger onderwijs. Tot ver in de jaren dertig bestond de algemene leerplicht in Nederland uitsluitend voor kinderen tot twaalf jaar. Pas vanaf 1928 veranderde dit langzaam. In de andere landen was het niet heel anders. Voor dit onderzoek is gekeken naar de huidige beeldvorming van het onderwijs tussen 1871 en 1930 omdat gedurende deze periode in de drie genoemde landen de algemene schoolplicht wettelijk tot stand kwam. In België was dit in 1914; in Nederland in 1900, terwijl dit in het nog tamelijk verbrokkelde Duitsland geleidelijk aan gebeurde. In 1919 echter was ook hier schoolplicht, of algemene leerplicht, een feit geworden. Bestudeerd werd de vraag hoe deze musea het onderwijs tussen 1871 en 1930 in België, Duitsland en Nederland nu tonen en welk verhaal zij daarover vertellen.

Een interessant verschijnsel uit de tweede helft van de negentiende eeuw is het ontstaan van schoolmusea in heel Europa. Duitsland is hier een koploper.¹ Volgens de historicus Rien van Buren is er tot nu toe in binnen- en buitenland weinig onderzoek gedaan naar het verschijnsel schoolmuseum.² Dat is opmerkelijk omdat deze musea beslist geen marginaal verschijnsel waren. In veel musea in Europa, en ook daarbuiten, werd in de late negentiende en in de twintigste eeuw het onderwijs in een permanente tentoonstelling gerepresenteerd. Nog in 2009 bemerkte ook de historicus Eckhardt Fuchs dat schoolmusea als onderwerp van onderzoek te weinig

---

¹ Rien van Buren, *Van praktisch en pedagogisch naar cultuurhistorisch Het verschijnsel schoolmuseum in nationaal perspectief* (Schiedam 2009) 4.

² Ibidem.

aandacht krijgen van historici.³ Zoals blijkt uit het aantal musea dat zich met het onderwerp onderwijs bezighoudt, bestaat er bij het algemene publiek echter wel veel belangstelling voor schoolmusea.

Een overzicht van het huidige aantal schoolmusea bestaat nog niet. Volgens de schatting van Van Buren bestonden er aan het begin van de twintigste eeuw 120 schoolmusea op mondiale schaal. Rond de Tweede Wereldoorlog zou dit getal zijn afgenomen, om aan het einde van de jaren zeventig weer te stijgen naar meerdere honderden. Voor Nederland kent Van Buren er in 2009 slechts drie.⁴ De cijfers die we kennen met betrekking tot de eerste generatie schoolmusea dateren uit het eerste decennium van de twintigste eeuw en zijn afkomstig van de Duitse Max Hübner en de Amerikaanse Benjamin Andrews. Hübner telt in 1904 voor Duitsland 40 schoolmusea, en in 1906, 45 voor de rest van de wereld (waaronder drie Nederlandse musea).⁵ Voor een schatting van het huidige aantal schoolmusea is het internet de meest actuele bron. Voor zover het betreft het type schoolmuseum dat de geschiedenis van het onderwijs representeert, kan uitgegaan worden van een dertigtal musea in België, Nederland en Duitsland, waarvan de meeste zich, zoals gezegd, in Duitsland bevinden.

De historica Agnes Jonker zoekt in haar artikel een verklaring voor het ontstaan van het moderne schoolmuseum.⁶ Zij haalt de bovengenoemde uitspraak van Hildebrand aan. Als Hildebrand hiermee de gevoelens van zijn tijdgenoten wilde uitdrukken, dan zou een schoolmuseum niets minder dan een verzamelplaats van kinderleed moeten zijn. Ofschoon enige negatieve sporen uit Hildebrands kinderjaren in de schoolmusea ongetwijfeld te vinden zijn, lag het destijds geenszins in de bedoeling van de initiatiefnemers van deze musea om een monument voor kinderrampen op te richten. Het negatieve beeld, als de grootste ramp voor een kind, dat door Hildebrand in zijn *Camera Obscura* geschilderd werd ten spijt, hadden er in de loop van de negentiende eeuw al hier en daar veranderingen in het onderwijs plaatsgevonden. "De school wordt, naar de nieuwste verordeningen, zo aangenaam en dragelijk mogelijk gemaakt", schreef Hildebrand zelf, met de nodige argwaan weliswaar. Het

---

³ Eckhardt Fuchs, 'All the world into the school: World's fairs and the emergence of the school museum in the nineteenth century' in: Martin Lawn ed., *Modelling the future. Exhibitions and the materiality of education* (Londen 2009) 51.

⁴ Van Buren, *Van praktisch en pedagogisch naar cultuurhistorisch* 4.

⁵ Ibidem.

⁶ A.E.M. Jonker, 'Monument van edel streven; de voorgeschiedenis van het Nationaal Schoolmuseum', *De school anno 7* (1989) afl.4, 20-35.

aanschouwend onderwijs bijvoorbeeld, een methode om de leerstof meer concreet, en daardoor interessant en begrijpelijk voor kinderen, te maken, verwierf langzaam een belangrijke plaats in de school. Juist in deze ontwikkeling vond het museum aanvankelijk zijn voornaamste bestaansrecht.⁷

1.1 Probleemstelling en deelvragen

De centrale vraag in dit onderzoek is: Hoe wordt het lager onderwijs uit de periode 1987-1930 gerepresenteerd in verschillende typen onderwijsmusea in België, Duitsland en Nederland en verschillen en hoe kunnen overeenkomsten en verschillen worden verklaard?

Met de invoering van deze algemene leerplicht veranderde er veel in het dagelijkse leven van een groot aantal mensen. Dit was vooral het geval in gezinnen die, door armoede gedreven, mede afhankelijk waren van een inkomen uit het werk van hun kinderen. De situatie bleef nog lang bestaan na het afschaffen van kinderarbeid. Hierdoor duurde het een heel lange tijd alvorens de leerplicht zich in het dagelijkse leven kon doorzetten. Geleidelijk aan werden, na de invoering van de schoolplicht, ook de nieuwe pedagogische inzichten opgenomen in het onderwijs. Deze inzichten waren in de betere scholen al eerder deel van het onderwijs geworden, voor de meeste scholen echter duurde dit tot ver in de jaren dertig of langer. Het verhaal dat wordt verteld in de bezochte schoolmusea, begint weliswaar aan het einde van de negentiende eeuw, maar door de aanwezigheid van veel historisch materiaal uit de eerste decennia van de twintigste eeuw, ligt er veel nadruk op deze periode.

Bij het beantwoorden van de centrale vraag is gekeken naar verschillen en overeenkomsten tussen de tentoonstellingen in de musea, en wat de oorzaken daarvoor zijn. Er werd speciale aandacht besteed aan de vraag welke bijdrage deze musea leveren aan de historische bewustwording van de bezoeker. Concepten als nostalgie en vooruitgang, afstand en nabijheid, nationale of regionale identiteit, en de musealisering. Al deze aspecten van onderzoek spelen namelijk een rol bij de poging om een beter inzicht te krijgen in de manier waarop een beeld gevormd is van het verleden, met name van het onderwijs rond de negentiende eeuw.

In een poging om deze centrale vraag te beantwoorden werden de onderstaande deelvragen geformuleerd:

---

⁷ Ibidem.

- 1) Hoe dragen de museale principes die gebruikt zijn in de tentoonstellingen in de verschillende musea bij, aan de sfeer van de behandelde periode?
- 2) In hoeverre en op welke wijze wordt er geprobeerd de afstand tussen verleden en heden, tussen de oorspronkelijke plaats van de objecten en hun huidige plaats in het museum, te overbruggen?
- 3) Hoe wordt nostalgie opgeroepen, en is er vooruitgang zichtbaar in de tentoonstelling in de musea?
- 4) In hoeverre en op welke manier is nationale of regionale identiteit waarneembaar?

Bij vraag een is het van belang te kijken naar de inrichting van de musea, en naar vragen als: geven inrichting en gebouw een indruk van de tijd die er gerepresenteerd wordt, op welke wijze worden de bezoekers benaderd? Welke hulpmiddelen worden er aangeboden om de tentoongestelde objecten te verduidelijken en te verklaren? Hoe worden de musea gefinancierd? Terwijl bij de tweede vraag gekeken wordt naar de methoden die de musea gebruiken om het probleem van afstand en nabijheid te verminderen. Afstand en nabijheid moeten hier worden gezien als een probleem van tijd, plaats en functie. De objecten die in het moderne museum tentoongesteld zijn, stammen als regel uit een vroegere historische periode, voor de bezoeker in de huidige tijd lijken ze vaak vreemd. Om de zin ervan te kunnen ervaren moet de bezoeker zich verplaatsen in omstandigheden en mentaliteit van de gebruiker in dat verleden. Ook de plaats waar de objecten getoond worden is een kunstmatige; in een schoolmuseum zijn zij uit hun vroegere omgeving gehaald en daardoor vervreemd van hun oorspronkelijke taak. De functie van veel tentoonstellingsstukken is ook vaker onbekend voor de bezoeker; om de zin ervan te kunnen begrijpen is het niet genoeg dat het gebruik ervan wordt uitgelegd. De bezoeker moet zich kunnen vrijmaken van de eigen opvattingen over het nut van dingen en ze als het ware zien met de ogen van de historische persoon waarvoor ze bedoeld waren. Bij vraag drie werden nostalgie en vooruitgang werden onderzocht. Schoolmusea zijn plaatsen waar de herinnering aan de eigen schooltijd opgeroepen wordt, een tijd die voor velen verbonden is met een gevoel van veiligheid en jong zijn. Maar ook zal de bezoeker geconfronteerd worden met de vooruitgang die over de jaren heeft plaatsgevonden. Nationaal of regionaal bewustzijn en historisch besef in de tentoonstellingen werden bij vraag vier onderzocht en is bij een onderzoek waarin verschillende museumtypen in meerdere landen vergeleken worden een

aspect van belang. Er werd bekeken in hoeverre historische bewustwording gestimuleerd wordt in de musea.

Tenslotte werd de manier waarop de verschillende musea de ontwikkeling van de pedagogiek in deze periode tonen, onder de loep genomen. Na onderzoek in zes musea op basis van bovenstaande deelvragen kon er een vergelijking van de verschillen en overeenkomsten die er bestaan tussen de musea gemaakt worden.

1.2 Afbakening

Voor het onderzoek naar schoolmusea zijn in principe drie typen musea van interesse. Dit zijn de grote nijverheidsmusea, waaronder ook de internationale nijverheidstentoonstellingen vallen; de onderwijsmusea waar kinderen klassikaal of individueel in vakkennis worden onderwezen; en de musea die de geschiedenis van het onderwijs weergeven.

De vroege grote nationale en internationale nijverheidstentoonstellingen hadden als belangrijkste doel, producten, waaronder ook leermiddelen en andere objecten die voor het onderwijs aan kinderen van belang waren, te tonen en te propageren, en hiermee de nijverheid te stimuleren en de handel te bevorderen. De vele kleinere nijverheidsmusea die gewoonlijk als belangrijkste doel hadden, en vaak nog hebben, tonen veelal producten van de lokale nijverheid uit het verleden of het heden te tonen. Het gaat hierbij zowel om producten voor de handel als voor lokaal gebruik. Naast de producten die men als elementaire levensbehoeften kan omschrijven, spelen bij deze tentoonstellingen, handwerk en kunstzinnige producten vaak een grote rol. Daarnaast hebben sommige nijverheidsmusea dikwijls het karakter van een heemkundemuseum. Daar krijgt het dagelijkse leven in het verleden van de lokale bevolking aandacht. Huiselijke taferelen als ingerichte woon- of werkruimtes zijn populair in dit soort musea. Waar dit het geval is, heeft dan ook de school en het onderwijs dikwijls een plaats. Deze musea zijn voor het onderzoek naar de huidige representatie van de geschiedenis van grote interesse. Het museum, dat algemeen educatief is, is het soort museum, dat lange tijd 'schoolmuseum' werd genoemd. Een van de oudste daarvan was het Museum ten bate van het Onderwijs in Den Haag, dat kort na de tweede wereldoorlog uiterst populair was bij de Haagse schooljeugd en bekend was als het Museum Hemsterhuisstraat. Uit dit museum is in 1986 het museum Museon ontstaan, een groot en populair wetenschapsmuseum, gericht op individuele kinderen in schoolverband. Van deze drie typen schoolmuseum, is

het museum dat de geschiedenis van het onderwijs toont, het eigenlijke onderwerp van dit onderzoek en wordt aan de andere museumtypen gerefereerd waar dit nodig is. Omwille van de gedeeltelijke overlapping van doel en inhoud van de verschillende typen, wordt er echter hierna alleen bij de behandeling van het derde type museum, de benaming 'schoolmuseum' gebruikt. Het schoolmuseum zoals dit onderzoek behandeld wordt, is de jongste loot aan de stam van musea. Het nijverheidsmuseum bestaat nog steeds en maakt vaak deel uit van een heemkundemuseum. Het museum dat algemeen educatief is en zich vooral richt op het geven van wetenschappelijke informatie aan kinderen, is momenteel het meest populair.

Voor de analyse van het schoolmuseum zijn zes musea gekozen. Deze musea, onderscheiden zich sterk van elkaar en maken in hun representatie de verschillen zowel als de overeenkomsten in het onderwijs duidelijk zichtbaar. In België zijn dit het Stedelijk Museum in Ieper, een museum met klaslokalen waar kinderen zich actief kunnen inleven in een lessituatie; en het Stedelijk Museum te Brugge, een volkskundemuseum waar de representatie van de school een onderdeel is van de algemene geschiedenis van de stad sinds de Middeleeuwen. In Duitsland is er het Lehrerhaus in Duisburg, een origineel schoolgebouw plus woning voor de onderwijzer zoals dit rond 1900 gebruikt werd, geplaatst op een dorpsplein tegenover de dorpskerk; en het Westfälisches Schulmuseum in Dortmund, ondergebracht in een schoolgebouw uit 1905 met een ingericht klaslokaal en ruimtes waar in vitrines leermaterialen tentoongesteld zijn. In Nederland is gekozen voor het Nationaal Onderwijsmuseum in Dordrecht, het waarschijnlijk grootste onderwijsmuseum in Europa, waar een omvangrijk aantal leermiddelen bijeengebracht is en waar vaker wisselende tentoonstellingen worden aangeboden; en het Onderwijsmuseum Schooltijd in Terneuzen, een museum in een gebouw van rond 1900. Het heeft een ingericht klaslokaal, veel leermiddelen in vitrines en op tafels, en regelmatig wisselende tentoonstellingen over verschillende onderwerpen. Daarnaast is er nog een aantal andere musea bezocht, die in dit onderzoek af en toe vermeld worden om de observaties in de zes musea te benadrukken of in een context te plaatsen.

Bij het onderzoek naar de verschillen en overeenkomsten tussen de schoolmusea in de drie behandelde landen werd gekeken naar de soorten musea: musea met een sterk regionaal karakter en musea waar de tentoonstellingen een meer algemeen karakter hebben. De tentoonstellingen in de schoolmusea bleken heel verschillend van karakter te zijn en een scala van

opvattingen die hun conservatoren hebben over het doel en de functie van een schoolmuseum te tonen. Deze opvattingen variëren van een nostalgisch toeristische attractie tot en met een koel wetenschappelijke tentoonstelling.

Van elk museum werden meerdere aspecten onderzocht. Er is gekeken naar het doel waarmee een bepaald museum was opgericht en de eventuele aanpassingen daarvan in de loop van de jaren; naar de verzamel-, en presentatiestrategie die de basis vormt voor de tentoonstellingen; naar de informatie die de bezoeker wordt aangeboden zowel als de manier waarop dit gebeurt; en naar de doelgroep waarop het museum zich richt.

De geschiedenis van het museum in het algemeen, zoals beschreven in deze scriptie, vormt de achtergrond waartegen de studie van de individuele schoolmusea geplaatst is.

De opkomst van de schoolmusea vond plaats in de negentiende eeuw, zette zich voort gedurende de twintigste eeuw en gaat verder tot op de dag van vandaag. De moderne schoolmusea ontstonden niet uit de traditionele kunstmusea, maar kwamen meestal voort uit de grote werelddtentoonstellingen. In hun musealiseringsoopvattingen hebben ze echter een sterke relatie met de traditionele musea. De heel nauwe band met de volkskundemusea, waarvan zij soms deel uitmaken, is vaak duidelijk zichtbaar zoals in het museum te Brugge waar het schoolmuseum is ondergebracht in één zaal terwijl in de volgende zalen, andere onderwerpen van nationaal erfgoed tentoongesteld zijn. Maar ook in andere musea die zich schoolmuseum noemen, is er vaak een vermenging van onderwijs en het dagelijkse leven in het verleden, waar te nemen.

Alle musea proberen de ontwikkelingen in het onderwijs te presenteren maar leggen veelal een nadruk op bepaalde perioden. Om een overzicht te krijgen van de grote lijnen, was het noodzakelijk een korte beschrijving te geven van de geschiedenis van het onderwijs en het pedagogisch denken vanaf de Verlichting tot aan het begin van de twintigste eeuw. De veranderingen die hebben plaatsgevonden in de opvattingen over het belang van onderwijs voor alle kinderen, waren in deze periode heel vele. Het denken over de vraag, hoe kinderen te stimuleren om te leren en hoe het onderwijs aantrekkelijk en effectief gemaakt kan worden zowel als passend bij de leeftijd van jonge kinderen, heeft er een grote vlucht genomen en tot talloze verbeteringen in het onderwijs geleid.

1.3 Belang van het onderzoek uit cultuurwetenschappelijk oogpunt

Ofschoon musea die zich richten op de representatie van het onderwijs in het verleden, al sinds de tweede helft van de negentiende eeuw bestaan, is er zoals Van Buren al vaststelde, in de geschiedschrijving tot nu toe niet heel veel belangstelling getoond voor deze vorm van representatie van dit onderwerp in de geschiedenis.

Tot op heden is er betrekkelijk veel geschreven over onderwijsmusea in het algemeen maar musea die de geschiedenis van het onderwijs behandelen kregen veel minder aandacht. Behalve in het werk van Ulla Nitsch, concentreert zich de belangstelling van historici en museologen voor musea die het onderwijs als onderwerp hebben, vooral op musea uit de negentiende en twintigste eeuw en wordt er weinig vergeleken.⁸ Een vergelijking van moderne schoolmusea in verschillende landen is nog niet eerder gepubliceerd. In een wereld waar onderwijs en wetenschap zo belangrijk worden geacht, is het bevreemdend dat de geschiedenis van het onderwijs, zoals gerepresenteerd in musea, van de historische wetenschap niet meer aandacht krijgt dan ze tot nu toe deed. Voor het onderwijs, en ook over de geschiedenis daarvan, bestaat wel meer interesse, wat blijkt uit vele gepubliceerde onderzoeken.

Een overzicht van het onderwijs zoals dat in het verleden in Nederland bestond, geven onder andere Nelleke Bakker, Jan Noordman en Marjoke Rietveld-van Wingerder.⁹ Martijn van der Burg beschrijft de invloed die Frankrijk heeft gehad op het onderwijs in Nederland in België.¹⁰ Over de geschiedenis van het onderwijs in België schrijft Nele Muys in de inleiding tot haar Ethesis¹¹, terwijl Heinz Elmar Tenorth de Duitse onderwijssituatie belicht.¹² De representatie van het verleden in schoolmusea, als bron en onderzoeksveld voor de geschiedenis van het onderwijs in de verschillende

---

⁸ Ulla M. Nitsch, *Schule wandert ins Museum. Eine kritische Rekonstruktion der Musealisierung von Schul- und Pädagogikgeschichte 1977-1997* (Berlijn 2001).

⁹ N. Bakker, J. Noordman en M. Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee & praktijk 1500-2000* (Assen 2006).

¹⁰ Martijn van der Burg, 'Inleiding', in idem: *Nederland onder Franse invloed. Cultuurtransfer en staatsvorming in de napoleontische tijd, 1799-1813* (Proefschrift Universiteit van Amsterdam 2007) 5-22.

¹¹ Nele Muys, *De leerkracht tussen norm en praktijk: Geschiedenisonderwijs in Vlaanderen na WO II* (Gent 2004), Ethesis.

¹² Heinz-Elmar Tenorth, 'Kurze Geschichte der allgemeinen Schulpflicht', *Bunderzentrale für politische Bildung*, 2014.

<http://www.bpb.de/gesellschaft/kultur/zukunft-bildung/185878/geschichte-der-allgemeinen-schulpflicht>.

landen echter, lijkt nog te weinig bestudeerd te zijn. Maria Grever en Carla van Boxtel benadrukken in hun pleidooi voor erfgoedstudie, het belang van musea als plaatsen waar dit erfgoed kan worden bestudeerd.¹³ Zij richten zich op de eerste plaats tot de leerkrachten. Met veel praktische voorbeelden willen zij leerkrachten en museumcuratoren stimuleren erfgoed te waarderen, te conserveren en te tonen, om daarmee kinderen kennis van, en waardering voor, het verleden bij te brengen. Maar niet alleen kinderen, misschien meer nog dan kinderen, zouden volwassenen ervan kunnen profiteren het onderwijs als erfgoed in de musea gerepresenteerd te zien. Grever en Van Boxtel benadrukken in haar publicaties het belang van erfgoedstudie in het algemeen en beschouwen historische musea als bronnen daarvoor. Zij spreken echter niet over het onderwijs in het bijzonder als onderwerp van erfgoedstudie. In de scriptie van Van Buren vergelijkt deze auteur twee vroege Nederlandse musea en beschrijft hun ontwikkeling.¹⁴ Max Hübner, vergelijkt tientallen Duitse schoolmusea in de negentiende eeuw.¹⁵ J. ter Linde onderzoekt de ontstaansgeschiedenis van het Nederlands Schoolmuseum.¹⁶ Daniel Oelbauer beschrijft de ontwikkeling van leermiddelentoonstellingen en de invloed van de kunst- en handwerkmusea in Duitsland daarop.¹⁷ Maurice Pellisson heeft behalve de Franse, ook de schoolmusea elders in Europa onderzocht.¹⁸ Deze auteurs hebben allen in hun werken meerdere musea besproken of verwijzen daarnaar.

Bij het onderzoeken van de secundaire geschreven bronnen waren vooral de werken van Silke Arnold-de Simine, Pieter de Bruijn, Rien van Buren, Marc Depaepe en Bregt Henkens, Eckhardt Fuchs, Maria Grever en Carla van Boxtel, Kees Ribbens, Ulla Nitsch, en Daniel Oelbauer van nut. Deze historici leggen de nadruk meer op het school- of historisch museum.

Pieter de Bruijn bespreekt in zijn werk *Bridges to the past historical*

---

¹³ Maria Grever en Carla van Boxtel, *Verlangen naar tastbaar verleden, onderwijs en historisch besef* (Hilversum 2014).

¹⁴ Van Buren, *Van praktisch en pedagogisch naar cultuurhistorisch* 4.

¹⁵ Max Hübner, *Die deutschen Schulmuseen*. (Breslau 1904).

¹⁶ J. ter Linden, 'Korte ontstaansgeschiedenis van het Nationaal Schoolmuseum', *De school Anno* 1.1 (1983).

¹⁷ Daniel Oelbauer, *Aus dem Land der Schulmuseen. Lehrmittelausstellungen und Schulmuseen in Bayern zwischen 1875 und 1945* (Bamberg 2010).

¹⁸ Maurice Pellisson, 'Musées pédagogiques', *Institut Français de l'éducation* z.d. <http://www.inrp.fr/edition-electronique/lodel/dictionnaire-ferdinand-buisson/document.php?id=3241>.

*distance and multiperspectivity in English and Dutch heritage educational resources*¹⁹ het onderwerp van afstand en nabijheid. Hij onderzocht en analyseerde bovendien de materialen en activiteiten welke gebruikt worden in scholen, musea en archieven in Engeland en Nederland. Hij vergleek vijftien instituten waar cultureel erfgoed gepresenteerd werd en analyseerde de manieren waarop er daar geprobeerd werd de afstand tussen verleden en heden te overbruggen. Excursies naar historische plaatsen, gesprekken met nog levende mensen uit de tijd die bestudeerd wordt, verhalen, films, living history ziet De Bruijn als mogelijkheden om de afstand tussen toen en nu te verkleinen.

Marc Depaepe en Bregt Henkens²⁰ die de rol van het visuele in het schoolmuseum als bron van onderzoek voor de geschiedenis, bestudeerden, hebben eveneens schoolmusea onderzocht. Hun artikel, *The history of education and the challenge of the visual*, behandelt de rol van het type bronnen dat de auteurs beschrijven als visual sources. Depaepe en Henkens onderzochten het nut van deze bronnen voor het geschiedenisonderwijs en het gebruik daarvan als aanschouwelijk onderwijs, in de loop van de tijd. Zij analyseerden de waarde die gehecht werd aan het gebruik van hulpmiddelen zoals historische objecten, tekstboeken, wandplaten, foto's, architectuur en tentoonstellingen. Het artikel is een pleidooi voor aanschouwelijk onderwijs en vormt een basis voor een discussie over dit onderwerp.

Arnold-de Simine, in haar *Mediating memory in the museum trauma, empathy, nostalgia*, behandelt het onderwerp memory studies in verband met historische musea.²¹ Zij benadrukt de opvoedende taak die een modern museum heeft, en stelt dat het de verantwoordelijkheid is van deze musea sociale en maatschappelijke kwesties aandacht te geven en het openbare debat hierover te stimuleren. Ze is zich echter bewust van het feit dat de bezoekers van een museum veelal zoeken naar emotionele bevestiging van, en zekerheden over het verleden. Nostalgie speelt, volgens haar, een niet weg te denken rol bij een bezoek aan een historisch museum.²²

---

¹⁹ Pieter de Bruijn, *Bridges to the past historical distance and multiperspectivity in English and Dutch heritage educational resources* (Rotterdam 2014).

²⁰ Marc Depaepe en Bregt Henkens, 'The history of education and the challenge of the visual', *Paedagogica Historica*, Volume 36, No. 1, (Leuven, 2000).

²¹ Silke Arnold-de Simine, *Mediating memory in the museum trauma, empathy, nostalgia* (Londen 2013).

²² Ibidem, 8.

Over het ontstaan van de eerste schoolmusea, die zouden zijn voortgekomen uit de grote wereldtentoonstellingen in de negentiende eeuw, handelt het werk van de historicus Fuchs. Zijn *All the world into the school: World's fairs and the emergence of the schoolmuseum in the nineteenth century* beschrijft de ontwikkeling van deze wereldtentoonstellingen in de tweede helft van de negentiende eeuw tot het ontstaan van de eerste onderwijsmusea in de twintigste. De auteur onderzoekt de oorzaken die tot het ontstaan van deze onderwijsmusea geleid hebben en het gevolg dat het instituut onderwijsmuseum had voor het onderwijs. Hij gaat in op de kwaliteitsverbeteringen binnen het onderwijs, die door het aanbod van beter lesmateriaal, als gevolg van de hogere eisen die de scholen gingen stellen, mogelijk werden. Ook de status van de onderwijzer profiteerde hiervan. Maria Grever schreef meerdere werken, soms in samenwerking met Carla van Boxtel, Kees Ribbens of anderen, over verschillende aspecten van de studie van het verleden en de manier waarop deze aspecten kunnen worden benaderd. In haar artikel *Visualisering en collectieve herinneringen. Volendams meisje als icoon van de nationale identiteit*, bespreekt zij waarom collectieve herinneringen en geheugenplaatsen in de huidige historische wetenschap gezien worden als belangrijke oorzaken van nationale identiteit.²³ Het artikel, *Verlangen naar tastbaar verleden, onderwijs en historisch besef*, dat ze samen met Van Boxtel publiceerde, behandelt de kwestie van nationaal erfgoed.²⁴ Het begrip 'heritage' werd hier geanalyseerd, en de vraag hoe het nationaal erfgoed in het onderwijs aan scholen en in musea is geïntegreerd, bestudeerd.

In zijn proefschrift *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland 1945-2000*, analyseert Ribbens de wijze waarop tegenwoordig wordt omgegaan met het verleden en bespreekt hij de theorieën die daarover bestaan.²⁵ Hij neemt Nederland als uitgangspunt en bekijkt hoe daar de geschiedenis behandeld wordt. Hij stelt dat er in Nederland een zekere bezorgdheid heerst over de historische cultuur.²⁶ Dit demonstreert hij in zijn analyse van het geschiedenisonderwijs op scholen, in de historische

---

²³ Maria Grever, 'Visualisering en collectieve herinneringen. "Volendams meisje" als icoon van de nationale identiteit', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 117 (2004) afl. 2, 207-229.

²⁴ Grever en Van Boxtel, *Verlangen naar tastbaar verleden*.

²⁵ Kees Ribbens, *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland 1945-2000* (Proefschrift Universiteit van Utrecht 2002).

²⁶ Ibidem, 285.

musea en via de televisie. Hij concludeert tenslotte, dat de historische cultuur in Nederland vele terreinen bestrijkt en buitengewoon levendig is.²⁷

Nitsch, in haar werk, onderzoekt het begrip schoolmuseum. Zij vergeleek zeventien Duitse schoolmusea uit de jaren zeventig en tachtig en probeerde een definitie te formuleren voor het dit soort museum.²⁸ Hierbij gaat zij uit van de officiële definitie van het ICOM voor musea in het algemeen en past deze aan om het type schoolmuseum te definiëren als: “Een schoolmuseum moet een permanente openbare instelling zijn, die objecten uit de geschiedenis van de school, die van culturele waarde zijn, verzamelt, behoudt, onderzoekt en die ter vorming of vermaak van een algemeen publiek presenteert.”²⁹

Het leermiddel schoolplaten, een van de meest gebruikte hulpmiddelen bij het aanschouwelijk onderwijs, is het onderwerp van de historicus Oelbauer in zijn *Aus dem Land der Schulmuseen. Lehrmittelausstellungen und Schulmuseen in Bayern zwischen 1875 und 1945*.³⁰ Oelbauer beperkt zich tot de schoolmusea in Beieren maar zijn observaties geven inzichten die zeker ook voor de studie van schoolmusea elders relevant zijn.

Het onderzoek van Van Buren, medewerker in het Nationaal Onderwijsmuseum te Dordrecht, richt zich op de Nederlandse situatie en concentreert zich vooral op het Nederlands Schoolmuseum te Amsterdam en het Nationaal Onderwijsmuseum te Rotterdam, (de voorloper van het huidige Nederlands Schoolmuseum in Dordrecht) als exponenten van schoolmusea uit respectievelijk de negentiende, en de twintigste eeuw.³¹ Na zijn beschrijving van de ontwikkeling van deze musea en een vergelijking daarvan, besluit Van Buren met een bespreking van het huidige Nationaal Onderwijsmuseum, waarbij hij de doelstellingen, het verzamelbeleid, en de wijze van representatie analyseert en in historische context plaatst. Naast de sterke nadruk op de Nederlandse situatie, wordt in het werk van Van Buren ook de internationale discussie over schoolmusea besproken.

Uit de bovengenoemde literatuur blijkt dat er wel enige interesse voor het thema, schoolmuseum bestaat bij historici maar deze is weinig in vergelijking tot het belang van onderwerp. Geen van de bovengenoemde werken bovendien, presenteert een internationale actuele vergelijking; een

---

²⁷ Ibidem, 289.

²⁸ Nitsch, *Die Schule wandert ins Museum*.

²⁹ Ibidem, 176.

³⁰ Oelbauer, *Aus dem Land der Schulmuseen*.

³¹ Van Buren, *Van praktisch en pedagogisch naar cultuurhistorisch*.

vergelijking tussen schoolmusea in de twintigste, en eenentwintigste eeuw, in verschillende Europese landen ontbreekt dus nog steeds.

Een vergelijkend onderzoek naar schoolmusea zou ook van grote interesse kunnen zijn tegen de achtergrond van een zich verenigend Europa. Voor een beter inzicht in het wezen van de verschillende Europese landen en voor meer begrip van het karakter van de mensen die daar leven, zou kennis van elkaars cultuur, waartoe ook het onderwijs behoort, gestimuleerd moeten worden om op menselijk niveau eenheid te bevorderen. Uitwisseling van culturele kennis en producten, waaronder ook schoolmusea vallen, zou mede daartoe kunnen leiden.

Aan de wetenschappelijke kennis van de museologie kan de bestudering van de bestaande schoolmusea waardevolle informatie toevoegen. Hierboven genoemde vragen naar hoe concepten als nostalgie en vooruitgang, afstand en nabijheid, historisch besef, nationale identiteit en musealisering moeten gesteld worden. Spelen deze concepten een rol in de huidige onderwijsmusea en zo ja, hoe krijgen ze gestalte in de tentoonstellingen? Daarna moeten de overeenkomsten en verschillen, die in de musea in deze landen bestaan, onderzocht en verklaard worden.

Meer aandacht van historici voor de bestaande schoolmusea zou ook kunnen bijdragen aan een groei van de populariteit van deze musea als bron van kennis over het onderwijs in de periode waarin de algemene leerplicht in de meeste Europese landen werd ingevoerd.

1.4 Bronnen, methode en opzet van deze studie

Ofschoon, zoals hierboven uiteengezet, schoolmusea slechts een klein deel van het onderzoeksveld zijn in de veelheid van onderzoeksmogelijkheden over de geschiedenis van het onderwijs die het verleden biedt, en er niet heel veel geschreven bronmateriaal beschikbaar is, blijkt er bij naarstig zoeken toch wel nuttige informatie te vinden te zijn. Voor dit onderzoek werd daarom gebruik gemaakt van beschikbare geschreven informatie, maar speelde ook de eigen observatie een grote rol.

De eigen bezoeken aan de tentoonstellingen vormden de meest omvangrijke bron van informatie over de representatie van het onderwijs in deze musea. Voor dit onderzoek is eveneens gebruik gemaakt van de catalogi, soms van heel bescheiden vorm en formaat, van de besproken musea. Deze, samen met de getoonde museumstukken en de wijze waarop deze gepresenteerd worden, vormden een belangrijke bron voor de analyse van de

tentoonstellingen. Gesprekken met conservatoren, educatieve medewerkers en bezoekers in de musea waren daarnaast ook interessante informatiebronnen. Aan de hand van de theorieën over historische beeldvorming en de narratieve analyse van het verhaal dat in musea wordt verteld over het lager onderwijs rond 1900, werd op basis van primaire bronnen en secundaire literatuur, onderzocht in hoeverre de tentoonstellingen in onderwijsmusea in België, Duitsland en Nederland zich van elkaar onderscheiden en hoe de verschillen en overeenkomsten kunnen worden verklaard.

Naast de secundaire literatuur die er bestaat, is er in de archieven van de verschillende musea soms bronmateriaal te vinden, en hebben de meeste musea een catalogus of beschrijving van het tentoongestelde materiaal. Zelden is dit een volledige catalogus, in het geval van tijdelijke tentoonstellingen binnen het concept van het schoolmuseum worden ook deelcatalogi aangeboden. De kleinere musea hebben soms een A-4tje met informatieve tekst of, in het geval van volkskundemusea, een bladzijde in een algemene catalogus. Andere musea plaatsen de informatie over de tentoongestelde objecten, naast of onder deze objecten. Ook worden er in enkele gevallen informatieve films aangeboden. In alle bezochte musea geven medewerkers graag informatie, of rondleidingen. Tenslotte heeft ook het internet bruikbare informatie opgeleverd.

Zoals hierboven vermeld kunnen schoolmusea in drie typen worden ingedeeld. Een voorbeeld van het museum van het eerste hoofdtype, waar de belangrijkste doelstelling is het onderwijzen van schoolkinderen in verschillende vakken zoals Myrte Voormolen beschrijft, is het Museon in Den Haag. Als een voorbeeld van het tweede museum kan het Nationaal Onderwijsmuseum in Dordrecht gezien worden. Een museum dat hoofdzakelijk recreatief is, is dikwijls te vinden als onderdeel van volkskundemusea waar, zoals het Volkskundemuseum in Brugge, waar de geschiedenis van het onderwijs één kamer omvat. Ook het Lehrerhaus in Friemersheim, Duitsland is van dit type.

De zes schoolmusea die in deze scriptie besproken worden zijn een afspiegeling van de diversiteit van schoolmusea in de verschillende landen en zelfs binnen elk land. Naast deze musea, die de kern van het onderzoek vormen, wordt er hierna zo nodig verwezen naar, of vergeleken met, andere musea.

1.5 Gebruikte methode

Deze scriptie heeft als onderwerp van analyse de narratieve representatie, het verhaal, van het onderwijs zoals dat in de huidige schoolmusea verteld wordt. Ze beoogt, door middel van een narratieve analyse van de tentoonstellingen en de catalogi van een aantal schoolmusea in verschillende landen, te komen tot een verhaal waarin het beeld dat deze musea representeren van het onderwijs rond 1900 zichtbaar wordt.

De narratieve analyse leent zich bijzonder voor dit onderzoek. De veelheid van objecten die worden tentoongesteld moeten immers door een verhaal met elkaar verbonden worden om een samenhangend geheel te vormen. Om dit verhaal duidelijk te maken, werd voor dit onderzoek een lijst samengesteld bestaande uit een aantal vragen, zie de bijlage 5. Deze negen vragen betreffen: oprichting en doel van het museum, het gebouw en de inrichting ervan, het verzamelbeleid en de omgang met de doelgroepen, de medewerkers en het contact met de media. Omdat in veel gevallen de musea deel uitmaken van, of direct verbonden zijn met, de tentoonstelling werden de gebouwen waarin het museum gevestigd is bij de analyse van de tentoonstelling direct betrokken. Dit is zichtbaar in de negen vragen die de basis vormen voor de analyse. Wanneer het woord “museum” in deze scriptie wordt gebruikt, houdt dit de tentoonstelling in. Wanneer het woord “tentoonstelling” wordt gebruikt gaat het om de tentoonstelling zonder dat het museum, het gebouw, noodzakelijk deel daarvan is. Daarnaast werden bezoekers naar hun mening gevraagd.

De schoolplaten, de leesboekjes, de opstelling in de leslokalen en de gebruikte leermiddelen vormen het materiaal dat inzicht moet geven in het dagelijkse leven van de school van toen. Er is geprobeerd om het verhaal hiervan te vertellen en daarbij het anders zijn van de school in het museum maar ook de overeenkomsten met de school van nu te tonen en de afstand tussen het nu en toen te verkleinen zonder deze te ontkennen. Op deze wijze wordt de narratieve representatie van het museum het verhaal van toen.

Narratieve representatie, schrijft Jeroen Willemsen in zijn masterscriptie, *Een heikele herinnering*³², is een begrip dat in de laatste decennia van de twintigste eeuw ontstond en aanvankelijk gedefinieerd werd

---

³² Jeroen Willemsen, ‘Een heikele herinnering. De hedendaagse educatieve en esthetische representatie van Srebrenica in Nederland’, (scriptie Open Universiteit 2017).

als: 'de verbeelding van een serie gebeurtenissen'.³³ Aangezien deze definitie op den duur als te weinig omvattend en te algemeen bleek te zijn, ontstond er in de sociale wetenschappen en in de cultuurwetenschappen behoefte aan een veel bredere opvatting van het begrip. De sociaalpsycholoog Jürgen Straub sprak in dit verband van een 'narratieve turn'. Hij stelde dat representaties vanaf de late twintigste eeuw niet langer als feitelijke weergaven van gebeurtenissen uit het verleden werden beschouwd, maar als een bewuste interpretatie en verbeelding ervan. Volgens Straub geven narratieve representaties betekenis aan verleden, heden en toekomst door een logisch opgebouwd verhaal te smeden uit afzonderlijke gebeurtenissen.³⁴

Bij empirisch onderzoek zijn volgens Willemsen drie verschillende aspecten van narratieve representatie van belang: de formele kenmerken van het narratieve plot, de aanwezigheid van multiperspectiviteit en de betekenisgeving door middel van multidirectionaliteit.³⁵

Als formele kenmerken van het narratieve plot noemt Willemsen: vorm, inhoud en doel. Voor veel cultuurwetenschappers omvat het begrip echter meer. Jörn Rüsen beschouwde narratieven als taalkundige vormen van de omgang met het verleden.³⁶ Literatuurwetenschapper Mieke Bal stelt, dat ook afbeeldingen, gebeurtenissen en objecten hiertoe behoren. Ook zij kunnen een verhaal vertellen.³⁷

Multiperspectiviteit wordt door Maria Grever in *Erfgoed en multiperspectiviteit* gedefinieerd als het besef van verschillende perspectieven op een (historische) gebeurtenis of ontwikkeling die leiden tot verschillende interpretaties.³⁸ Grever en Van Boxtel stellen dat multiperspectiviteit in een

---

³³ David Rudrum, 'Narrative, from narrative representation to narrative use: Towards the limits of definition', *Narrative* 13-2 (2005) 195-204, passim; Marie-Laure Ryan 'Semantics, pragmatics, and a response to David Rudrum', *Narrative* 14-2 (2006) 188-196, aldaar 188.

³⁴ Jürgen Straub, 'Psychology, narrative, and cultural memory: Past and present', in: Astrid Erll en Ansgar Nünning eds., *A companion to cultural memory studies* (Berlijn en New York 2010) 215-228, aldaar 215-216 en 219-222.).

³⁵ Willemsen, 'Een heikele herinnering' 16.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Mieke Bal, *Narratology, introduction to the theory of narrative* (Toronto 1997) 3.

³⁸ Maria Grever, *Erfgoed en multiperspectiviteit*, Lezing bij de Expertmeeting Erfgoedonderwijs (Center for Historical Culture, 16 juni 2016).

<https://vakdidactiek.nl/wp-content/uploads/2016/07/Maria-Grever-Presentatie-Expertmeeting-Erfgoedonderwijs-16-06-2016.pdf>

educatieve context leerlingen helpt om meerdere perspectieven van personen uit verleden en heden te kunnen herkennen en daarmee om te gaan.³⁹

Multidirectionaliteit is het derde aspect dat volgens deze historici van belang is bij het empirische onderzoek naar narratieve representaties. Multidirectionaliteit is een wijze van herinneren waarbij vermeden wordt dat één herinnering in het geheel van een gebeurtenis of situatie, domineert ten koste van andere herinneringen. Meerdere herinnering moeten aan elkaar gerelateerd worden, elkaar beïnvloeden en gezamenlijk betekenis geven aan het verleden.⁴⁰ De term 'multidirectional memory' werd door Michael Rothberg beschreven en toegepast in zijn onderzoek naar de wijze waarop de herinnering van de Holocaust zich verhoudt tot de herinnering van andere uitbarstingen van extreem geweld.⁴¹ Niet alleen in wetenschappelijke debatten en studies is multidirectionaliteit onmisbaar voor het verkrijgen van een zuiver inzicht, ook bij het opzetten van een tentoonstelling en het inrichten van een museum is dit aspect van groot belang.

1.6 Opzet

Nadat in deze inleiding de probleemstelling, de bronnen en het wetenschappelijk belang van dit onderzoek werden toegelicht worden in hoofdstuk 1 de theoretische uitgangspunten behandeld die er bestaan over nostalgie en vooruitgang, historisch besef en nationalisering, afstand en nabijheid, en musealisering. Hoofdstuk 2 behandelt het historisch uitgangspunt. Hierbij werd gekeken naar zowel de geschiedenis van het onderwijs als die van het museum. Hoofdstuk 3 plaatst het onderzoek in zijn historische context. De volgende drie hoofdstukken vormen de kern van het onderzoek en beschrijven de tentoonstellingen in de bezochte musea. Hierna is in een slotbeschouwing gekeken naar de verschillen en overeenkomsten die bleken te bestaan tussen de tentoonstellingen in de verschillende typen museum. Hierin wordt een analyse van deze ervaringen getoond met de conclusies die op basis van de theoretische uitgangspunten konden worden getrokken.

---

³⁹ Maria Grever en Carla van Bortel, 'Kruipen in de huid van een ander', in: idem, *Verlangen naar tastbaar verleden. Erfgoed, onderwijs en historisch besef* (Hilversum 2014) 39-52, aldaar 39.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Michael Rothberg, 'Introduction: Theorizing multidirectional memory in a transnational age', in: idem, *Multidirectional memory: Remembering the holocaust in the age of decolonization* (Stanford 2009) 1-29, aldaar 3.

Voor de indeling per land bij de beschrijving werd gekozen omdat het onderwerp, onderwijs een sterke band heeft met de bezoeker van een schoolmuseum. De herinnering aan de eigen jeugd wordt opgeroepen. Deze eigen jeugd, is ook nauw verbonden met het eigen land en zijn cultuur. In tweede instantie is het dan interessant voor de bezoeker te ervaren hoe de jeugd van kinderen elders is geweest. De volgorde waarin de landen werden behandeld is louter een alfabetische en houdt geen waardeoordeel in. In de drie landen waar schoolmusea bestudeerd zijn, België, Duitsland en Nederland, werd omstreeks dezelfde tijd de algemene leerplicht ingevoerd, nadat eerder kinderarbeid was afgeschaft of ingeperkt. De scholen in deze landen hadden, mede daardoor, vergelijkbare problemen ervaren in de eerste decennia van hun oprichting, zoals financiering, weerstand van ouders en kinderen tegen de schooldwang en verveling, gebrek aan passende leermiddelen en verouderde pedagogische opvattingen. Voor een vergelijking van musea die de geschiedenis van het onderwijs rond 1900 tonen, is de combinatie van deze drie landen heel interessant gebleken.

In Vlaamssprekend België werden twee musea onderzocht: Het Volkskundemuseum in Brugge en het Stedelijk Onderwijsmuseum in Ieper. De musea die in Duitsland werden onderzocht zijn: het schoolmuseum, Das Lehrerhaus in Friemersheim-Duisburg, en het Westfälisches Schulmuseum in Dortmund. In Nederland concentreerde het onderzoek zich op het Nationaal Onderwijsmuseum in Dordrecht en het schoolmuseum Schooltijd in Terneuzen.

Om zoveel mogelijk antwoorden te krijgen op al deze vragen zijn er gesprekken gevoerd met medewerkers van de musea en met een aantal bezoekers. Aan hen werden, naast vragen over hun algemene indruk, ook vragen gesteld over nostalgie en vooruitgang, informatiewaarde en aantrekkelijkheid van het getoonde materiaal, en nut van een dergelijk museum. Vragen met betrekking tot nationale identiteit, of afstand en nabijheid bleken veel bezoekers minder interessant te vinden. Een groot deel van de antwoorden op vragen naar nostalgie en vooruitgang, nationale bewustzijn en historisch besef, en afstand en nabijheid echter, werd ontleend aan de eigen bezoeken aan de musea en aan de catalogi van de musea voor zover deze bestaan, zowel als aan de secundaire literatuur.

2. Theoretisch uitgangspunt

Voor het onderzoek naar het verhaal dat de schoolmusea vertellen over het lager onderwijs rond 1900, werd gebruik gemaakt van de concepten nostalgie en vooruitgang, afstand en nabijheid, en van historisch besef als bron van historische identiteit. Deze verschillende aspecten van het historische verhaal zijn nauw met elkaar verweven, en vormen een belangrijk aspect van het beeld dat er bestaat over de aard van het schoolmuseum. Cultuurtheoretici hebben zich, sinds lange tijd, beziggehouden met het debat over een theoretisch kader dat de historische beeldvorming in musea kan beschrijven.

In het voorliggende onderzoek zullen deze verschillende theorieën besproken en toegepast worden op de schoolmusea van deze tijd, teneinde een omvattend beeld geven van de wijze waarop in deze musea het verhaal van het onderwijs rond 1900 verteld wordt. Het is het verhaal van een periode waarin musea bloeiden en waar ook de wortels van het huidige schoolmuseum liggen; een periode in de geschiedenis van het onderwijs, waarin heel veel veranderde en waar ontwikkeling plaatsvond en kennis beschikbaar werden voor de grote massa.

2.1 *Nostalgie en vooruitgang*

Nostalgie en vooruitgang spelen een belangrijke rol bij het opzetten van een tentoonstelling over de school van vroeger. Voor de bezoeker van het museum veroorzaakt nostalgie herkenning. Het verlangen om te weten hoe het vroeger was, maakt deel uit van de grotere emotionele vraag die niet alleen voor historici maar voor elke mens belangrijk is: 'Waar kom ik vandaan?' Het is de vraag naar de eigen wortels.

Nostalgie wordt ervaren als een verlangen naar de goede, oude tijd, een gevoel dat veel op heimwee lijkt. Voor de historicus is nostalgie iets dat verder gaat. Het is een vorm van nieuwsgierigheid en van verlangen naar kennis die verbonden is met de eigen emotie. Oorspronkelijk was nostalgie een medische term die samengesteld is uit het Griekse 'nostos', wat terugkeer naar de geboorteplaats betekent, en 'algos', het Griekse woord voor pijn. In de zeventiende eeuw werd nostalgie gezien als een fysieke kwaal met duidelijk waarneembare klachten. Een zekere Dr. Johannes Hofer gebruikte de term nostalgie in 1678 in zijn medische handboek als een extreem en onbestemd verlangen naar het vaderland. Hij beperkte de term dus, tot wat tegenwoordig heimwee wordt genoemd. Hij beschreef de oorzaken en symptomen, alsmede

een behandeling ervan. In de achttiende eeuw werd nostalgie in Rusland als een ernstige, besmettelijke ziekte gezien.⁴² Arnold-de Simine wijst erop dat Kant een van de eersten was die nostalgie definieerde in relatie tot tijd, meer dan in relatie tot ruimte, meer als een verlangen naar het verleden dan als een verlangen naar een bepaalde plaats.⁴³

Die originele betekenissen bestaan niet meer. Nostalgie wordt nu geassocieerd met herinneringen uit vervlogen tijden die een positieve herinnering zijn geworden. Volgens Arnold-de Simine is het is een emotie die gevoelens van verdrietig verlangen combineert met vreugde en menselijke warmte. Zij ziet in dit gevoel een paradox, omdat het selectief is; het filtert uit wat niet goed was in het verleden en benadrukt het goede en het schone. Het is geen echte, geen zuivere, herinnering.⁴⁴ Boym, in haar theorieën over restauratieve nostalgie en reflectieve nostalgie, sluit hierbij aan en verdedigt de opvatting dat het nostalgisch verlangen naar het verleden niet vrij hoeft te zijn van een kritisch oordeel daarover. Verlangen en kritiek, zegt zij, zijn niet tegengesteld aan elkaar.⁴⁵ Nostalgie en de vraag naar vooruitgang kunnen hier met elkaar verbonden worden door een kritisch bevragen van de waarde van het oude en open staan voor de mogelijkheden tot verbetering daarvan.

Grever ziet de intensiteit en de snelheid waarmee de westerse maatschappij van gedaante is veranderd als oorzaak van het nostalgische verlangen naar het verleden. Het besef voorgoed afgesloten te zijn van het verleden zou volgens haar geleid hebben tot een behoefte om het verleden te objectiveren en te bestuderen.⁴⁶ Historische musea zijn producten van deze interesse. Lübke en Van der Dussen gaan ervan uit dat nostalgie voortkomt uit angst voor deze snelle veranderingen.⁴⁷ Evenals Van der Dussen meent ook Bosch dat nostalgie altijd aanwezig is in de mens die geïnteresseerd is in het verleden.⁴⁸ Nostalgie kan een machtige drijfveer zijn voor de historicus die het verleden, of de representatie daarvan wil verkennen. Het speelt een rol

---

⁴² Anil Ramdas, *Ik had me de wereld anders voorgesteld*, (Weteringschans 2017) g.p.

⁴³ Silke Arnold-de Simine, *Mediating memory in the museum. trauma, empathy, nostalgia* (Londen 2013) 57.

⁴⁴ Arnold-de Simine, *Mediating memory* 54.

⁴⁵ Svetlana Boym, *The future of nostalgia* (New York 2001) 49.

⁴⁶ Maria Grever, 'Visualisering en collectieve herinneringen' 207.

⁴⁷ H. Lübke, *Geschichtsbegriff und Geschichtsinteresse*, Basel 1977 en H. Lübke, *Der Fortschritt und das Museum. Über den Grund unseres Vergnügens an historischen Gegenständen* (Londen 1982).

⁴⁸ W.J. van der Dussen, *De musealisering van onze cultuur. De tijd in perspectief* (Venlo 1995).

bij, of is verbonden met, veel onderzoeksthema's. Het begrip wordt geassocieerd met vragen naar persoonlijke en nationale identiteit, naar verleden en vooruitgang en naar de juistheid van de herinnering. Zoals beschreven in de opstellen van Piet Blaas, is nostalgie een vorm van historisch besef.⁴⁹ Om deze redenen speelt het een grote rol bij de inrichting van een historisch museum. Het verband van nostalgie met nationale en persoonlijke identiteit wordt duidelijk in het werk van Snijders. Het zou volgens haar een zoeken zijn naar deze identiteit die het persoonlijke met het nationale verbindt.⁵⁰ De mens die zichzelf ervaart als individu, wil tegelijkertijd deel uitmaken van het grotere, het nationale geheel. Hij wil deelnemen aan het leven en het groepsbewustzijn van zijn land of regio.

Nostalgie is nauw verbonden met het begrip vooruitgang. Nog in de achttiende eeuw werden verleden, heden en toekomst als gelijkwaardige fenomenen beschouwd, die zich in een cyclisch proces zouden bewegen.⁵¹ Deze tijdsopvatting was gebaseerd op de kringloop van de natuur, zoals die door de mens werd waargenomen. Van de fouten in het verleden kon geleerd worden, waardoor het mogelijk was de cirkel van de tijd op een hoger niveau te brengen en er enige vooruitgang mogelijk werd, maar de eeuwige herhaling bleef dominant. Na de tijd van de Verlichting ontstond er geleidelijk aan een tijdsopvatting, volgens welke de gebeurtenissen elkaar zouden opvolgen in een voortschrijdend proces. Hierdoor werd vooruitgang mogelijk, en was in de handen van de creërende mens gekomen. Deze vooruitgang werd met name op de grote wereldtentoonstellingen als een product van de Europese cultuur gepresenteerd, en zette het verleden definitief op een afstand. Deze sterke rationele toekomstgerichtheid veroorzaakte echter tegelijkertijd ook een nostalgisch verlangen naar het verleden.⁵²

Schoolmusea zijn plaatsen waar de nostalgie hoogtij kan vieren. Niet alleen wordt de bezoeker daar in contact gebracht met het historisch verleden, ook de herinneringen uit het persoonlijk verleden van de beschouwer komen tot leven. De eigen schooltijd en de eigen jeugd liggen meestal nog tamelijk

---

⁴⁹ Piet Blaas, *Anachronisme en historisch besef, momenten uit de ontwikkeling van het Europees historisch bewustzijn* (Amersfoort 1993).

⁵⁰ Yvonne, Snijders, *Plots van 'de' Nederlandse geschiedenis Een vergelijking tussen HollandRama® en enkele schoolmethoden* (Rotterdam 2010) 31.

⁵¹ Ibidem, 16.

⁵² Maria Grever, 'Tijd en ruimte onder één dak. De wereldtentoonstelling als verbeelde vooruitgang', in: Maria Grever en Harry Jansen (red.), *De ongrijpbare tijd. Temporaliteit en de constructie van het verleden* (Hilversum 2001) 113-130, aldaar 128.).

vers in het geheugen. Tegelijkertijd wordt ook de vooruitgang zichtbaar in het museum. De charmante verhaaltjes uit de leesboekjes roepen niet alleen een gevoel van warmte en zekerheid op, maar kunnen ook een respect opwekken voor de intellectualisering en van de verbetering van de pedagogiek van het onderwijs, zoals dat sinds meer dan een eeuw nadien heeft plaatsgevonden. De schoolplaten met hun ridders en veldslagen kunnen nationalistische trots oproepen, of schaamte over het gewelddadige van het nationale verleden, maar ook een gevoel van vreugde over het leven in vredestijd. Als de schoolse discipline, zoals die heerste rond 1900 door de bezoeker al als waardevol ervaren wordt door de getoonde opstelling van een klaslokaal, inclusief de straffende stok van de meester, dan nog zal deze bezoeker een waardevolle vooruitgang in de omgang met het kind niet kunnen ontkennen.

Vooruitgang wordt in de musea niet alleen gestimuleerd in de gedachten van de bezoeker. Ze is meestal ook deel van de tentoonstellingen zelf. Kindvriendelijke leermiddelen die in elke tentoonstelling te zien zijn bewijzen dat verbeteringen van het onderwijs ook hebben plaatsgevonden in de tijd die bestreken wordt in de besproken musea.

2.2 Historisch besef en identiteit

Het begrip historisch besef wordt door Wilschut omschreven als meer dan alleen maar kennis van, of zuivere belangstelling voor geschiedenis; het omvat de samenhang tussen interpretatie van het verleden, het begrijpen van het heden, en het perspectief op de toekomst.⁵³ Ribbens in zijn onderzoek naar de betekenis en het gebruik van de term historisch besef, concludeert dat deze uitdrukking doorgaans niet zozeer betrekking heeft op het menselijk besef dát er een verleden is, maar veeleer betrekking heeft op de wijze waarop de hedendaagse mens, in materiële en immateriële zin, omgaat met het verleden zoals dat bijvoorbeeld in musea gebeurt.⁵⁴

Nostalgie en vooruitgang zijn belangrijke voorwaarden voor het ontstaan van de vraag naar historische duiding. Nostalgie kan gezien worden als een als een voorstadium van historisch besef. De causale relatie, die voortkomt uit historisch besef, geeft zich dan rekenschap van het specifieke, van zowel de eigen tijd en de beschouwde historische periode, als van het overeenkomstige

---

⁵³ Arie H.J. Wilschut, 'Historisch besef als onderwijsdoel' *Historisch Huis*, z.d. <http://www.historischhuis.nl/HistBesef/HHbesef3.html>.

⁵⁴ K. Ribbens, *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland (Hilversum 2002)* 11.

van die eigen tijd.⁵⁵ Om dit te bereiken, is kennis van het verleden noodzakelijk, en deze moet verbonden worden met het heden en de toekomst.

De manier waarop nostalgie leidt tot historisch besef en nationale identiteit en een nationaal eenheidsgevoel is gecompliceerd. Verleden, heden en toekomst moeten met elkaar in verband worden gebracht, verandering en continuïteit moeten zichtbaar gemaakt worden. In dit proces kon de school een belangrijke rol spelen. Toen in 1857 de Onderwijswet werd ingevoerd, werd geschiedenis een verplicht vak voor de lagere school in Nederland.⁵⁶ Het vak werd onderdeel van de nationale opvoeding en belangrijke leerdoelen waren het aanwakken van warme vaderlandsliefde, christelijke deugden en het aankweken van eerbied voor overheid en Oranjestad.⁵⁷ Het vormen van een nationale identiteit was hier een bewust nagestreefd doel. Het ging hierbij om de vorming van goede staatsburgers, die zich bewust zouden zijn van het karakter van het land waarin zij woonden en die geleerd hadden hoe ze zich als burgers van dat land dienden te gedragen.⁵⁸

In zijn artikel analyseert Van den Bosch hoe de ontwikkeling van nationale identiteit in de latere jaren plaatsvindt.⁵⁹ Hij ziet nostalgie als een uitgangspunt om de daaruit blijkende interesse voor de geschiedenis te mobiliseren en om te buigen, richting historisch besef.⁶⁰ De vooruitgang wordt zichtbaar en maakt deel uit van dit historisch besef. Onderwijs speelt hierbij een grote rol; kennis van de geschiedenis maakt het immers mogelijk de causale verbanden tussen het gebeurde in het verleden en de ontwikkeling in het heden ontdekken.

Grever en Van Boxtel benadrukken dan ook sterk het belang van geschiedenisonderwijs als middel om kinderen tot historisch besef te brengen. Ook is, volgens hen, kennis van het verleden hiervoor noodzakelijk.⁶¹ Het contact met objecten en beelden uit het verleden in musea kan hierbij een stimulerende rol spelen.

---

⁵⁵ Van den Bosch, 'Nostalgie en historisch besef'.

⁵⁶ Wet van den 13den Augustus 1857, op het lager onderwijs Staatsblad van het koninkrijk der Nederlanden. (N°. 103.).

⁵⁷ A.M. Damstra, *Beelden over het verleden. Nationale identiteit en historische wandplaten van J.H. Isings (1884-1977)* (Utrecht 2016).

⁵⁸ Wilschut, 'Historisch besef als onderwijsdoel'.

<http://www.historischhuis.nl/HistBesef/HHbesef3.html>,

⁵⁹ Bosch, *Nostalgie en historisch besef*.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Maria Grever en Carla van Boxtel, *Verlangen naar tastbaar verleden, onderwijs en historisch besef* (Hilversum 2014).

Evenals Grever en Van Boxtel pleitte de Jong, halverwege de jaren zestig, voor een herbezinning op de rol van de geschiedenisles in het onderwijs. De Jong, was de auteur van de toen veelgebruikte handleiding voor geschiedenisleerkrachten, *Kind, school en geschiedenis*. Voor de persoonlijke vorming en ontplooiing van het kind, zou kennis van het verleden noodzakelijk zijn om de tijd waarin het leeft te kunnen begrijpen. Kerndoel van het onderwijs moet, volgens hem zijn, dat het kind begrip krijgt voor de historische dimensie.⁶² De school dient de ontwikkeling van het tijdsbegrip en het historisch besef te stimuleren. Het aanbieden van aantrekkelijke, persoonsgecentreerde verhalen, het gebruik van illustraties zoals dia's, film en wandplaten, en het maken van excursies naar musea of oudheidkamers, werden voorgesteld als belangrijke hulpmiddelen. Het onderwijs moest, volgens de Jong, bijdragen aan de ontwikkeling van het historisch besef. Naast het onderwijs op school, kunnen school- en andere historische musea door het tonen van objecten uit het verleden, deze nationale identiteit stimuleren.⁶³ De in het museum tentoongestelde objecten, die in het verleden nationale identiteit gestimuleerd hebben in het kind, kunnen nu hetzelfde effect hebben op de bezoeker. Deze objecten worden dan herinneringsplaatsen zoals Pierre Nora beschrijft in zijn monumentale werk, *Les Lieux de mémoire*. Het zijn plaatsen van herinnering die de gedachte aan het verleden levendig kunnen houden en een rol spelen bij het vormen van historisch besef en nationale identiteit.⁶⁴

Terwijl in het onderwijs rond 1900 vaak bewust werd gestreefd naar het bevorderen van nationale identiteit, is de vraag gerechtvaardigd of moderne musea dit nu nog doen. Volgens Ribbens is een zekere nationale inkleuring altijd wel waarneembaar. Dit zou samenhangen met het feit dat de bestudering van de historische cultuur in verschillende westerse landen betrekkelijk los van elkaar heeft plaatsgevonden.⁶⁵ Wanneer echter geen bewuste bevordering van nationale identiteit nagestreefd wordt, zal deze ongetwijfeld dus toch plaatsvinden. Omdat de bestaande schoolmusea allen het verhaal vertellen over het leven van de eigen voorouders van de bezoeker, zal deze bezoeker zich, met trots of met een kritische houding, verbonden voelen met de eigen geschiedenis. Het beeld dat wordt opgeroepen in deze herinneringsplaats

---

⁶² Ribbens, *Een eigentijds verleden*, 55.

⁶³ G. de Jong, *Kind school en geschiedenis* (Amsterdam/Brussel, 1975).

⁶⁴ P. Nora, *Les Lieux de mémoire* (Paris 1984-1992).

⁶⁵ Ribbens, *Een eigentijds verleden*, 16.

wordt dan een herinnering aan het gezamenlijke verleden zoals Nora dit beschrijft.⁶⁶ Vooral de oude schoolplaten maar ook de leesboekjes spelen hierbij een belangrijke rol. Pas wanneer een schoolmuseum in een ander land wordt bezocht verandert deze situatie. Ook daar ervaart de bezoeker nationale identiteit, maar dit is dan een andere dan die in het eigen land.

2.3 Afstand en nabijheid

Naast de nostalgie en de waardering voor de vooruitgang die de bezoeker in het museum kan ervaren wordt zijn mogelijkheid tot inleving belemmerd door de afstand die hij voelt met betrekking tot het verleden, zoals gepresenteerd in historische musea. Meerdere historici hebben dit probleem van afstand en nabijheid onderzocht. Het wordt door hen in verband gebracht met nostalgie en identiteit, met musealisering, en met historisch bewustzijn.

Afstand en nabijheid hebben voor de bezoeker van een museum twee aspecten: tijd en plaats. Dit geldt voor musea in het algemeen maar in een historisch museum, zoals een schoolmuseum, heel nadrukkelijk. De bezoeker van een dergelijk museum wordt teruggeplaatst in de geschiedenis. Deze bezoeker wil ervaren hoe mensen vroeger leefden, werkten en functioneerden. Een zeker gevoel van nostalgie zal, naast het verlangen naar kennis en inzicht, in veel gevallen een rol spelen. Het met een zekere weemoed terugkijken naar de tijd van vroeger heeft een bepaalde bekoring. Deze hangt samen met een beoordeling van de eigen tijd die naast een verlies aan romantiek ook een vooruitgang zou moeten zijn.

Struyck zegt in haar onderzoek, dat in dit verlangen naar vroeger ook een bron van angst ligt.⁶⁷ Zij verwijst naar Lübke die snelle vooruitgang beschouwt als een gevaar voor de mensen. Zij zouden maar een beperkt veranderingstempo kunnen verdragen. Als de vooruitgang te snel verloopt, komt hun identiteit in gevaar. Daarom gaan zij op zoek naar allerlei compensatiemechanismen waarmee zij met die veranderingen kunnen omgaan. Een voorbeeld daarvan is de toenemende belangstelling voor het verleden die de scheiding tussen de moderne vooruitgangscultuur en de traditionele culturen compenseert.⁶⁸ Historische musea pogen deze interesse

---

⁶⁶ Nora, *Les Lieux de mémoire*.

⁶⁷ Struyck, *Denken over musealisering* 2-6.

⁶⁸ H. Lübke, *Zeit-Verhältnisse: zur Kulturphilosophie des Fortschritts*. (Graz/Wien/Köln 1983a) 9-32 en Lübke, H. 'Der Fortschritt und das Museum'. In: *Dilthey-Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften* (Göttingen 1983b) 49-56.

in het verleden te bevredigen. Niet alleen proberen zij deze belangstelling te bevredigen; zij stimuleren deze ook en dragen daarmee bij aan het dichterbij brengen van het verleden.

Voor Arnold-de Simine is het de nostalgie, die een scheiding maakt tussen verleden en heden. Zij ziet nostalgie als een verzet, een rebellie, tegen de lineaire opvatting van geschiedenis als progressie en verbetering.⁶⁹

Volgens De Bruijn zijn musea instellingen die fungeren als 'bruggen naar het verleden'. Hij onderzocht welke strategieën musea en andere historisch educatieve centra gebruiken om het verleden dichterbij te brengen. Hij analyseerde de educatieve materialen, de activiteiten van de bezoeker en die van de museummedewerker, en bekeek de verschillende presentatietechnieken die gebruikt worden. Ook geeft hij inzicht in het effect dat verschillende narratieve structuren kunnen hebben op de ervaring van afstand en nabijheid en de wijze waarop het verleden met het heden kan worden verbonden.⁷⁰ Hij concludeert tenslotte, dat schoolmusea bij uitstek plaatsen zijn waar het persoonlijke verleden van de bezoeker, de schooltijd, verbonden wordt met het grotere geheel van het onderwijs in het verleden.⁷¹

Was de tijdsprong het eerste aspect van de vervreemding die in een museum optreedt en afstand creëert, het ruimtelijk aspect is de tweede oorzaak die daarvoor verantwoordelijk is. Wanneer een voorwerp in een museum terechtkomt, wordt het geïsoleerd uit de context waarin het vroeger heeft gefunctioneerd. De functie die het oorspronkelijk had, heeft het niet meer. Het krijgt nu de functie van een historisch 'document'. Hierdoor wordt een direct contact met het verleden belemmerd. Het klaslokaal, ingericht in een museum, is niet de school die het eens was. De geur van bordkrijt, de kinderlijke angst voor straf, de spanning van het verhaal dat de meester vertelt, de verveling, en alle emoties en zinnelijke ervaringen, die eens met de klas verbonden waren, kunnen in een museum niet gereproduceerd worden. Matthey en Van Ulzen menen dat de waarde van het object beïnvloed kan worden door het museale selectieproces of door de plaatsing en belichting

---

⁶⁹ Arnold-de Simine, *Mediating memory in the museum*, 56.

⁷⁰ Pieter de Bruijn, *Bridges to the past historical distance and multiperspectivity in English and Dutch heritage educational resources* (Rotterdam 2014).

⁷¹ Ibidem.

ervan.⁷² De keuze van de tentoongestelde voorwerpen kan het gevoel van afstand of nabijheid sterk beïnvloeden. Afstand kan verkleind worden wanneer een voorwerp geplaatst wordt daar waar het eens gebruikt werd. De stok die op de lessenaar van de meester ligt suggereert eerder de strenge discipline van vroeger dan de stok die in een vitrinekast ligt. Deze toegevoegde waarde kan de afstand verkleinen, maar kan ook omslaan in haar tegendeel, en daardoor vervreemdend werken.

Sinds de laatste decennia van de negentiende eeuw hebben musea het belang ingezien van de vervreemding die optreedt wanneer een historisch object geplaatst wordt in een museum. Vanaf die tijd zijn er pogingen ondernomen om deze objecten in een meer historisch verantwoorde context te plaatsen.⁷³ Voorwerpen werden niet langer uitsluitend in vitrines getoond, maar steeds vaker in een omgeving waarin ze schenen te behoren, zoals een schoolbank in een klasje of een open leesboekje op de lessenaar van een kind. In de huidige historische musea wordt door duidelijke beschrijvingen bij de objecten, door rondleidingen, door audiovisuele hulpmiddelen en door interactieve mogelijkheden geprobeerd om kennis over te brengen en tegelijkertijd de sfeer van vroeger te suggereren. Een tamelijk recente strategie om het verleden tot leven te brengen is de presentatie door middel van 'living history'. Hierbij wordt het leven in de tijd die 'gerepresenteerd' wordt, nagespeeld door passend geklede acteurs. Bij dit spel worden de bezoekers, vooral de jonge bezoekers, dikwijls betrokken als medeauteurs. In schoolmusea neemt living history vaker de vorm aan van een les, waarbij een leerkracht onderricht met behulp van oude boeken of wandplaten. De leerkracht draagt dan kleding en heeft een kapsel volgens de mode uit de tijd rond 1900. Zij of hij behandelt de 'leerlingen' met de educatieve methoden en de disciplinaire opvattingen uit die tijd. De bezoekers, die dan deze leerlingen zijn, zitten in de schoolbanken en moeten aandachtig luisteren.

Al deze pogingen om het verleden dichterbij te brengen, helpen de afstand te verkleinen, maar ondanks de grotere nabijheid blijft een afstand altijd bestaan. Musea als 'bruggen naar het verleden' hebben één zwakte: ze kunnen niet gekruist worden. De bezoeker van een museum kan de 'overkant' van de brug niet bereiken, maar kan slechts met de eigen, tijdgebonden, blik

---

⁷² Ignaz Matthey en Patricia van Ulzen, 'Musea' in: F. Inklaar e.a., *Vademecum, Cultuurwetenschappelijke vaardigheden 1*, (Heerlen 2009) 155-192. 184.

⁷³ De Bruijn, 'Bridges', 22.

het verleden bekijken. Het historische object wordt een lieu de mémoire die voor de beschouwer een beeld oproept; dit beeld kan dan als een deel van de collectieve herinnering beschouwd gaan worden.

2.4 Musealisering

Over musealisering zijn door de eeuwen heen verschillende opvattingen ontwikkeld en in praktijk gebracht. Deze opvattingen reflecteren de meningen en de behoeften van de tijd waarin ze ontstonden. In 1973 definieerde het International Council of Museums een museum als 'een permanente instelling ten dienste van de gemeenschap en haar ontwikkeling, toegankelijk voor het publiek, niet gericht op het maken van winst, die de materiële getuigenissen van de mens en zijn omgeving verwerft, behoudt, wetenschappelijk onderzoekt, presenteert en hierover informeert voor doeleinden van studie, educatie en genoegen'.⁷⁴

Struyk, in haar eerdergenoemde bespreking van de werken van Lübke en Pomian, wijst er op dat musealisering een gelaagde, en daarmee onduidelijke, term is, door de verschillende betekenissen die eraan worden toegekend. Zij bekritiseert met name de ideeën van Lübke over identiteit.⁷⁵ Deze zouden onduidelijk en vaag zijn. Pomians conclusie, dat in een geseculariseerde wereld de musea de taak van overnemen van de kerken om de samenleving te integreren, noemt zij sterk overdreven. De definitie van musealisering als de tendens om al het cultuurgood te bewaren, te beschermen en te herstellen opdat het niet verloren gaat, wijst Struyk echter niet af maar vindt zij te beperkt. Struyks opvatting van musealisering, evenals de vraag waar een geschiedenis van cultuurbewoud zich eigenlijk op moet richten, suggereert voor het bestaande onderzoek naar het verhaal dat in de musea wordt verteld over het onderwijs rond 1900, een duidelijk doel. Het moet de taak van onderzoeker zijn te werken aan een theoretisch kader dat richting geeft en inspireert.⁷⁶

Ook Ribbens neemt actief deel de discussie over musealisering. Hij onderzocht welke strategieën musea en andere historisch educatieve centra gebruiken om het verleden dichterbij te brengen. Evenals De Bruijn

---

⁷⁴ M. Halbertsma, (red.) *Themaparken, dierentuinen en musea: overeenkomsten en verschillen in de presentatie tussen Nederlandse themaparken, openluchtmusea, dierentuinen, natuurhistorische musea en musea van wetenschap, scheepvaart en techniek*. (Rotterdam 1995) 23.

⁷⁵ Struyk, *Denken over musealisering* 2-6.

⁷⁶ Struyk, *Denken over musealisering* 5-6.

analyseerde hij de materialen en methodes die daarvoor gebruikt worden. Hij analyseerde ook de verschillende musealiseringsopvattingen die, aanvankelijk vooral in Duitsland, actueel waren. Na de opvattingen over musealisering van de Duitse denkers bestudeerd te hebben, kwam Ribbens tot de simpele definitie van het begrip musealisering als het bijeenbrengen van voorwerpen uit het verleden.⁷⁷

De studie van Depaepe en Henkens geeft een grondig overzicht van de discussie over het onderwerp musealisering. Deze historici leggen sterke nadruk op het belang van het aanschouwelijke in de presentatie, zoals in het derde kwartaal van de twintigste eeuw nagestreefd werd.⁷⁸ Niet alleen het bewaren van objecten uit het verleden, maar ook en vooral deze zodanig in de musea te presenteren dat het verleden tot leven komt wordt, zoals hierboven aangetoond, van groot belang geacht.

Musealisering in verband met de collectieve herinnering is door Grever bestudeerd. In haar artikel 'Visualisering en collectieve herinneringen. "Volendams meisje" als icoon van de nationale identiteit'⁷⁹ onderzocht ze de betekenis van deze collectieve herinneringen. Samen met Van Boxtel schreef ze de eerdergenoemde handleiding voor leerkrachten en museumcuratoren om hen te adviseren hoe zij leerlingen actief kunnen betrekken bij de studie van het verleden.⁸⁰

Als De Bruins opvatting van musea als 'bruggen naar het verleden' toegepast wordt op schoolmusea verbindt deze het persoonlijke verleden, de schooltijd van de bezoeker, met het grotere geheel van het onderwijs in het verleden.⁸¹ 'De bezoeker van een schoolmuseum wordt geconfronteerd met voorwerpen en verhalen, die hem of haar herinneren aan de schooltijd uit de eigen jeugd of aan die uit de verhalen van de ouders.

Van Buren gebruikt de definitie van een schoolmuseum van Hübner uit 1906. Hübner had in zijn studie over buitenlandse schoolmusea, schoolmusea gedefinieerd als openbare verzamelingen gewijd aan de school of het gehele opvoedingswezen. Zij omvatten niet slechts drukwerk, maar ook allerhande

---

⁷⁷ Ribbens, *Een eigentijds verleden*.

⁷⁸ Mate Depaepe en Bregt Henkens, 'The history of education and the challenge of the visual' *Paedagogica historica*, 36, (2000) afl 1.

⁷⁹ Grever, *Visualisering*.

⁸⁰ Grever en Van Boxtel, *Verlangen*.

⁸¹ Pieter de Bruijn, *Bridges to the past historical distance and multiperspectivity*.

andere voorwerpen, die op de een of andere manier een opvoedkundig doel dienen of ooit gediend hebben.⁸²

De in de inleiding tot deze scriptie genoemde, omschrijving van een schoolmuseum door Nitsch gaat verder. Zij benadrukt dat naast verzamelen, ook onderzoek, en de vorming van het algemeen publiek een taak is van een schoolmuseum.⁸³

Een schoolmuseum, evenals elk ander historisch museum, doet echter meer dan verzamelen. Het omvat het proces van het bewaren en tentoonstellen. Objecten en beelden moeten tot leven worden gebracht. Voor de bezoeker spreken ze zelden uit zichzelf maar behoeven ze informatie en verklaringen. Volgens Matthey en Van Ulzen moeten de tentoongestelde objecten in de toeschouwer een creatief proces teweegbrengen; de beschouwer moet zich gaan verplaatsen in de tijd.⁸⁴ Voorwerpen krijgen vaak pas betekenis wanneer ze worden betrokken op hun context. Het strafbankje dat in een vitrine staat, lijkt een betekenisloos voorwerp totdat de bezoeker leert dat hiermee lastige leerlingen werden gedisciplineerd.⁸⁵

De methoden en hulpmiddelen die meeste musea tegenwoordig toepassen om het verhaal dat zij vertellen, te verduidelijken en te verlevendigen, vraagt veel kennis van en inzicht in het verleden. Problematisch kan vooral het naspelen van het verleden zijn. Dit naspelen als living history is in musea waar zij wordt toegepast, momenteel bijzonder populair. Deze popularisering brengt echter het gevaar mee dat deze representatie methode niet altijd historisch verantwoord wordt uitgevoerd. Wanneer de acteurs het historische materiaal niet zorgvuldig hebben bestudeerd, kan de geschiedenis niet correct worden weergegeven. De kennis van het gebeurde vraagt grondige en langdurige studie, door zowel spelleiding als de spelers. Het gevaar dat de representatie van de geschiedenis door middel van living history, meer het karakter krijgt van vermaak in plaats van kennisoverdracht, ligt op de loer.

Musealisering kent veel haken en ogen. Conservatoren en medewerkers van schoolmusea moeten niet alleen een goede kennis hebben van de geschiedenis, zij moeten zich bewust zijn van hun persoonlijke

---

⁸² M. Hübner, *Die Ausländischen Schulumuseen*. (Breslau 1906).

⁸³ Nitsch, *Schule wandert ins Museum*. 176.

⁸⁴ Ignuaz, Matthey en Patricia van Ulzen, 'Musea' in: F. Inklaar e.a., *Vademecum, Cultuurwetenschappelijke vaardigheden 1*, (Heerlen 2009) 155-192. 179.

⁸⁵ Ibidem, 184.

en nationale opvattingen en (voor)oordelen over het verleden, zij moeten kennis hebben van heersende theorieën over musealisering zowel als van die over aanschouwelijk onderwijs.

Tegenwoordig wordt in musea veel aandacht besteed aan de jonge bezoekers. Kinderen en jongeren moeten in een museum actief kennis kunnen nemen van het getoonde materiaal. Met behulp van digitale mogelijkheden, met het zelf hanteren van de tentoongestelde objecten, of met eigen reflecties in de vorm van natekenen, navertellen of naspelen, wordt gepoogd hun belangstelling te wekken en te verdiepen. Omdat kinderen nog geen nostalgische gevoelens kunnen hebben met betrekking tot hun schooltijd zijn voor hen presentatiemethoden die nieuwsgierigheid opwekken of bevorderen, noodzakelijk. Een schoolmuseum met een ingericht klaslokaal leent zich bijzonder goed voor een lesje zoals dat rond 1900 gegeven werd, evenals andere vormen van living history.

Tenslotte speelt naast de inrichting ook het gebouw van een schoolmuseum een grote rol om het verleden dichterbij te brengen. Wanneer het gebouw zelf een lieu de mémoire is, of geplaatst is in een omgeving die nog sporen heeft bewaard uit de tijd waarover het verhaal spreekt, kan dit ertoe bijdragen dat die tijd tot leven komt. Helaas is dit bij weinig musea mogelijk. In deze scriptie worden enkele schoolmusea besproken die aan deze voorwaarde voldoen en vergeleken met andere die deze mogelijkheid niet hebben.

2.5 Conclusie

De begrippen nostalgie en vooruitgang, afstand en nabijheid, historisch besef en nationale identiteit, evenals musealisering spelen een rol in het verhaal dat in een schoolmuseum wordt verteld. Nostalgie en vooruitgang boeien de bezoeker omdat deze aspecten van de tentoonstelling een verband leggen tussen het getoonde en de eigen geschiedenis van deze bezoeker. Afstand en nabijheid beïnvloeden dit verband versterken of verzwakken. Het object uit het verleden zal een mens die het bekijkt meer aanspreken naarmate het in een omgeving is geplaatst waar het functioneren ervan duidelijk is. Historisch besef en bewustwording van de eigen nationale identiteit kunnen bij de bezoeker plaatsvinden wanneer de twee eerdergenoemde begrippen een rol spelen in de tentoonstelling.

Zowel voor de conservator als voor de bezoeker zijn al deze begrippen belangrijk. De conservator en de staf zijn niet alleen betrokken bij de

inrichting van de tentoonstellingen; zij spelen zowel ‘achter de schermen’ als ook gedurende de openingstijden daarvoor, een rol en zijn dan, in hun verschillende functies veelal ‘acteurs’ in het verhaal dat wordt verteld. De bezoekers, die meegenomen worden in dit verhaal, kunnen de gewaarwordingen die hierboven besproken zij ondergaan. Met goede presentatie van de exponaten, gebaseerd op grondige kennis van de geschiedenis daarvan en van de rol van deze exponaten in die geschiedenis, helpen de conservator en de medewerkers de bezoeker om de besproken begrippen bewust te kunnen ervaren.

3. Historische oriëntatie

“Mijn spelen is leren, mijn leren is spelen,
En waarom zou mij dan het leren vervelen?
Het lezen en schrijven verschaft mij vermaak.
Mijn hoepel, mijn priktol verruil ik voor boeken;
Ik wil in mijn prenten mijn tijdverdrijf zoeken,
't Is wijsheid, 't zijn deugden, naar welke ik haak.”

Bovenstaand citaat is afkomstig uit het bekende kinderversje van Hieronymus van Alphen in zijn bundels ‘Kleine gedigten voor kinderen’.⁸⁶ Met een overmaat aan positief denken wilde hij de school aantrekkelijk maken voor de jeugd uit zijn tijd. Daar tegenover staat de eerdergenoemde uitspraak van Hildebrand: “De eerste en de grootste ramp waar een kind mee wordt overvallen, is, ‘met verlof van Pestalozzi en Prinsen’, de school.”⁸⁷ Tussen deze twee extremen beweegt zich het verlichte denken over het onderwijs aan kinderen in de achttiende, en negentiende eeuw.

Dit hoofdstuk laat zien welke ontwikkeling het denken over het kind en zijn pedagogische opvoeding heeft ondergaan sinds de Verlichting en hoe dat geleid heeft tot het ontstaan van de school in de late negentiende, en vroege twintigste eeuw: de school zoals die gerepresenteerd wordt in de schoolmusea van de huidige tijd. De belangrijkste denkers over kinderopvoeding worden kort besproken om een indruk te geven hoe het kind steeds meer centraal kwam te staan en hoe pedagogen en sociologen zich beijverden om de schooltijd van dit kind een belangrijke en gelukkige periode te doen zijn in zijn ontwikkeling tot een waardevol mens voor de maatschappij.

3.1 *Geschiedenis van het onderwijs*

De interesse in het onderwijs aan kinderen had zijn wortels in de Verlichting en werd sterk gestimuleerd door de economische veranderingen die in de negentiende eeuw plaatsvonden toen de opkomende industrie beter ontwikkelde arbeiders nodig had dan voorheen. Daarnaast speelde het, door de Verlichting veranderende maatschappelijke en ethische denken een grote rol. Het kindbeeld veranderde sterk over de eeuwen heen.

---

⁸⁶ Hieronymus van Alphen, *Kleine gedigten voor kinderen* (1778 en 1782).

⁸⁷ Nicolaas Beets, pseudoniem Hildebrand, *Camera Obscura, Kinderrampen*, (1839).

In de Middeleeuwen was het kind een miniatuurvolwassene geweest, dat na de kleutertijd geacht werd zijn bijdrage te leveren aan het onderhoud van het gezin. Het deelde het leven van de volwassenen. Kinderen werden niet beschouwd als een speciale groep binnen de maatschappij; kindertijd en volwassenheid werden gezien als een eenheid, een geïntegreerde sociale structuur.⁸⁸ Ariès baseert zijn bekende werk 'L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime' op het idee, dat er voor 1800 geen plaats was voor kindheid in de maatschappij.⁸⁹ Spelen en leren waren voornamelijk voorbehouden aan de kinderen uit de gegoede klassen. Opvoeding betekende voor de meeste ouders, zowel voor de grote massa als voor de welvarende klasse, dat het kind door middel van straf en dwang ertoe gebracht moest worden zich aan te passen aan het leven van de volwassenen.

Met de Verlichting waren de ideeën over het kind begonnen andere vormen aan te nemen. Het kind werd 'ontdekt'. De opvatting dat het belangrijk is een kind zorgvuldig op te voeden won geleidelijk aan meer terrein. Al vroeg in de zeventiende eeuw schreef de Moravische theoloog en pedagoog Jan Amos Komenský zijn *Didacta magna*, een werk over didactiek dat nog steeds als een van de belangrijkste vroege werken over didactiek wordt beschouwd.⁹⁰ Dit werk, gepubliceerd in 1657, is gebaseerd op een humanistische levensbeschouwing en gaat ervan uit dat iedereen kan leren wanneer het onderwerp goed wordt onderwezen. Didactiek noemde hij de kunst van het onderwijzen. Hierbij legde hij nadruk op het actieve leren, leren door doen, en op zintuiglijke waarneming. Leren door voorbeelden zou volgens Comenius te verkiezen zijn boven leren door woorden. Aanschouwelijk onderwijs zag hij als een meer vruchtbare leervorm dan de gebruikelijke overdracht door taal. Taal echter is wel belangrijk en hij benadrukte het belang van een grondige kennis van de eigen taal boven die van een vreemde taal. Ook was hij een van de eerste denkers die pleitte voor onderwijs voor iedereen, zowel voor meisjes als voor jongens, ongeacht hun stand of sociale positie.

Als het werk van Comenius geen grote, directe invloed had op het toenmalige onderwijs, bleef het nadenken over betere vormen van onderwijs pedagogen, psychologen en sociologen bezighouden. Toen, ruim honderd jaar

---

⁸⁸ E.E.M., Verschuren, *It's all in the family*, De representatie van het gezinsleven in de kinder- en jeugdliteratuur van na 1945 (scriptie Universiteit van Tilburg 2010) 20.

⁸⁹ Philippe Ariès, *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (Parijs 1960).

⁹⁰ Jan Comenius, *Groote onderwijsleer* (Rotterdam 1918).

later, in 1762, Jean-Jacques Rousseau zijn beroemde werk publiceerde, 'Emile, of over de opvoeding'⁹¹ veroorzaakte dit een schok. Rousseau zag kinderen als wezens die van nature goed zijn, een mening die in scherpe tegenstelling stond tot de opvatting die vanaf de middeleeuwen, kinderen had beschouwd als van nature slecht en zondig. De gedachte dat kinderen door harde dwang tot bruikbare mensen gevormd moesten worden werd door Rousseau bestreden, waarmee hij een storm van kritiek opriep. Hij pleitte ervoor dat kinderen in nauwe verbondenheid met de natuur zouden worden opgevoed. Evenals Comenius hechtte hij grote waarde aan actief leren, leren door doen. Voor theoretisch onderwijs en onderwerpen als godsdienst of filosofie, is voor het jonge kind, geen plaats in de pedagogie van Rousseau. De invloed van *Emile* op de ontwikkeling van de pedagogie is enorm geweest. Ondanks de kritiek die zijn werk opriep, heeft zijn gedachtegoed de leidende pedagogische denkers, als Pestalozzi, Fröbel, Herbert en vele anderen sterk beïnvloed.

De pedagoog Pestalozzi, een late tijdgenoot van Rousseau, was sterk beïnvloed door dienst opvattingen. Als aanhanger van zijn ideeën en die van John Locke, was hij ervan overtuigd dat elke persoon recht had op onderwijs en ook in staat was om te leren. Het doel van onderwijs volgens Pestalozzi zou moeten bestaan uit twee dingen: de ontwikkeling van het individu en de verbetering van de maatschappij. Zijn ideeën en zijn aanpak van 'levensecht' aanschouwelijk onderwijs waren baanbrekend voor de negentiende eeuw.⁹² Onderwijs zag hij als de sleutel tot morele verheffing. Hierbij zijn drie delen van de mens belangrijk: het hart, het hoofd en de handen. Deze drie moeten door het onderwijs benaderd worden. Zij staan voor vorming op het gebied van de zeden, intellectuele vorming en praktische vorming.⁹³ Hierbij hanteerde hij de volgende principes: Het kind staat centraal; het moet leren door ervaring, niet door woorden; de natuur is de beste leermeester; het kind moet zelf actief zijn; het moet zijn nieuwsgierigheid bevredigen door zelf te zien, fouten te maken en te corrigeren. Pestalozzi ontwikkelde een onderwijsmethode die

---

⁹¹ Jean-Jacques Rousseau, *Émile, ou de l'éducation* (Parijs 1762).

⁹² Daan, Thoomes, 'Pestalozzi in meervoud', *De school Anno*, 23.1 (2005) 4.

⁹³ Mirjam en Lyda, Kelly, *Pestalozzi. Werk en denken*

http://nl.pestalozzi.wikia.com/wiki/Werk_en_denken (geraadpleegd 20 Jan.2018).

uitgaat van het elementaire.⁹⁴ Deze methode houdt in dat de mens moet beginnen met spelenderwijs elementaire dingen te leren, zoals getallen, letters en klanken, pas in een later stadium zouden lezen, schrijven en rekenen hieruit mogen volgen.

Veel van de ideeën van Pestalozzi werden opgenomen en verder ontwikkeld door diens leerling en bewonderaar, Friedrich Fröbel. De liefde voor het kind en het respect voor de natuur als opvoedende kracht was ook bij Fröbel één van de belangrijkste drijfveren voor het ontwikkelen van een onderwijsmethode. Hij zag echter, dat Pestalozzi 's leer voor de heel jonge kinderen minder geschikt was. Hij stelde, dat indrukken op heel jonge kinderen, zelfs van zuigelingenleeftijd, bepalend waren voor hun hele leven, een opvatting die later uitgewerkt zou worden met betrekking op het seksuele leven van de mens.⁹⁵ In 1837 richtte hij een school op voor kinderen jonger dan zes jaar, de eerste kleuterschool met een educatief doel, die niet zoals scholen daarvoor bewaarscholen waren. Vreemd genoeg bleef juist de term 'bewaarschool' in Nederland bestaan tot ver in de twintigste eeuw, toen daar al lang 'gefröbeld' werd. Fröbel wilde dat het kind al spelend zelf zou ontdekken. Met zelfontworpen leermiddelen bracht hij het kind ertoe zaken als geometrie, relaties en veel andere kenniselementen te ontdekken. Op grond van zijn visie van de mens als deel van de kosmos, wilde Fröbel dat ieder kind ontzag en ontvankelijkheid voor de natuur zou kunnen ervaren. Tuinieren zou daarbij belangrijk zijn door de sterke betrokkenheid van de kinderen bij planten en alles wat daarmee samenhangt. Door tuinieren realiseert een kind zich dat het een ander levend wezen kan helpen groeien indien er recht gedaan wordt aan de eigen behoeften van elke plant.⁹⁶ Zijn school had een eigen tuin waarin de kinderen werkten. De naam 'Kindergarten' wordt in Duitsland en in Angelsaksische landen nog steeds gebruikt voor een kleuterschool, ook wanneer er aan deze school geen tuin verbonden is. Ofschoon Fröbel schreef over het leerproces voor kleuters, hadden zijn ideeën ook invloed op het onderwijs aan oudere kinderen.

---

⁹⁴ Johannes Heinrich, Pestalozzi, 'Wie Gertrud ihre Kinder lehrt' in: Karl Richter Ed., *Pädagogische Bibliothek. Eine Sammlung der wichtigsten pädagogischen Schriften* (Berlijn 1869) 27-261.

⁹⁵ Nelleke Bakker, Jan Noordman, Marjoke Rietveld-van Wingerden *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee & praktijk 1500-2000*. (Assen 2006) 55.

⁹⁶ Kees, Both, *Kindergarten – tuin voor kinderen*, <https://springzaad.nl/litdocs/kindergarten-tuin-voor-kinderen.pdf>. (geraadpleegd 30 april 2018).

Ook de Duitse pedagoog Johann Friedrich Herbart was een aanhanger van de theorieën van Pestalozzi maar miste een systematische aanpak van het onderwijs in diens werk. In 1806 zette hij in zijn *Allgemeine Pädagogik* zijn eigen onderwijstheorieën uiteen.⁹⁷ Zijn didactiek van het leren berust op een systeem van zogenaamde leertrappen, stadia van bezinning en verdieping. Achtereenvolgens waren deze: 1) klaarheid, 2) associatie, 3) systeem en 4) methode. In de eerste trap krijgt het kind een grote hoeveelheid onderwerpen aangeboden waarin het zich moet verdiepen. In de tweede trap worden verbanden tussen de onderwerpen ontdekt. In trap drie moet bezinning plaatsvinden op de samenhang van deze verbanden, waarna, in trap vier, de verkregen inzichten moeten worden toegepast.⁹⁸ Hij ging uit van een veelzijdige belangstelling bij het kind en van een grote mate van zelfwerkzaamheid. Aanvankelijk had Herbarts methode in de negentiende eeuw veel invloed. Tamelijk spoedig echter groeide hier de nadruk op de methode zelf, en leidde tot verstarring in deze manier van onderwijzen. Het onderwijs kreeg bovendien een sterk intellectualistisch karakter, waarbij gevoel en wil verwaarloosd werden evenals, door het vele luisteren en bezinnen, de activiteit van het kind zelf.⁹⁹

In Italië was het, een halve eeuw na Fröbel, de Italiaanse arts en pedagoog, Maria Montessori die de ideeën over de opvoeding van het kind verder ontwikkelde. Ook zij werkte vooral met kleuters en peuters evenals met zwakzinnige kinderen. Haar werk met deze laatste groep bracht haar ertoe een opvoedingsmethode te ontwikkelen voor deze kinderen, een methode die ze later ook toepaste op kinderen in het reguliere onderwijs. De waarde die Fröbel toekent aan de natuur en in een door die natuur geleide ontwikkeling samen met een sterk op het individu toegepaste begeleiding deelt zij met Fröbel. Zij heeft echter ook kritiek op diens methode. In *Method*¹⁰⁰ analyseert en bekritiseert zij deze methode van Fröbel. Een opvallend verschil tussen de twee methodes ligt in het feit dat het kind in het Montessorionderwijs bezig is met wat het zelf aantrekkelijk vindt, en daarbij individueel wordt begeleid, terwijl het kind in het Fröbelonderwijs veelal in groepen werkt en speelt.

---

⁹⁷ Gustav Hartenstein, *Johann Friedrich Herbart's sämtliche werke* (Leipzig 1850-1852).

⁹⁸ Bakker, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland* 59.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Maria, Montessori, *The Montessori method. Scientific pedagogy as applied to child education in "the children's houses" with additions and revisions by the author* (New York 1912) 246-276.

Volgens informatie van de Montessoriverenigingen in de verschillende landen kent Nederland ongeveer 160 scholen voor montessorionderwijs, België 30, waarvan zes in Vlaanderen, en Duitsland ongeveer 1000.

De pedagoog Jan Ligthart, werd vooral in Nederland bekend door zijn leermiddelen als schoolplaten en leesboekjes. Maar ook zijn opvattingen over goed onderwijs aan kinderen waren vernieuwend. Hij zette zijn ideeën over kindgericht onderwijs uiteen in enkele tientallen artikelen over gezinsopvoeding en lager onderwijs. Hij begeleidde tevens vernieuwingsprocessen op een zestal scholen. Ligthart achtte het kind geen onbeschreven blad, maar een levenskrachtig en gevoelig wezen dat op spelende wijze tot zedelijke ontwikkeling komt. De agressieve en minachtende mentaliteit van veel volwassenen ten opzichte van kinderen vond deze sensibele man sterk te veroordelen.¹⁰¹ Hij was geen voorstander van een strakke leermethode. De school moest een maatschappelijke vrijplaats voor de leerling zijn, waarbij elk kind zich vrij van dwang kon ontwikkelen. Het moest een plaats worden waar kinderen met plezier naar toe zouden komen. Alleen in betrekkelijke vrijheid, onder eigen verantwoordelijkheid lerend, zouden kinderen zich kunnen ontplooien tot mondige mensen.¹⁰² In haar proefschrift over Ligthart heeft Saskia van Oenen de pedagogische theorieën van Ligthart in vijf punten samengevat:

- 1) De opvoeder moet zichzelf opvoeden. De opvoeding van kinderen moet bij de volwassenen beginnen die van hun fouten moeten leren.
- 2) Geef het kind veel vrijheid binnen door de opvoeder georganiseerde kaders en geef het gelegenheid tot lichamelijke activiteit, en tot zelfstandig onderzoek, tot het stellen van vragen, tot beproeven of het iets kan. Laat het op eigen wijze een taak vervullen.
- 3) Doe dit alles binnen door de gemeenschap opgestelde regels waar het kind en de opvoeders zich aan moeten houden. Er moet gezag en orde zijn. Precieze regels en stipte handhaving daarvan.
- 4) Behandel ieder kind als een individu met eigen geaardheid en behoeften. Binnen gehoorzaamheid aan algemene regels moet ieder zichzelf kunnen zijn.

---

¹⁰¹ Hans de Frankrijker, 'over Diderik Ligthart en zijn bijdrage aan ons leesplezier, *Literatuur zonder leeftijd*, Jaargang 11(1997) 363-370, 363.

¹⁰² Barbara de Jong, *Verleden en actualiteit van de pedagogiek van Ligthart* <http://www.onvoltooidverleden.nl/index.php?id=148> t.

5) Aan de opvoeder gericht: Heb lief en geef u!¹⁰³

De ideeën van Ligthart, maar meer nog zijn leermiddelen kregen grote populariteit in Nederland en in België.

Veel van de opvattingen van Ligthart zijn ook te vinden in het werk van de Amerikaanse pedagoog en filosoof John Dewey. Dewey, die zijn werken over onderwijs aan kinderen publiceerde in dezelfde tijd als Ligthart, was meer de theoreticus, waar Ligthart sterk gericht was op de dagelijkse praktijk. Met zijn brede belangstelling en kennis verbond Dewey zijn opvattingen ook met zijn filosofieën over veel andere aspecten van het sociale en maatschappelijke leven. In zijn pedagogische geschriften legde hij steeds verbanden tussen onderwijs, opvoeding en democratisch burgerschap.¹⁰⁴ In zijn artikel 'My pedagogic creed', dat zoals de titel al suggereert, het karakter heeft van een geloofsbelydenis, zette hij zijn theorie over goed onderwijs uiteen.¹⁰⁵ Dewey benadrukte hier voortdurend dat de school een sociaal instituut is waardoor sociale verbeteringen zouden kunnen worden bevorderd. Hij was ook van mening dat de leerling vrij moet zijn om te experimenteren en zelf zijn leerprogramma te sturen. Van de onderwijzer verlangde hij: respect, rechtvaardigheid en betrokkenheid met betrekking tot het kind. Hij moet een grote mate van zelfreflectie beoefenen en het vermogen tot observeren bezitten.¹⁰⁶ De theorieën van Dewey ondervonden aanvankelijk veel kritiek, vooral om de grote vrijheid die zijn onderwijs de leerlingen bood. Critici vreesden chaos in de klas. Op den duur echter zijn veel van zijn ideeën toch geaccepteerd geworden.

De bijdrage die al deze denkers over school en leren hebben geleverd aan de ontwikkeling en verbetering van het onderwijs aan de jeugd, is van onmeetbaar belang geweest voor groei van kennis en weten van de mens en voor de vreugde van het leren van schoolkinderen. Toen in de verschillende landen de algemene leerplicht werd ingevoerd waren deze verbeteringen nog lang niet overal ingevoerd; het duurde tot ver in de jaren dertig en veertig van de twintigste eeuw voor het belang daarvan overal werd ingezien.

---

¹⁰³ Saskia van, Oenen, *Meesterschap en moederschap: teksten van Jan Ligthart en tijdgenoten als onderwerp van vrouwenstudies-pedagogiek* (Amsterdam 1990) 18.

¹⁰⁴ <https://mens-en-samenleving.infonu.nl/pedagogiek/163704-john-dewey-1859-1952.html>.

¹⁰⁵ John Dewey, 'My Pedagogic Creed', *School Journal* vol. 54 (January 1897) 77-80.

¹⁰⁶ Anne Potter, *Een mini-geschiedenis van de pedagogiek* (2017) https://prezi.com/xx3eh_e__fdq/een-mini-geschiedenis-van-de-pedagogiek/.

3.2 *Geschiedenis van het schoolmuseum*

In tegenstelling tot scholen, die al bestonden zo lang de geschiedenis teruggaat, zijn schoolmusea een vrij late ontwikkeling in de museale historie van de westerse wereld. De nijverheidstentoonstellingen die in de tweede helft van de negentiende eeuw overal in Europa en in Amerika ontstonden, waren geen musea in de gebruikelijke zin, maar hadden toch sterk het karakter daarvan. Zij hadden tot hoofddoel de handel en industrie te stimuleren en de kwaliteit en bekendheid van de industriële productie te verbeteren en bevorderen.¹⁰⁷

Handelsproducten uit de koloniën vormden een groot deel van wat er op de internationale tentoonstellingen geëxposeerd werd, maar ook en in toenemende mate, werden de tentoonstellingen plaatsen waar de kwaliteit en de originaliteit van de producten van de eigen industrie te bewonderen waren. Producenten konden ook leren door het zien van elkaars producten met het doel die van henzelf weer te verbeteren¹⁰⁸ Naarmate de ontwikkelingen in het onderwijs de behoefte naar betere en meer leermiddelen deed groeien, begonnen ook deze deel uit te maken van de producten op de nijverheidstentoonstellingen. Het leermiddel als industrieel product kwam vrij snel in zwang. Het werd belangrijk voor de commercie in te springen op deze trend toen de behoefte aan goed onderwijs aan kinderen dringender werd en de discussie over de algemene leerplicht in alle landen vorderde.¹⁰⁹ Naarmate de zich ontwikkelende industrie in de verschillende landen meer behoefte kreeg aan werknemers die niet alleen lezen en schrijven konden, maar ook een hogere graad van algemene ontwikkeling hadden, groeide ook bij de werkgevers de interesse aan beter onderwijs voor de jeugd. Het aanbod van leermiddelen en andere schoolbehoeften groeide toen snel. Volgens Van

---

¹⁰⁷ R. van Buren, 'Een fantoomachtig onderwijsmuseum. Over het kortstondige bestaan van het Museum voor Onderwijs en Kunst, Lessen, 2' *Onderwijs erfgoed*, 2007.

http://www.onderwijserfgoed.nl/sites/default/files/jubileumboeken/Een_fanatoomachtig_onderwijsmuseum.pdf.

¹⁰⁸ R. van Buren, 'Een fantoomachtig onderwijsmuseum. Over het kortstondige bestaan van het Museum voor Onderwijs en Kunst, Lessen, 2' *Onderwijs erfgoed*, 2007.

http://www.onderwijserfgoed.nl/sites/default/files/jubileumboeken/Een_fanatoomachtig_onderwijsmuseum.pdf.

¹⁰⁹ R. van Buren, *Van praktisch en pedagogisch naar cultuurhistorisch Het verschijnsel schoolmuseum in nationaal perspectief* (Schiedam 2009). 39-40.

Buren kwamen uit deze nationale en internationale nijverheidstentoonstellingen uiteindelijk de schoolmusea voort.¹¹⁰

Tegelijkertijd met de groeiende behoefte van de industrie aan beter ontwikkelde werknemers, werd ook uit ethische en humanistische overwegingen het belang van algemene leerplicht in de meeste landen als steeds dringender ervaren. Zelfstandige school- of onderwijsmusea ontstonden. Zij hadden niet meer als enige, of zelfs belangrijkste, doel het verkopen van leermiddelen, wat in toenemende mate op beurzen plaatsvond, maar veel meer het bekendmaken van de mogelijkheden die er waren om, door middel van de nieuwe leermiddelen en de moderne pedagogische theorieën, de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren. De taak van deze musea bestond verder uit de vorming van de onderwijzers en kwekelingen, het bieden van een centraal punt voor informatie en onderling contact in de onderwijswereld, en het verzorgen van bijzondere lessen. Niet alleen de kwaliteit van het onderwijs, maar ook de waardering voor, en de status van, de onderwijzer verbeterde, mede door de lessen aan de leerkrachten, aangeboden door de schoolmusea.¹¹¹

In de loop van de jaren heeft het schoolmuseum zich in verschillende richtingen ontwikkeld. Op basis van bestaande literatuur en de eigen observatie kon een indeling gemaakt worden in drie eerdergenoemde hoofdtypen: 1) het museum waarin kinderen onderwezen worden in verschillende vakken, 2) het museum waarin op de eerste plaats leermiddelen en leermethoden uit het verleden getoond worden, en 3) het museum dat hoofdzakelijk historisch recreatief is en zich richt op de bevrediging van de nostalgische interesse die de toeschouwer heeft in het verleden van het onderwijs. Ook in dit type museum is historische informatie een belangrijk bestanddeel. Ofschoon vanwege de vele overlappingsen een heel klare scheidingslijn tussen deze musea niet te trekken is, zijn er ook duidelijke verschillen. Een voorbeeld van het museum van het eerste hoofdtype, waar de belangrijkste doelstelling is het onderwijzen van schoolkinderen in verschillende vakken zoals Myrte Voormolen beschrijft, is het Museon in Den Haag. Als een voorbeeld van het tweede museum kan het Nationaal Onderwijsmuseum in Dordrecht gezien worden. Een museum dat hoofdzakelijk

---

¹¹⁰ Van Buren, 'Een fantoomachtig onderwijsmuseum'.
http://www.onderwijserfgoed.nl/sites/default/files/jubileumboeken/Een_fantoomachtig_onderwijsmuseum.pdf.

¹¹¹ R. van Buren, 'Edel streven' of commercie en status? Schoolmusea in de negentiende eeuw', *Docplayer* z.d, 1.

recreatief is, is dikwijls te vinden als onderdeel van volkskundemusea waar, zoals het Volkskundemuseum in Brugge, waar de geschiedenis van het onderwijs één kamer omvat. Ook het Lehrerhaus in Friemersheim, Duitsland is van dit type.

De zes schoolmusea die in deze scriptie besproken worden zijn een afspiegeling van de diversiteit van schoolmusea in de verschillende landen en zelfs binnen elk land. Naast deze musea, die de kern van het onderzoek vormen, wordt er hierna zo nodig verwezen naar, of vergeleken met, andere musea.

3.3 Conclusie

Zowel het in pedagogisch denken en over de natuur van het kind als in de ontwikkeling van de musea hebben er grote veranderingen plaatsgevonden in de achttiende en negentiende eeuw. Het kind werd ontdekt als een wezen met een eigen natuur en eigen behoeften en mogelijkheden om te leren. De musea die zich op het onderwijs concentreerden, veranderden in vrij korte tijd van verkooptentoonstellingen van leermiddelen tot tentoonstellingen waar de geschiedenis van het onderwijs centraal staat.

4. De bezoeken aan regionale en landelijke musea: verschillen en overeenkomsten

De bezochte schoolmusea kunnen worden ingedeeld in musea die het onderwijs tentoonstellen zoals het was in hun stad of regio, de regionale musea, en musea die het onderwijs in het algemeen behandelen of als een onderdeel van de bredere nationale geschiedenis, de drie nationale musea. Voorafgaand aan de beschrijving van de verschillende typen schoolmusea, moet worden benadrukt dat de grenzen tussen deze verschillende typen, niet altijd heel scherp te trekken zijn. Zo wordt in bijna alle musea het onderwijs uit de periode 1871 – 1910 niet helemaal los gezien van het grotere geheel. De nadruk die in de regionale musea gelegd wordt op het lokale gebeuren is echter anders dan dat wat er getoond wordt in de overige musea.

In dit hoofdstuk wordt eerst een beschrijving gegeven van de schoolmusea in de drie landen die een regionaal of stedelijk karakter hebben: het Stedelijk museum voor Volkskunde in Brugge, het museum Das Lehrerhaus in Duisburg-Friemersheim en het museum Schooltijd in Terneuzen. Deze musea streven ernaar het verleden van de regio te tonen.

Daarna volgt een korte analyse en vergelijking van de tentoonstellingen.

Hierna worden op vergelijkbare wijze behandeld de schoolmusea waarin de tentoonstellingen het onderwijs in een breder nationaal perspectief tonen: het Stedelijk Museum in Ieper, het Lehrerhaus in Duisburg en het Westfälisches Schulmuseum in Dortmund. Dit bredere perspectief varieert van de plaats van het onderwijs in de algemene geschiedenis van het land, tot de plaats van het onderwijs tussen 1871 en 1930 in de gehele geschiedenis van het onderwijs.

De grote verschillen tussen de drie regionale en de drie nationale schoolmusea en hun tentoonstellingen in deze studie zijn opvallend en betreffen vooral aspecten van de musealisering. Om een vergelijking van deze musea mogelijk te maken, werden ze bekeken aan hand van een lijst van aspecten zoals in de inleiding beschreven (zie ook bijlage nr.5). Deze aspecten spelen voor alle musea een belangrijke rol en het geheel daarvan onderscheidt de schoolmusea van elkaar, en ook van andere historische musea. De aspecten, geformuleerd als negen vragen maken het samen mogelijk een grondige indruk te krijgen van de natuur van een museum. Zij verduidelijken de representatie van het onderwijs rond 1900 en helpen het verhaal dat wordt verteld te ontrafelen.

4.1 De regionaal of plaatselijk georiënteerde musea, klein en intiem

Brugge

Het museum in Brugge is een algemeen museum voor volkskunde. Het is een museum dat de geschiedenis van Brugge in de late negentiende eeuw wil tonen. Het is gevestigd in de historische gebouwen aan de Balstraat 43.

Het ontstaan van de oorspronkelijke verzameling van het museum was vooral het werk van een groep, zich noemend de 'Bond der West-Vlaamse Folkloristen te Brugge'. Opgericht in december 1936, bestond deze groep initiatiefnemers, oorspronkelijk uit tien mannen van heel uiteenlopende achtergrond, onder het voorzitterschap de apotheker, Karel de Wolf. De basis van de collectie werd gelegd in 1937 door de organisatie van een grote 'Folkloretentoonstelling' in de Concertzaal in de St. Jacobsstraat. Op 1 juli 1939 werd het museum voor West-Vlaamse Folklore geopend. Het vond een onderkomen in de Halletoren in de zgn. schermzaal. Hier verbleef het museum, met onderbrekingen gedurende de tweede wereldoorlog en later wegens renovatiewerkzaamheden, tot 9 februari 1973, de datum waarop de eerste voorwerpen werden overgebracht naar het nieuwe museum in de Balstraat. Bij gemeenteraadsbesluit van 16 februari 1973 werd de collectie van de nog steeds actieve Bond van West-Vlaamse Volkskundige overgedragen aan het Stadsbestuur van Brugge. Hiermee was het museum een stedelijk museum geworden. De band met de toenmalige oprichter en verzamelaars van de collectie bleef echter bestaan.¹¹²

De initiatiefnemers hadden als doelstelling het oprichten van een plaats waar de cultuur van Vlaanderen kon worden getoond en bestudeerd. In 1936 bestond België als onafhankelijk land pas iets langer dan honderd jaar. Kunstmatig samengesteld uit delen van Nederland en Frankrijk, was het ontwikkelen van een eigen cultuur uiterst moeilijk en stond nog in de kinderschoenen. Het streven naar het realiseren van deze eigen cultuur, zal ongetwijfeld een van de belangrijke doelstellingen zijn geweest van de oprichters van het oorspronkelijke museum. De doelstelling waarmee het museum in 1936 werd opgericht is ook na de overdracht aan de gemeente in 1973 niet wezenlijk veranderd. Ook vandaag nog wordt de traditionele gemeenschapscultuur getoond met trots op dat wat Vlaanderen in het verleden heeft gepresteerd. Dit 'verleden' is inmiddels ruim tachtig jaar langer

---

¹¹² W.P. Dezutter, 'De volkskunde: een vergelijkende wetenschap', *Mededelingen stedelijke musea 1* (1973) 28.

geworden, maar op een eigentijdse manier gaat het nog steeds om hetzelfde doel.

Het gebouw aan de Balstraat, waarin het museum nu gevestigd is, is een museum op zichzelf. Het is veel ouder dan de periode die in de ruimtes gepresenteerd wordt en bestaat uit een aantal witgeschilderde kleine huizen met puntdaken en met een gemeenschappelijke tuin uit de zeventiende eeuw.¹¹³ Deze huizen zijn nu door een gang met elkaar verbonden, en uitgebreid met een aanbouw van latere tijd. Oorspronkelijk waren dit zogenaamde godshuizen. Een godshuis bestond uit een reeks huisjes, meestal met een kapel erbij, waar arme, oudere echtparen kosteloos gehuisvest werden.¹¹⁴ Brugge kende veel van dit soort huisvestingen, Dezutter telt er 76¹¹⁵. Ofschoon het gebouw ouder is dan het tentoongestelde materiaal, is de sfeer die wordt opgeroepen door de anciënniteit van het gebouw bevorderlijk voor het gevoel dat de bezoeker kan ervaren, een gevoel van teruggaan in de tijd. Als schoolmuseum biedt het Museum van Volkskunde de bezoeker tamelijk weinig. Ofschoon er vrij veel materiaal aanwezig is, is het dit museum niet gelukt het onderwijs rond 1900 ruime aandacht te geven. Plaatsgebrek, geldgebrek en misschien ook het ontbreken van bezielde leiding lijken de hoofdoorzaken van deze gemiste kans te zijn. Helaas is er te weinig ruimte voor al het beschikbare materiaal. De bereikbaarheid is redelijk voor een museum van een dichtbevolkte stad. Parkeerruimte is er niet, maar het openbaar vervoer brengt de bezoeker tot op loopafstand van het museum.

De doelgroepen waarop het museum zich tegenwoordig richt, zijn niet langer uitsluitend de historisch geïnteresseerde bewoners van Vlaanderen die de oprichters vooral in gedachten hadden. Tegenwoordig staan twee groepen bezoekers in het middelpunt: schoolklassen en toeristen. Schoolklassen worden hier graag ontvangen en het is mogelijk een rondleiding te boeken afgestemd op de behoefte van de klas. Het bezoek door kinderen wordt verder gestimuleerd door verschillende mogelijkheden om gratis toegang te krijgen. Ook door toeristen en andere groepen bezoekers kunnen rondleidingen worden geboekt. Het museum is niet bijzonder kindvriendelijk. De tentoonstellingsobjecten kunnen niet worden aangeraakt, interactieve mogelijkheden worden er niet geboden, en alleen in begeleiding van een

---

¹¹³ L. Devliegher, *De huizen te Brugge*, deel II, (Den Haag 1968) 44.

¹¹⁴ A. Maertens, *Gids der Brugsche Godshuizen*. (Brugge 1940) 17.

¹¹⁵ Dezutter, W.P., 'De volkskunde: een vergelijkende wetenschap', *Mededelingen stedelijke musea 1* (1973) 8.

persoon die al kennis heeft van het gebodene kan het voor kinderen boeiend gemaakt worden. Wel interessant zijn de mogelijkheid voor kinderen om in de tuin, gebruikt te maken van oud speelgoed, evenals de living history activiteiten die er af en toe geboden worden. Deze vinden echter niet plaats met betrekking tot het onderdeel 'school', maar slechts in de presentatie van oude ambachten of het spelen met oud speelgoed. Van tijd tot tijd biedt het museum een tijdelijke tentoonstelling aan. In het voorjaar van 2018 was dit de tentoonstelling "Wat een meisje moest weten" Hier werd getoond waarmee meisjes rond 1900 geacht werden, zich bezig te houden. Nuttige handwerken, maar ook kindermode, religie en in beperkte mate ook onderwijs voor meisjes werden hier getoond. Naast de vaste tentoonstellingen biedt het museum een klein restaurant met terras. Een museumwinkel is er niet. Studiemogelijkheden biedt het museum, na afspraak, aan historici en andere geïnteresseerden het heeft daartoe een werkplaats, een studiezaal en bibliotheek.

Het museum, zoals de meeste Belgische musea, is in handen van de overheid, het valt onder het beheer van de afdeling Erfgoed Brugge, hieronder vallen ook de lokale bibliotheken, het stadsarchief, en andere culturele instellingen. Voor het Volkskundemuseum betekent dit dat een beperkte subsidie met zekerheid beschikbaar is. Voor het onderhoud van het gebouw is dit meestal voldoende, maar voor het verzamelen van materiaal en verdere kosten is het museum afhankelijk van giften in natura en geld via de vriendenkring, en van andere schenkingen. Daarnaast zorgen de entreegelden en de opbrengst van het restaurant voor een kleine aanvulling. Aangezien de entree laag, en voor veel bezoekers gratis is, is deze bron van inkomsten niet van groot gewicht. Het museum maakt dan ook de indruk, met geldzorgen te kampen te hebben.

Geld om medewerkers te betalen is er vrijwel niet. De medewerkers bestaan dan ook hoofdzakelijk uit vrijwilligers. Zij worden vooral aangetrokken door mond tot mond reclame. Zoals in veel musea, wordt het ook hier steeds moeilijker om mensen met de juiste capaciteiten te vinden die bereid zijn zonder betaling te werken. Op weekdays buiten de vakantieperiode, zijn er meestal alleen iemand aan de kassa en de beheerder van het restaurant aanwezig.

De presentatie van het museum naar de buitenwereld ligt in handen van de gemeente Brugge en is heel mager. Omdat het onderdeel, de school, vrij klein is, is informatie hierover heel moeilijk te vinden op het internet. Een eigen website heeft het museum niet. Op de website van de gemeente waar

informatie over musea en andere culturele instellingen en activiteiten gegeven wordt is er niet meer aandacht voor het onderdeel de school, dan een foto van het klaslokaal. Naast deze beperkte informatie vanuit de gemeente wordt er op websites van verschillende reisondernemers aandacht besteed aan het Museum van Volkskunde in Brugge als algemeen historisch heemkundemuseum. Bij bijzondere gelegenheden verschijnt er soms een artikel in de lokale pers om het museum onder de aandacht te brengen of te bespreken. Vanuit het museum wordt er wel contact gehouden met de plaatselijke scholen. Ook vanuit de Vriendenkring gaat er een wervende werking uit voor het museum.

Het verhaal van de tentoonstelling

De inrichting van het museum wordt bepaald door het gebouw: de zelfstandige kleine huizen, en door het feit dat dit museum heel veel aspecten van het Vlaamse stadsverleden toont. In acht beperkte ruimtes, een aanbouw met nog drie ruimtes en een tuin, wordt de hele geschiedenis van de stad gerepresenteerd.

De bezoeker die binnenkomt stapt als het ware in een andere tijd en kan zich even ruim een eeuw teruggezet voelen. Het is niet de periode tussen 1871 en 1910 waarin hij terechtkomt, maar hij is ook niet meer in de 21e eeuw. De ruimte voor het schoolmuseum, het aspect dat voor deze studie van belang is, bestaat uit één kleine zaal die ingericht is als een schoollokaal rond 1900, met een zeventiende eeuw plafond. In deze klas is een grote hoeveelheid materiaal bijeengebracht. De klas kan bezichtigd worden vanuit een gang die langs alle zalen loopt, maar kan door de bezoeker niet betreden worden. Het tafereel dat geboden wordt is herkenbaar als een schoolklas, zeker voor de oudere bezoekers voor wie de strak in het gelid staande banken nog eigen herinneringen zijn, maar ook voor anderen, door het schoolbord en vele typische gebruiksartikelen die ook nu nog in een klaslokaal te vinden zijn. Deze representatie van een klas is vreemd en bekend tegelijkertijd en bestaat uit een levensgrote pop, gekleed in kleding uit de tijd rond 1900 als meester die naast zijn lessenaar staat, een schoolbord vóór de klas, en een aantal schoolbanken uit die tijd. Zij vormen de basis van de representatie. Aan de

wanden van het lokaal hangt een grote hoeveelheid wandplaten en geografische kaarten. Achter in de klas hangen de jasjes van de leerlingen. Het kruisbeeld aan de muur en het Mariabeeldje ernaast tonen de religieuze signatuur van de school. Omdat dit klaslokaal niet kan worden betreden, blijft er een gevoel van afstand bestaan tussen de bezoeker en de klas van toen. Desondanks brengt de intimiteit van dit kleine, propvolle klaslokaal een gevoel teweeg van nieuwsgierigheid naar hoe het voor het kind, in die tijd geweest moet zijn om hier les te krijgen. Op een tafel aan de kant waar de bezoeker zich bevindt, liggen een aantal historische objecten die de geschiedenis van het leermiddel zouden kunnen tonen: leesboekjes, rekenmateriaal, en andere leerhulpmiddelen uit verschillende tijdvakken. Door de veelheid van de objecten die ongeordend door elkaar liggen, is het niet goed mogelijk een indruk te krijgen van de ontwikkeling van het leermiddel. In zijn geheel appelleert de tentoonstelling meer aan het gevoel dan aan het verstand, maar zij maakt een rommelige indruk, is overvol door ruimtegebrek en maakt het moeilijk veel te proeven van de sfeer van vroeger.

Het museum biedt gratis een beknopte leencatalogus aan. Hierin is één bladzijde gewijd aan de zaal waarin de tentoonstelling van het onderwijs gevestigd is. De informatie in dit deel van de catalogus beperkt zich tot enkele algemeenheden en een afbeelding. Een audiogids is niet aanwezig en bij de individuele objecten in de klas staan geen verklarende teksten. De vriendelijke vrijwilliger aan de entree, wil graag vragen beantwoorden, maar heeft niet de kennis om op specifieke, historisch georiënteerde vragen in te gaan.

Duisburg-Friemersheim

Dit museum bevindt zich in Friemersheim, een semizelfstandig deel van de conglomeraat Duisburg. In dit eens zelfstandige dorp, is nog een kern van de negentiende-eeuwse sfeer bewaard gebleven, bestaande uit een dorpspleintje met een kleine kerk en een schoolgebouw met woning voor de onderwijzer, te midden van oeroude boerderijen die het gebied aan de Rijn bedekken.

In 1976 werd door een groep leraren, historici en andere in het verleden van Friemersheim geïnteresseerden de vereniging Freundeskreis lebendiger Grafschaft opgericht. Deze mensen wilden vooral de heemkunde bevorderen, historische schatten bewaren en bij de jeugd een historisch bewustzijn

ontwikkelen.¹¹⁶ De eerste objecten die bewaard en beschermd moesten worden waren de oude dorpskerk en het daar tegenovergelegen kostershuis. Toen in 1848 twee klaslokalen werden aangebouwd, werd dit laatste gebouw tevens de dorpsschool. Tot 1958 heeft het deze functie behouden. Nadat het gebouw een tijdlang geen functie had gehad, werd het in 1983, door de zeven jaar tevoren opgerichte Freundeskreis, ingericht als heemkundemuseum. Het zou een museum moeten worden waar de woon- en leefcultuur en in het bijzonder de schoolcultuur van het graafschap rond 1900 tot leven konden komen en voor het nageslacht bewaard moest blijven. Over de jaren is de inrichting van het museum geleidelijk aan uitgebreid, waarbij vooral het onderwijs veel aandacht heeft gekregen. Hierdoor heeft het museum sterk het karakter van een schoolmuseum, waarbij echter andere aspecten van het leven niet verwaarloosd werden.

Het oorspronkelijke doel, de kennis over en de waardering voor het verleden te bevorderen, werd door de nog steeds bestaande Freundeskreis geformuleerd in 1977. Dit werd toen nader gespecificeerd in een lijst van zes aandachtspunten: de bevordering van heemkunde, het verwerken van het verleden, het verzamelen en verzorgen van historische objecten, het bewaren van het lokale spraakgebruik, het museum onderhouden en in het algemeen het verleden voor de jeugd dichterbij te brengen om historisch- en cultuurbewustzijn bij hen te bevorderen. De nadruk kwam vooral te liggen op de school van toen. De basis van deze doelstellingen is niet veranderd over de jaren. Wel hebben er enkele verschuivingen plaats gevonden. Met de opkomst van het toerisme, dat rond de jaren zeventig hier duidelijk merkbaar werd, breidde het aantal en het type bezoekers van het museum zich uit. Niet alleen de bewoners uit de omliggende streken, maar ook mensen van verder weg, zelfs uit het buitenland begonnen het museum te bezoeken. De meeste belangstelling ging, en doet dit nog, uit naar het ingerichte klaslokaal. Het bestuur van het museum speelde hierop in door de doelstelling wat aan te passen. Zo kunnen er tegenwoordig rondleidingen worden geboekt en zijn er gedurende de openingsuren goed geïnformeerde mensen aanwezig, die vragen van de bezoekers proberen te beantwoorden.

Het huis waarin het museum zich bevindt, staat onder de bescherming van de Duitse monumentenzorg en wordt uitstekend onderhouden. Het staat

---

¹¹⁶ *Freundeskreis lebendiger Grafschaft*, Brochure, Eigen uitgave van de Freundeskreis, z.j.

ruim 50 meter ten Westen van de dorpskerk uit de vijftiende eeuw¹¹⁷ en is daarvan gescheiden door een kleine dorpsweide. Het werd aan het begin van de 19e eeuw gebouwd op de plaats van het oude kosterhuis, dat ook toen al, tegelijkertijd als school diende. Het nieuwe kosterhuis plus school moest passen in het bestaande dorpsbeeld.¹¹⁸ Toen het gebouw vanaf 1958 niet meer als school werd gebruikt, had het drie decennia lang geen duidelijke functie meer tot het in 1983 gekocht werd door de Freundeskreis lebendiger Grafschaft. Hiermee werd het losgekoppeld van de dorpskerk en werd een zelfstandig bezit van de Freundeskreis. Het gebouw bestaat uit twee verdiepingen plus een zolderruimte. Alleen de benedenverdieping wordt gebruikt als tentoonstellingsruimte.

De doelgroepen waarop het museum zich richt waren oorspronkelijk de bewoners van het vroegere graafschap Moers. Dit graafschap was, met uitzondering van de stad Moers, een landelijk gebied met eigen dialect, gewoontes en gebruiken. De wens om deze landelijke cultuur voor de vergetelheid te behoeden, was de oorspronkelijke reden om de bewoners ervan te stimuleren het museum te bezoeken. Daarnaast wilden de initiatiefnemers de studie van hun lokale cultuur stimuleren onder degenen die interesse in de geschiedenis hadden. Toen de belangstelling voor het museum zich geleidelijk aan uitbreidde werd ook de doelstelling langzamerhand aangepast. Nu wordt het museum zelfs gebruikt als trouwzaal en ruimte voor feestelijkheden. Het huidige museum wordt nog steeds graag bezocht door mensen uit de omgeving. Het is voor sommigen een doel van een zondagmiddagwandeling, een gewoonte die gestimuleerd wordt doordat het museum alleen op zondagmiddag geopend is en de entree gratis is. Maar ook bezoekers uit de wijdere omgeving en het grensgebied van Nederland bezoeken het museum. De activiteiten, die er naast de educatieve nog worden aangeboden, zoals de mogelijkheid om hier te trouwen of een negentiende-eeuwse koffietafel te genieten, zijn voor het huidige onderzoek minder interessant. Het studiecentrum waaruit het museum is voortgekomen, speelt voor de vereniging een grote rol. Terwijl het museum slechts een dag per week is geopend voor het publiek, wordt er door de zeer actieve leden van de Freundeskreis gestudeerd op geschriften en historisch objecten uit hun

---

¹¹⁷ Joachim Schulze, *Niederrhein, von Friemersheim bis Donsbrüggen*, (Duisburg 1985) 7.

¹¹⁸ Schulze, *Niederrhein* 7.

archieven, zowel als op nieuw aangeboden materiaal. Het museum kent geen wisseltentoonstellingen en heeft geen restaurant of museumwinkel.

Ofschoon het museum het bezit is van een zelfstandige vereniging, heeft het goede contacten met de gemeente Duisburg en wordt door de gemeente ook ondersteund. De gemeente heeft in 2013 toestemming gegeven om in het museum huwelijken te sluiten en draagt ook financieel bij. Het grootste deel van financiering van het museum wordt echter mogelijk gemaakt door bijdragen van de verenigingsleden, giften uit de vriendenkring, en door schenkingen, materieel en geldelijk, van individuele personen. De schenkingen in natura waren bij de oprichting van het museum en in de eerste jaren daarna, bijzonder groot, maar ook tegenwoordig worden er nog steeds tentoonstellingsobjecten aangeboden. Inkomen uit entreegelden is er niet; de entree is gratis.

De medewerkers in dit museum komen hoofdzakelijk uit de vereniging zelf. Het is een hechte groep mensen, voor wie heemkunde, archeologie of geschiedenis een hobby is of die door hun werk een band hebben met deze onderwerpen. Zij zijn veelal zelf actieve onderzoekers die de geschiedenis van het graafschap bestuderen via schriftelijke bronnen, gevonden overblijfselen uit het verleden of verhalen van oude bewoners. Allen werken zonder geldelijke vergoeding voor het museum. Een klein aantal van hen werkt bij toerbeurt als vraagbaak en toezichthouder gedurende de wekelijkse openstelling van het museum voor het publiek. Wanneer scholen of andere groepen een rondleiding boeken kan ook hiervoor een rondleider gevraagd worden uit de vereniging. Ook bij de manuele werkzaamheden in het museum zijn leden van de vereniging actief. Bij bijzondere gelegenheden waarbij meer hulp nodig is, iets dat maar zelden voorkomt, worden tijdelijke medewerkers gezocht van buitenaf. Een groot aantal van de leden van deze vereniging hebben de pensioenleeftijd al jaren geleden bereikt. Ondanks het feit dat er van tijd tot tijd jongere leden tot de vereniging toetreden, krimpt de groep door veroudering en ziekte van haar leden. Voorlopig echter lijkt het museum een goede toekomst te hebben.

De presentatie van het museum naar de buitenwereld is tamelijk mager. Iedereen in Duisburg kent Das Lehrerhaus, en op mooie zondagen is de aandrang vaak groot. Als trekpleister voor toeristen echter kan dit museum niet gezien worden. Door de interessante omgeving en het goed ingerichte museum zou meer toeristenverkeer zeker mogelijk zijn. De indruk wordt gewekt dat de vereniging niet de wens heeft het bezoek van toeristen te

stimuleren. Geen van de bevroagde leden wilde dit vermoeden bevestigen, maar de angst om dit idyllische stukje Duisburg te verstoren door massaverkeer is begrijpelijk. Wel worden er goede contacten met de scholen in de omgeving onderhouden. Door klassikaal bezoek aan het museum wordt het lokale verleden voor heel veel kinderen tot leven gebracht. Een heel enkele keer treedt het museum toch op een spectaculaire manier naar buiten. Een voorbeeld van een dergelijke gelegenheid is de viering van het 30-jarige bestaan van de vereniging in 2013. Bij deze gelegenheid werden er demonstraties gehouden van oude lokale ambachten door mensen in kleding uit de negentiende eeuw, ook het onderwijs uit die tijd werd toen gedemonstreerd. De pers werd hierbij geïnformeerd en uitgenodigd en er verschenen aankondigingen en verslagen in de kranten. Bewoners van omliggende gebieden doneerden oude foto's en andere documenten en een plaatselijk mannenkoor zong liederen in het lokale dialect.¹¹⁹ Afgezien van deze zelden voorkomende evenementen heeft dit museum sterk het karakter van een plek waar de lokale bevolking zich kan bezinnen op haar verleden en waar een groep historisch geïnteresseerden dit verleden kunnen bestuderen en conserveren. Het museum is bereikbaar met het openbaar vervoer en heeft een kleine parkeerplaats voor auto's en bussen.

Het verhaal van de tentoonstelling

Komende van het oude landelijke dorpsplein worden de bezoekers bij het betreden van dit museum meteen teruggeplaatst in de late negentiende, begin

---

¹¹⁹ Dreissig Jahre Museum im Lehrerhaus, <https://www.lokalkompass.de/duisburg/kultur/30-jahre-museum-im-lehrerhaus-d294167.html>.

twintigste eeuw. Het gebouw is de oorspronkelijke school met woning van de leraar, zoals die in deze tijd gebruikt werd.

De tentoonstelling is opgebouwd volgens een principe van categorieën. In een van de twee klasruimtes is een schoollokaal ingericht met meubels uit het begin van de 20^e eeuw. Het is afgescheiden met een koord om de bezoekers ervan te weerhouden de exponaten aan te raken. Deze afscheiding, waardoor de bezoekers de klas niet kunnen betreden, is noodzakelijk, maar verstoort een weinig de indruk van teruggezet zijn in de school van toen en maakt het duidelijk dat deze school nu een museum is. In de ruimte naast het klaslokaal zijn tafels waar onderwijsleermiddelen uitgestald zijn evenals literatuur, bestaande uit boeken, tijdschriftenartikelen en een gedicht in het streekdialect uit 2011, over het museum. In tegenstelling tot het ingerichte klasje, mogen deze objecten wel aangeraakt en van dichterbij bekeken worden. Een andere ruimte is ingericht met objecten uit de negentiende eeuw, die niet direct te maken hebben met het onderwijs. Tussen deze twee ruimtes in ligt het woongedeelte van de leraar en zijn gezin. Hier wordt de wooncultuur van de leraar, tevens koster, rond 1900, getoond. Uit de kwaliteit van de inrichting kan de bezoeker een indruk krijgen van de status van de leraar uit die tijd, hij moet een zeker aanzien hebben gehad. De bovenverdieping bevat het archief van het museum, tentoonstellingsobjecten die momenteel niet gebruikt worden, evenals werk- en studieruimtes. De inrichting van het klaslokaal bestaat uit een twaalftal schoolbanken, een strafbankje en een lessenaar voor de leraar. Aan de muren hangen oude schoolplaten en staat een geografische kaart op een standaard. Achter in de klas staan een oude kolenkachel, een kast met opgezette dieren en andere leermiddelen.

Het museum biedt de bezoeker geen catalogus van de tentoonstelling aan. De tentoongestelde objecten zijn ook niet nader omschreven. Door de overzichtelijke opstelling van de exponaten en de duidelijke indeling in drie bereiken: een ruimte voor een klaslokaal en leermiddelententoonstelling, een kleine ruimte voor literatuur over de vroege jaren van het museum, een ruimte voor de tentoonstelling van het woongedeelte van het leraarsgezin, en een ruimte voor de andere objecten uit de negentiende en begin twintigste eeuw, spreekt veel van het tentoongestelde echter voor zichzelf. Daarnaast is de aanwezige medewerker altijd bereid om vragen te beantwoorden. Voor groepen bestaat er bovendien de mogelijkheid om een rondleiding te boeken. Deze duurt ongeveer anderhalf uur en is gratis na afspraak. Voor schoolklassen kan een historische les, genaamd "Schulzeit", geboekt worden

in het ingerichte klaslokaal. Een leraar, gekleed naar de mode van de negentiende eeuw, doceert dan op de manier die rond de eeuwwisseling gebruikelijk was. Audiovisuele en andere interactieve hulpmiddelen ontbreken in dit museum. Voor de bezoeker is het museum vooral een kijkmuseum en in het geval van een rondleiding of les, een luistermuseum.

Kinderen ervaren de tentoonstelling als minder interessant, behalve wanneer zij in klassenverband een lesje krijgen of deelnemen aan een speciaal op hen gerichte rondleiding.

Terneuzen

Het museum schooltijd, een project van de stichting Museum Schooltijd is gevestigd in Terneuzen. De oorsprong van het museum wordt in de eigen website beschreven als: “Een paar enthousiastelingen in Terneuzen meenden er goed aan te doen, een museumpje op te zetten met allerlei oude schoolmaterialen en bijbehorende artikelen.”¹²⁰

Deze ‘enthousiastelingen’, een kleine groep onder leiding van de initiatiefnemer de leraar O.P.C. van der Maas, begonnen in het laatste decennium van de twintigste eeuw met het verzamelen van exponaten en het zoeken naar een geschikte plaats om een schoolmuseum te realiseren. In 1997 werd het museum geopend in een pand aan de Vissteeg en kreeg de naam “Schooltijd”. De verzameling tentoonstellingsstukken groeide snel en de belangstelling van het publiek bleek groot te zijn. Hierdoor werd het verblijf aan de Vissteeg spoedig te klein en moest er al spoedig een nieuw verblijf voor het museum gezocht worden. In 2012 kreeg het museum de beschikking over het pand aan de Nieuwstraat.

Voor de initiatiefnemers van het museum, waarvan er enkelen nog steeds bij het museum betrokken zijn, was de oprichting ervan meer dan een hobby. Verschillende mensen uit deze groep waren leraren of historici. Zij wilden onderwijzen. Hun oorspronkelijke doelstelling was het oprichten en in stand houden van een schoolmuseum in de ruimste zin van het woord, en dit langzamerhand te doen uitgroeien tot een volwaardig museum.¹²¹ Deze doelstelling is ten dele bereikt, het museum is over de jaren een volwaardig schoolmuseum geworden. Meer dan alleen maar het onderwijs in de strikte zin

---

¹²⁰ <http://www.schoolmuseumterneuzen.nl/home.php>.

¹²¹ <http://www.scez.nl/uploads/pdf/MusIP%20Zeeuws-Vlaanderen.pdf>.

van het gebeuren in de klas, worden andere invloeden die bij de educatie van het kind rond 1900 een rol speelden getoond. Religie, huiselijke omstandigheden en spel, zijn ook onderdeel van de vaste collectie. De huidige doelstelling van het museum is het handhaven en actueel houden van het bestaande museum, verder onderzoek blijven verrichten, en een zo groot mogelijk publiek bekend te maken met de geschiedenis van het onderwijs en het leven van het schoolkind van honderd jaar geleden.

Nadat het oorspronkelijke museum in 2012 te klein geworden was, kreeg het bestuur van het museum de beschikking over een rijksmonument, gebouwd in het tweede decennium van de twintigste eeuw, dat oorspronkelijk als bankgebouw van de Nationale Bank had gediend. Dit gebouw, in de stijl van de Amsterdamse School, leent zich qua ruimte en inrichting, goed voor een schoolmuseum.

De tentoonstelling van het museum Schooltijd richt zich op de eerste plaats op de lokale bevolking. Ofschoon de nadruk heel duidelijk op het onderwijs ligt, is het interessant dat ook andere aspecten uit het dagelijkse leven rond 1900 hierbij betrokken worden. De scholen uit Terneuzen en omgeving bezoeken dan ook regelmatig het museum. Voor hen, evenals voor andere groepen, kan een rondleiding geboekt worden waarbij de programmaonderdelen vastgesteld kunnen worden volgens de wensen van de groep. Verdere doelgroepen zijn de toeristen die de stad bezoeken, zij komen zowel uit België als ook uit Nederland. Het museum heeft een goede connectie met de VVV in Zeeland. De verzameling die het bezit van het museum vormt is groot. Naast de gebruikelijke exponaten zijn er de bibliotheek en de fotoverzameling met foto's van schoolklassen uit het Zeeuwse verleden en van activiteiten van het museum in de huidige tijd. Verreweg de meeste historische voorwerpen zijn door schenkingen in het museum gekomen. Omdat het gebouw een rijksmuseum is, worden de kosten voor huur en onderhoud daarvan grotendeels door de overheid gedragen. Personeelskosten worden vermeden door het werk van onbetaalde vrijwilligers. De inkomsten van het museum beperken zich tot de entreegelden en het geld dat betaald wordt voor rondleidingen, de verkoop van souvenirs, bijdragen uit de vriendenkring en incidentele donaties. Hiervan moeten de lopende kosten en de onkosten van bijzondere evenementen binnen en buiten het museum en de wisseltentoonstelling betaald worden. Dit laat vrijwel geen ruimte voor het aankopen van historische voorwerpen.

Het museum is tot stand gekomen door het werk van een groep mensen die het oprichten en onderhouden van een schoolmuseum als een hobby zowel als een educatieve taak beschouwden. Deze mentaliteit heerst nog steeds onder de medewerkers van het museum. De huidige groep vormt een stabiele kern van medewerkers en bestaat uit negen personen, waarvan een aantal mensen nog hebben deel uitgemaakt van de oorspronkelijke initiatiefnemers. Voor speciale gelegenheden worden helpers uit de omgeving aangetrokken. Er bestaat een lijst van mensen die bepaalde kennis of capaciteiten hebben en bereid zijn hun medewerking te geven wanneer daaraan behoefte is. Dit is een groep die qua omvang verandert met de tijd, maar bestaat uit mensen die met enthousiasme werken wanneer zij gevraagd worden. Ook deze medewerkers kunnen niet betaald worden.

Het museum presenteert zich regelmatig aan de buitenwereld. Het contact tussen het museum en de lokale pers is goed, evenals dat met de VVV Zeeland. Speciale evenementen worden met een advertentie aangekondigd in de vakbladen en kranten. De Museumkrant voor Zuid-Nederland plaatst graag artikelen over het schoolmuseum met foto's van het museuminterieur of van haar meest interessante exponaten. In de enkele keren per jaar verschijnende nieuwsbrief voor de vrienden van het museum en andere belangstellenden, worden speciale activiteiten op een levendige manier aangekondigd en beschreven. Naast eigen activiteiten wordt er in de Nieuwsbrief aandacht besteed aan activiteiten die indirect met het museum te maken hebben zoals de Kinderboekenweek of educatieve evenementen elders. De eigen website is levendig en informatief en wordt regelmatig aangepast. De Nieuwsbrief wordt ook hierop geplaatst. Een heel interessante wijze waarop het museum zich presenteert aan het publiek is, met een stand op bijzondere markten, zoals op de Kerstmarkt in 2017, waar een medewerker in de kleding van een onderwijzer uit de tijd rond 1900 vertelde over het museum en de school van toen. Het museum is tamelijk goed bereikbaar, op loopafstand zijn er bushaltes, aanlegplaatsen voor rondvaartboten en een grote parkeerplaats.

Het verhaal van de tentoonstelling

Het regionale van het Museum Schooltijd betreft vooral de zuidelijke Zeeuwse eilanden in Nederland. De exponaten kwamen voor een groot deel uit scholen van Terneuzen maar ook van scholen daarbuiten.

Zoals in de meeste musea, staat hier de inrichting van een klaslokaal met de leermiddelen centraal, maar ook onderwerpen als, de ontwikkeling van

het leermiddel, het godsdienstige aspect van de school, de sociale achtergrond van de leerlingen of de geschiedenis van de scholen in en om Terneuzen zijn apart behandelde thema's die veel ruimte krijgen. De tentoonstelling is thematisch en synchronisch ingericht en betreft de tijd tussen 1871 en 1920.

Het gebouw heeft drie etages en een interieur uit de vroege twintigste eeuw. De bezoeker die hier binnenkomt, betreedt weliswaar niet een schoolgebouw maar wel een gebouw uit de tijd rond 1900. Een gevoel teruggezet zijn in een andere tijd is hier sterk. In de centrale hal met mooie lichtbak en gele en bruine betegeling, staat een kleine tafel, die aan vier kanten uitgeklappt kan worden om plaats te bieden aan vier schoolkinderen.

Van hieruit komt de bezoeker in de ruimtes met vitrines waarin, per onderwerp geordend, leermaterialen uitgestald zijn die betrekking hebben op het leren lezen, schrijven en rekenen en de zaakvakken. Ook de ruimtes die gewijd zijn aan de huiselijke omstandigheden van de kinderen en het godsdienstige leven bevinden zich hier. Via het trappenhuis komt de bezoeker in een nagebouwd klaslokaal, met een lerares, banken, leermaterialen en een aantal objecten voor het straffen van 'ondeugende' kinderen. Het straffen wordt in dit klaslokaal tamelijk sterk benadrukt. Strafmiddelen, zoals het ezelsbord, dat om de hals van een kind werd gehangen als het iets doms had gedaan, of de vogel, die naar het hoofd van een storend kind werd gegooid zijn er aanwezig. Zoals steeds in musea waar een klaslokaal zoals het vroeger was gepresenteerd was, komt ook hier het verleden het meest tot leven. De boeiende verhalen van de rondleider, dragen hier sterk toe bij. Op deze verdieping is ook de historische bibliotheek gevestigd met een grote verzameling lees- en leerboeken. Ook bezit het museum een unieke verzameling van schoolfoto's van scholen uit de regio vanaf 1850 tot heden. Een etage hoger bevinden zich een aantal exponaten die de ontwikkeling van

de leermiddelen en de veranderende pedagogische inzichten in de negentiende eeuw tonen.

Het museum heeft geen catalogus in de gebruikelijke zin. De bezoeker kan echter een geplastificeerde tekst lenen waar op twee A-4tjes, helder en systematisch, informatie gegeven wordt over de tentoongestelde stukken. Ook zijn een groot deel van de objecten van een schriftelijke uitleg voorzien. Rondleidingen worden gegeven aan groepen tot twaalf personen, daarnaast zijn er permanent medewerkers aanwezig die met vakkennis en enthousiasme vertellen over het onderwijs in het verleden, vaak met verhalen die nog van hun eigen ouders stammen, en over de objecten die in de vitrines tentoongesteld zijn. Naast de permanente tentoonstelling zijn er van tijd tot tijd, wisseltentoonstellingen. In 2018 was dit een tentoonstelling van handwerken. In verband met deze wisseltentoonstellingen worden er soms workshops aangeboden.

Ook speciale gelegenheden, als bijvoorbeeld de Kinderboekenweek in oktober 2018, worden door het museum aangegrepen om kinderen met de geschiedenis van het onderwijs bekend te maken, voor hen worden dan speciale doe-middagen over een passend thema georganiseerd. Het museum heeft geen restaurant, maar in een klein winkelgedeelte kunnen de bezoekers souvenirs en boeken kopen.

Opvallend in dit museum is de kindvriendelijkheid. Ofschoon er voor kinderen nauwelijks mogelijkheden zijn om zelf actief te zijn, worden zij geboeid door de verhalen van de aanwezige medewerkers die bereid zijn te vertellen over de school van toen, en uitleg te geven over de tentoongestelde objecten. Door de veelheid exponaten waartussen de bezoeker zich beweegt en die ook aangeraakt mogen worden, maakt het museum een intieme indruk, Er zijn geen audiovisuele hulpmiddelen aanwezig, wel is er een hoekje waar

kinderen bezig kunnen zijn, met knutselwerkjes met gebruik van oude materialen. De bibliotheek van 20.000 boeken is overzichtelijk, naar categorieën geordend en staat na overleg ter beschikking van het publiek. Zij wordt momenteel gedigitaliseerd.

4.2 Conclusie

In dit hoofdstuk werden drie kleine, regionaal georiënteerde schoolmusea geanalyseerd in de drie onderzoekslanden. Daarbij werd duidelijk dat er veel overeenkomsten zijn. In de drie hierboven besproken musea werden pogingen gedaan om het verhaal dat zij vertellen te plaatsen in een passende omgeving.

De gebouwen waarin het onderwijs wordt gerepresenteerd zijn gebouwen die de sfeer van het verleden uitstralen. Het meest duidelijk werd dit in het museum in Friemersheim, in het schoolgebouw uit de tijd tussen 1871 en 1910. Het minst duidelijk werd het in het middeleeuwse gebouw in Brugge. In alle musea echter kon de bezoeker zich losmaken van de 21^e eeuw en zich deel van het verleden voelen.

Alle regionaal georiënteerde musea hebben in hun tentoonstelling een klaslokaal ingericht zoals het er in de periode 1871 -1910 moet hebben uitgezien. Met authentieke meubels en leermaterialen, een pop gekleed als leerkracht uit deze tijd proberen zij een beeld creëren, dat nostalgie kan opwekken. De nagebouwde klaslokalen in alle drie de musea geven een indringend beeld van de sfeer zoals deze vroeger geweest moet zijn. Bij de bezoeker stimuleert zij gemakkelijk herinneringen en roept positieve en negatieve emotionele gevoelens op. Voor kinderen speelt deze nostalgie geen rol, zij kunnen echter wel iets waarnemen van de sfeer van de school van toen wanneer zij een les krijgen in een nagebouwd klaslokaal.

Het beeld van een klaslokaal, geplaatst in een gebouw uit vroegere tijd, en in het geval van Friemersheim zelfs in een authentieke lokale school, draagt ertoe bij de tijdsafstand, tussen vroeger en nu, en tussen de plaats waar de originele school stond en het museum, te verkleinen. De voorwerpen uit de lokale omgeving, zoals de foto's van schoolkinderen uit de eigen stad in Terneuzen, het lied in het eigen dialect dat nu nog gesproken wordt in Friemersheim, of de krassen op de schoolbank die misschien nog door opa zijn gemaakt in Brugge, kunnen bij de bezoeker het gevoel versterken het verleden te beleven. Door het aanbieden van een les in de stijl van vroegere tijden, in twee van de drie musea, wordt de beleving van het verleden verder gestimuleerd. Naast de representatie van een klaslokaal worden in deze

musea leermiddelen tentoongesteld die in de klassen gebruikt werden. Overal kunnen rondleidingen worden geboekt. In de musea in Friemersheim en Terneuzen werd de afstand tussen het heden en het verleden nog verder verkleind door de betrokkenheid van de van de rondleiders, wanneer die met hun verhalen de sfeer van de tijd wisten op te roepen, een sfeer die zij kennen uit hun eigen onderzoek en hun betrokkenheid bij de lokale geschiedenis. Het levendig vertellen van verhalen uit eigen ervaring of uit kennis van het verleden doet in deze regionale musea veel om de bezoeker te stimuleren het verleden te beleven en het eigen historisch bewustzijn te versterken.

Naast de overeenkomsten zijn er ook enkele verschillen bemerkbaar zoals de aard van de gebouwen waarin de musea gevestigd zijn en de ruimte die zij daarin hebben. Ook spelen de verschillen in de financiële situatie van deze musea een rol het kunnen aanschaffen en onderhouden van exponaten. Het museum in Brugge, dat door de overheid gefinancierd wordt is minder afhankelijk van giften dan de musea die geen of weinig overheidssteun krijgen. Deze verschillen worden echter tenietgedaan door de betrokkenheid van de onbetaalde medewerkers en door de giften van lokale begunstigers die in deze kleinschalige musea als een deel van hun eigen geschiedenis herkennen.

4.3 De meer nationaal georiënteerde musea: groot en zakelijk

Met de term 'meer nationaal georiënteerde musea' wordt hier bedoeld, musea die de geschiedenis van het onderwijs gedurende de tijd tussen 1871 en 1910 in een ruimer verband presenteren, hetzij als onderdeel van de algemene geschiedenis van dit land of als een onderdeel van het onderwijs over de jaren. Ook hier moet weer benadrukt worden dat de grenzen soms niet helemaal scherp zijn. De musea die hier behandeld worden zijn Het Stedelijk Onderwijsmuseum in Ieper, Het Westfälische Schulmuseum in Dortmund en het Nationaal Onderwijsmuseum in Dordrecht.

Het Stedelijk Onderwijsmuseum in Ieper

Het Stedelijk Onderwijsmuseum in Ieper bestaat sinds 1990 en is geen deel van een groter geheel maar uitsluitend een schoolmuseum. Hier wordt de geschiedenis van het onderwijs vanaf de middeleeuwen tot vandaag getoond. Met een museum van dit soort wil het stadsbestuur, naast het aantrekken van toeristen, de geschiedenis van de eigen stad verbreiden en tevens een

instituut oprichten waar de specifieke kennis van het onderwijs getoond en bestudeerd kon worden.

Ten tijde van dit onderzoek was het museum gevestigd in de Sint Nicolaaskerk aan de Gustave de Stuersstraat 6a in Ieper. Op 4 juni 2015 besloot de gemeenteraad dat het museum in 2017 tijdelijk zou worden gesloten. Dit museum, evenals verschillende andere Belgische musea, moest verhuizen om deel uit te gaan maken van het nieuwe gecentraliseerde stadsmuseum dat inmiddels, op 8 juli 2018 geopend is als het Iepermuseum in de Lakenhallen.¹²² Het onderzoek naar schoolmusea betreft echter niet het Iepermuseum dat sinds 2018 bestaat, maar het Stedelijk Onderwijsmuseum zoals dat van 1998 tot 2017 ingericht was in de Sint Nicolaaskerk. In 1990 werd het Stedelijk Onderwijsmuseum geopend in de Lakenhallen op de Grote Markt. In 1998 verhuisde het museum wegens ruimtegebrek naar de leegstaande Sint Nicolaaskerk. Na een sluiting in 2005, als gevolg van een brand, werd in oktober 2007 het onderwijsmuseum heropend en bleef bestaan tot het gemeentebestuur, tien jaar later, besloot alle kleinere musea samen te voegen in één groot museum in de inmiddels gemoderniseerde Lakenhallen.

De doelstelling van het museum veranderde daarmee weinig, behalve dat de nadruk op de geschiedenis van het onderwijs nu minder is, omdat deze tentoonstelling slechts een klein deel van het grote geheel van het Ieper Museum is. Nadat in 1998 de beschikbare ruimte voor het Onderwijs Museum te klein geworden was, bleek er op dat moment een niet meer in gebruik zijnde kerk beschikbaar te zijn. Deze Sint Nicolaaskerk was al ontwijd en ligt op een voor het toeristenverkeer goed bereikbare plaats. De oorspronkelijk twaalfde-eeuwse romaanse kerk werd over de eeuwen enkele malen verwoest en weer gerenoveerd, tot ze kort na de Eerste Wereldoorlog haar huidige roman byzantijnse vorm kreeg. De kerk past goed in het stadsbeeld van de negentiende eeuw, waarin neogotische en neoromaanse gebouwen geliefd waren. In dat opzicht leek het gebouw passend voor een schoolmuseum dat dringend een plaats nodig had. Een schoolgebouw uit de late negentiende eeuw zou passender geweest zijn, maar was niet beschikbaar.

Omdat het museum zich richt op het onderwijs zoals dat in de stad Ieper heeft plaatsgevonden, is een van de eerste doelgroepen de plaatselijke bezoeker. Hieronder vallen ook de plaatselijke schoolgroepen, evenals die uit

---

¹²² <http://www.hln.be/regio/nieuws-uit-ieper/onderwijsmuseum-sluit-in-2017-a2347401/>.

de directe omgeving. Deze krijgen een, aan hun situatie aangepaste rondleiding. De rondleidingen moeten via de Dienst Toerisme van de gemeente geboekt worden. Daarnaast wil het museum toeristen aantrekken. Ook zij kunnen rondleidingen boeken. Voor de kinderen in de schoolgroepen en die van de individuele bezoekers zijn, volgens Tanghe, de ingerichte klaslokalen het meest boeiend en informatief.¹²³ Interactieve mogelijkheden voor kinderen biedt het museum vrijwel niet, de tentoongestelde objecten kunnen alleen bekeken maar niet aangeraakt worden, wel kan er in het zogenaamde doe-klasje gebruik gemaakt worden van materiaal uit het verleden, zoals leien en griffels. Alleen voor groepen, die kiezen voor het educatieve pakket, dat onder andere bestaat uit een rondleiding langs de cellen, zijn er bladen met vragen beschikbaar, die door de kinderen kunnen worden ingevuld. De eigen activiteit als leervorm voor kinderen is hierdoor tamelijk beperkt.

Aangezien het schoolmuseum valt onder de verantwoordelijkheid van het gemeentebestuur, is ook het verzamelen van tentoonstellingsobjecten de taak van de Stedelijke Dienst Toerisme. Daarnaast worden ook stukken direct aan het museum aangeboden door vrienden en belangstellenden. Wanneer stukken te koop aangeboden worden loopt dit via de gemeente, wanneer het om schenkingen gaat heeft het bestuur van het museum meer zeggenschap over het accepteren ervan. Over de plaatsing van de stukken beslist het museumbestuur. Omdat voor een deel de financiering van het museum in principe door belastinggelden wordt mogelijk gemaakt, is de exploitatie van het schoolmuseum tot op zekere hoogte gegarandeerd. De kosten echter kunnen hiermee niet gedekt worden, waardoor het museum mede afhankelijk is van donaties, schenkingen, entreegelden en de winst die de museumwinkel maakt.

Evenals vrijwel alle musea, is ook het schoolmuseum in Ieper sterk afhankelijk van het werk van onbetaalde vrijwilligers. Een kleine, maar hechte groep, vrouwen en mannen, verzorgen de rondleidingen en, staan bezoekers te woord. Zij zijn verder betrokken bij een groot aantal praktische werkzaamheden zoals het bezetten van de kassa en de museumwinkel, opruimen en wanneer nodig, helpen bij het inrichten en afbreken van tijdelijke tentoonstelling. Het aanwerven van vrijwilligers wordt voor een deel gedaan

---

¹²³ <http://www.hln.be/regio/nieuws-uit-ieper/onderwijsmuseum-sluit-in-2017-a2347401/>.

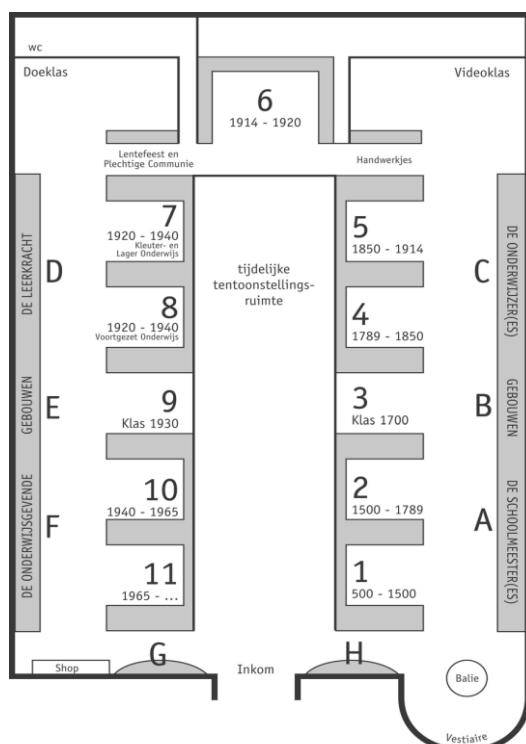
door de gemeente, via oproepen in de pers, en voor een groot deel door mond tot mond werving. Ook dit museum heeft te kampen met het vinden van personeel, vooral daar waar het taken betreft waarvoor bepaalde kennis of geschiktheid is vereist, zoals onder andere, het rondleiden van groepen kinderen of volwassenen, of het werken in het archief.

Het museum komt weinig in de publiciteit. De contacten met de pers en de scholen worden in principe door de Dienst Toerisme verzorgd. Bij gelegenheid van speciale tentoonstellingen worden door deze dienst folders verspreid en artikelen in de kranten geplaatst. Door het feit, dat dit museum niet zelfstandig is, maar deel uitmaakt van de afdeling van het gemeentebestuur die het toerisme behartigt, is het moeilijk om een eigen gezicht te presenteren naar buiten toe. Kleiner en inhoudelijk meer begrenst, dan een volkskundemuseum, is het schoolmuseum een weinig opvallend deel van het grotere geheel van de Ieperse musea. Er is een kleine museumwinkel aanwezig, waar boeken, brochures en souvenirs gekocht kunnen worden. Een restaurant of koffiehoeck ontbreekt in dit museum.

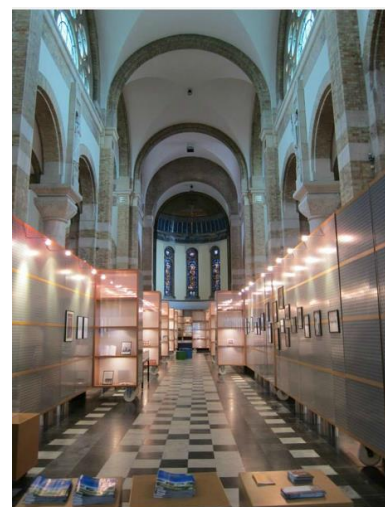
Directe contacten met andere musea, in België of daarbuiten, hebben deze Belgische musea niet. Wel worden er, in het studiecentrum naast het Stedelijk Onderwijsmuseum in Ieper, brochures van, en werken over, andere musea verzameld en voor studiedoeleinden gebruikt.

Het verhaal van de tentoonstelling

De inrichting van de kerk als museum bereidde moeilijkheden. Het gebouw moest vrijwel onveranderd blijven zodat de kerkarchitectuur herkenbaar bleef, maar moest

nu wel
een

museuminfrastructuur krijgen.

Besloten werd dat de middenbeuk van de kerk gebruikt wordt voor tijdelijke

tentoonstellingen. De permanente tentoonstelling loopt van de rechter dwarsbeuk over het koor naar de linker beuk van de kerk. De zijkapellen worden gebruikt voor kleinere tentoonstellingen en speciale activiteiten zoals, een atelier, een videoruimte en een doe-klasje. Het museum wil de geschiedenis van het onderwijs schetsen vanaf de Middeleeuwen tot nu. Er werd daarom gekozen voor een structuur in cellen. Elke cel behandelt een afzonderlijke periode uit de onderwijsgeschiedenis. De tentoonstelling is chronologisch opgezet; binnen de cellen, die verschillende tijdvakken behandelen, worden uiteenlopende onderwerpen uit het onderwijs benadrukt. In dit gedeelte van de tentoonstelling bevinden zich ook twee ingerichte klaslokalen, een uit 1700 en een uit 1930. Vooral de laatste is voor deze studie interessant. In deze klas, met schoolbanken, een lessenaar voor de leerkracht, een schoolbord, wandplaten en ander meubilair, liggen kleinere leermaterialen uit de vroege twintigste eeuw verspreid: leerboeken, schriften, handwerkjes, en ander didactische materiaal. Een grote zwarte kachel uit de negentiende eeuw suggereert een zekere gezelligheid. Ook zijn er een aantal originele foto's te bezichtigen, terwijl er in de videoruimte films getoond worden.

Een permanente catalogus is niet aanwezig in dit museum, wel worden er bij speciale tijdelijke tentoonstellingen informatieve brochures uitgegeven. Een mooi voorbeeld hiervan is de brochure van Dewilde, Barbry en De Vroede, gemaakt naar aanleiding van de tentoonstelling, "De school voor het leven: nieuwe stromingen in het lager onderwijs 1884-1914".¹²⁴

De informatie bij de tentoongestelde objecten is mager. Wel zijn er goed geïnformeerde medewerkers aanwezig, die graag en vriendelijk, antwoord geven op vragen van de bezoekers. Het verslag van de medewerkster Gwendy Tanghe die zeventien jaar lang actief was in dit museum, toont het goede contact waar er in dit museum naar gestreefd wordt, tussen medewerkers en bezoekers.¹²⁵ Voor leerkrachten heeft het museum een onderwijsproject ontwikkeld dat bedoeld is om te behandelen vóór een klassikaal bezoek aan het museum. Dit pakket kan echter ook dienen ter vervanging een museumcatalogus. Bovendien kan het ook gebruikt worden als handleiding voor een leerkracht bij een historisch project, los van een bezoek aan het

---

¹²⁴ Maurits de Vroede, Robert Barbry en Jan Dewilde, De school voor het leven: nieuwe stromingen in het lager onderwijs 1884-1914 (Ieper 1993).

¹²⁵ Gwendy Tanghe, Het zeventiende eeuwse klasje was het leukste, <https://www.hln.be/regio/ieper/-17e-eeuws-klasje-was-het-leukste~a7d3ea03>.

museum. Verder is er een documentatiecentrum in een belendend pand aangesloten bij het museum, dat toegankelijk is voor het algemene publiek. Hier zijn schoolboeken, wandplaten en andere documentatie per vak werd gerangschikt. De collectie bevat ruim 16.000 boeken en is momenteel deels ontsloten. Het objectief van de verzameling is tentoonstellingen organiseren in het museum en studenten wetenschappelijk onderzoek laten doen.

Tussen de twee bezochte tentoonstellingen in de Belgische schoolmusea onderling zijn er overeenkomsten maar ook grote verschillen. Ofschoon het onderwerp, het onderwijs rond 1900, hetzelfde is in beide bezochte musea, wordt dit in elk museum op een andere manier behandeld. In het Volkskundemuseum in Brugge is de tentoonstelling een deel van het algemene leven, terwijl in het Stedelijk Museum in Ieper de tentoonstelling over het onderwijs rond 1900 een onderdeel is van het gehele onderwijs sinds de Middeleeuwen in die stad. In de ruimte die in Brugge beschikbaar is voor het onderwijs is een klaslokaal ingericht met authentieke meubelen, leermiddelen en verdere aankleding. De tentoonstelling biedt een blik in het verleden. Thematisch opgebouwd, is er geen ontwikkeling zichtbaar. Het thema is het onderwijs rond 1900 en is weergegeven als een star beeld van een klas.

In beide Belgische musea is geprobeerd om het probleem van afstand en nabijheid op te lossen door een klaslokaal te reconstrueren. In Ieper werd daarnaast nog een poging gedaan om, voor schoolgroepen, door middel van living history het verleden tot leven te brengen in een les, zoals die gegeven werd in het verleden. Terwijl het schoolmuseum in Brugge een zeker gevoel van nostalgie kan opwekken door het beeld van het ingerichte klaslokaal met authentieke aankleding en de plaatsing daarvan tussen tentoonstellingen van andere aspecten uit het dagelijkse leven, gebeurt dit in Ieper veel minder. Door de inrichting in een kerk waaraan weinig mocht worden veranderd was het moeilijk om de sfeer van een school uit vroeger tijden weer te geven. Hier is de schoolklas op de vooruitgang meer zichtbaar omdat de ingerichte klas deel uitmaakt van een reis door de tijd. Opmerkingen van kinderen en heel jonge mensen in diverse bezochte musea toonden dat bij hen geen nostalgische gevoelens werden gewekt. Historisch bewustzijn wordt in beide musea opgeroepen door de representatie van klaslokalen en door de authentieke materialen waaronder schoolplaten een grote rol spelen.

Het Westfälische Schulmuseum in Dortmund

Een van de oudste Duitse schoolmusea is het Westfälische Schulmuseum. Het bevindt zich in een stadsdeel van Dortmund dat vroeger een zelfstandig dorp was, Dortmund-Marten.

In 1910 werd dit museum geopend, nog niet als een museum voor de openbaarheid maar als een onderwijsinrichting om leraren te ondersteunen bij hun werk. Oorspronkelijk bestond de verzameling van het museum uit exponaten die de ontwikkeling van het onderwijs toonden vanaf de Middeleeuwen, toen de kerk het onderwijs nog verzorgde, tot aan het begin van de twintigste eeuw, toen het onderwijs regeringsopgave geworden was. In de loop van deze eeuw werd de verzameling steeds verder uitgebreid tot het heden. Daarbij heeft het onderwijs gedurende de jaren van het Nationaal Socialistische bewind bijzondere aandacht gekregen. Volgens eigen bewering wordt in dit museum de grootste verzameling van objecten uit de geschiedenis van het onderwijs van de hele Bondsrepubliek Duitsland tentoongesteld.¹²⁶ Er wordt naar gestreefd ook de hedendaagse ontwikkelingen in het onderwijs te volgen en in beeld te brengen. Naast het eigenlijke museum is er ook een onderzoekscentrum voor de geschiedenis van het onderwijs. Hier werken vrijwilligers aan de studie van de verschillende aspecten en gebeurtenissen van de Duitse school in de laatste 500 jaar. Voor het onderzoek dat het onderwerp van deze scriptie is, het onderwijs rond 1900, is het vooral belangrijk wat het Westfälische Schulmuseum presenteert uit deze periode en de manier waarop deze tijd gerepresenteerd wordt. Toen het museum in 1910 werd geopend had het een tweeledig doel: het eerste was, leermiddelen tentoon te stellen om de verkoop daarvan te bevorderen, het tweede doel was leerkrachten te ondersteunen bij hun werk om de kwaliteit van het onderwijzen te verbeteren. Vóór deze tijd was de opleiding van leerkrachten nog slecht geregeld en bestond er geen overeenstemming tussen de verschillende pedagogische opvattingen. Een leerkracht werd veelal opgeleid door een oudere, ervaren persoon en leerde al doende het vak. De ontwikkeling in het denken over kinderpsychologie en pedagogiek die plaatsvond in de negentiende eeuw en de veranderde opvattingen over het onderwijs aan de scholen, bereikte het bestaande onderwijs nog nauwelijks. Een algemene opleiding was dringend noodzakelijk en het museum wilde daartoe de mogelijkheid bieden. Voor beide doelstellingen, die nauw met elkaar

---

¹²⁶ <http://www.mein-westfalen.de/schulmuseum.html>.

verbonden waren, was de tijd rijp. Beide hebben nu hun tijd gehad. De verkoop van leermiddelen floreerde en werd onafhankelijk van het museum. De opleiding van leerkrachten werd langzaam overgenomen door de regeringen van de Bundesländer en is nu uitstekend geregeld. De doelstelling van het museum veranderde geleidelijk in de loop van de jaren. Het wil nu vooral een plaats zijn waar de bezoeker geconfronteerd wordt met de geschiedenis van het Duitse onderwijs zoals dat zich in de laatste 500 jaar heeft ontwikkeld, met speciale aandacht voor twee perioden: de tijd rond 1900 en de periode 1933-1945. Het gebouw waarin het Westfälische Schulmuseum gevestigd is, is nog een origineel schoolgebouw zoals deze rond de eeuwwisseling gebouwd werden in de grotere Duitse steden. Het stamt uit 1905 en was oorspronkelijk bedoeld als instituut voor bij- en nascholing van leerkrachten. De bouwstijl is een mengsel van neogotische en neoromaanse elementen met een zadeldak, zoals in de Duitse Gründerzeit veel gebouwd

werd. De bovenste etage werd in 1950 toegevoegd waarmee de oorspronkelijke bouwstijl geweld werd aangedaan. De klaslokalen zijn ruim en licht en voldoen aan de eisen die, volgens de nieuwste opvattingen uit de negentiende eeuw, aan een school moesten worden gesteld. Voor het gebruik als schoolmuseum leent het gebouw zich

uitstekend. Ofschoon het museum meer dan alleen de tijd rond 1900 representeert, is de sfeer van juist die periode behouden gebleven. Het museum is goed bereikbaar, zowel met het openbaar vervoer als met de auto. Er is een kleine parkeerruimte.

Het schoolmuseum probeert vele doelgroepen te bereiken. Voor volwassenen zijn de vitrines met boeken en de verdere tentoongestelde objecten boeiend en vaak herkenbaar. Ook het feit dat het museum een overzicht probeert te bieden van 500 jaar geschiedenis, waarvan de keizertijd, 1871-1917, een deel is, moet volwassenen aanspreken. Regelmatig worden er ook lezingen aangeboden die betrekking hebben op de tentoonstellingen. Kinderen van basisschoolleeftijd worden bereikt door het aanbieden van een speciaal programma voor klassikale bezoeken, aangepast aan de leeftijd van de leerlingen. Deel van een dergelijk programma is een in te vullen formulier

met vragen, hierdoor is een zekere interactiviteit gewaarborgd. Voor kinderen van individuele bezoekers bestaat deze mogelijkheid niet, voor hen is er, evenals voor de volwassenen, alleen de mogelijkheid om te kijken, te lezen en eventueel een vraag te stellen aan de rondlopende medewerker. Een bijzondere, op heel jonge kinderen gerichte wisseltentoonstelling “Auf unsrer Wiese gehet was...”, vond plaats in 2013. Deze tentoonstelling was gericht op boeken voor kleuters. Grootouders werden uitgenodigd om de tentoonstelling met hun kleinkinderen te bezoeken en hen te vertellen over hun eigen schooltijd en hun boeken.

Aangezien het Westfälische Schulmuseum onder het beheer van de stad Dortmund valt, is het voor de financiering ervan niet helemaal afhankelijk van de eigen gecreëerde inkomstenbronnen. Voor belangrijke aanschaffingen kan een beroep worden gedaan op de gemeente, die ook het gebouw bezit en onderhoudt. De entree is gratis, maar rondleidingen en deelname aan lezingen en speciale evenementen vormen een zekere bron van inkomsten. Verder is het museum afhankelijk van materiële en geldelijke schenkingen van vrienden en individuele donateurs. In zijn lange bestaan heeft het museum een grote verzameling van exponaten kunnen opbouwen, van waaruit het kan putten bij speciale evenementen, wisseltentoonstellingen of vernieuwingen van de permanente tentoonstelling.

In dit museum, evenals in de meeste andere musea, worden personeelskosten grotendeels vermeden door het onbetaalde werk van vrijwilligers. Deze worden hoofdzakelijk aangetrokken via mond tot mond reclame. Maar ook komen er van tijd tot tijd spontane aanbiedingen van hulp van bezoekers of van mensen die een publicatie over het museum door de gemeente hebben gelezen. De groep medewerkers die voor de bezoekers aanwezig is, is vrij klein maar bij bijzondere evenementen en voor rondleidingen kan er een beroep worden gedaan op een aantal bereidwilligen die een soort reservedepot vormen. Daarnaast zijn er de medewerkers die als eigen hobby, onderzoek doen en hun vondsten of ontdekkingen ter beschikking stellen van het museum. Naast de tentoonstellingen biedt het museum ook aan buitenstaanders de mogelijkheid historisch onderzoek te verrichten in het onderzoekscentrum, dat deel uitmaakt van het schoolmuseum.

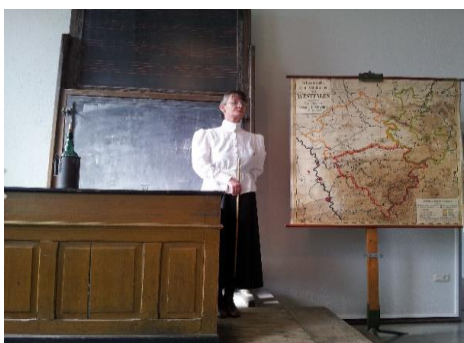
Het contact met de media en andere pr-taken worden door de stad Dortmund gevoerd. Het museum heeft dan ook geen eigen website, maar is te bereiken via een website van de dienst cultuur van de gemeente. Wanneer er

speciale evenementen plaatsvinden worden die gepubliceerd in de media. Ook aanbieders van reizen en dagtochten voor toeristen verwijzen vaak naar het museum als onderdeel van een sightseeing programma van de stad.

Het verhaal van de tentoonstelling

De inrichting van de tentoonstelling is chronologisch. Gezien het feit dat hier de geschiedenis van bijna 500 jaar onderwijs getoond wordt, is dit een logische, en voor de bezoeker praktische, opbouw.

Wel heeft de tentoonstelling twee zwaartepunten: de tijd rond de eeuwwisseling, de Duitse keizertijd, en in de twintigste eeuw, de periode van het Nationaal Socialisme. Exponaten uit de tijd voor 1870 zijn schaarser, terwijl er betrekkelijk veel getoond wordt over het onderwijs vanaf de jaren vijftig van de twintigste eeuw. Het oudste stuk, en de trots van het museum, is een schoolboek uit 1697. De ruime en de goed verlichte klaslokalen bieden voldoende plaats voor het uitstellen van de exponaten en voor een nagebouwd klasje uit de tijd tussen 1900 en 1910. De bezoeker heeft voldoende mogelijkheid om zich vrij te bewegen en stil te staan bij de tentoongestelde stukken. Waardevolle, en kleinere artikelen liggen in vitrines terwijl enkele door de bezoeker aangeraakt mogen worden. De representatie van het klaslokaal uit de tijd rond 1900 bestaat uit een achttal banken met plaatsen voor vier of vijf kinderen, een lessenaar op een verhoging voor de leraar, een strafbankje, een letterbord voor het leren lezen en een kast met leermiddelen. Aan de muren hangen wandplaten terwijl een grote landkaart van Duitsland aan een standaard hangt. Ook een foto van keizer Willem II ontbreekt niet, evenmin als een grote kolenkachel.

Een filmpje op YouTube toont een klassikaal bezoek van kinderen aan het museum.¹²⁷ Er is geen restaurant of koffieruimte, evenmin als een museumwinkel. Wel wordt de mogelijkheid aangeboden, via de website of schriftelijk boeken te bestellen.

Dit museum biedt geen catalogus aan, maar de tentoonstellingsstukken zijn beknopt maar duidelijk van verklaringen voorzien en medewerkers zijn graag bereid om te vertellen en uit te leggen. Interactieve audiovisuele hulpmiddelen ontbreken. Living history speelt nauwelijks een rol in dit museum, uitzondering hierbij is de leerkracht, die tijdgerechte kleding draagt en streng onderwijst wanneer er in de oude klas, een lesje gegeven wordt aan groepen. Rondleidingen kunnen geboekt worden door scholen en andere groepen. Hiervan kan een lesuur zoals rond 1900, deel uitmaken. Het programma voor een groepsbezoek duurt 2½ uur maar kan ook aan individuele wensen worden aangepast. Naast de permanente tentoonstelling worden er regelmatig wisseltentoonstellingen gehouden. De wisseltentoonstellingen hebben niet altijd betrekking op de jaren rond 1900 maar ook op het onderwijs in andere tijden. Vooral de periode 1933-1945 krijgt veel nadruk. Ook vrij veel aandacht wordt gegeven aan de schoolboeken bij deze wisseltentoonstellingen.

De in Duitsland bezochte musea zijn eveneens heel verschillend van karakter. De tentoonstellingen in beide musea toonden het verleden van het onderwijs in dit land. Het museum Das Lehrerhaus geeft een beeld van het dagelijkse schoolleven van zowel het kind als de leraar. De bezoeker, nadat hij het dorpspleintje heeft overgestoken en de oude kerk kon bewonderen, stapt de school binnen net zoals de kinderen van honderd jaar geleden. Hij gaat rechtsaf direct naar het gereconstrueerde klaslokaal. De tentoonstelling daar is eerder een momentopname dan een verhaal dat zich afrolt. Het Westfälische Schulmuseum plaatst de school van rond 1900 in verband met de ruimere geschiedenis van het onderwijs in Duitsland. Dit verband echter is, in tegenstelling tot dat in het Belgische museum in Leper, geen aaneensluitend historisch overzicht, aangezien de nadruk ligt op twee historische perioden, de Keizertijd en de tijd van het Nationaal Socialisme. Op zichzelf gezien is de bestudeerde tentoonstelling thematisch en synchronisch, als deel van het grotere deel gerepresenteerd in dit museum is ze chronologisch en diachronisch.

---

¹²⁷https://www.dortmund.de/de/freizeit_und_kultur/museen/westfaelisches_schulmuseum/bildergalerie_schulmuseum/index.html.

Het Nationaal Onderwijsmuseum in Dordrecht

Het museum bevindt zich tegenwoordig in Dordrecht. Het heeft een lange voorgeschiedenis.

Het ontstaan ervan gaat terug op de nijverheidstentoonstelling van 1860 in Amsterdam. Na afloop van deze tentoonstelling bleek er een behoefte te bestaan aan een meer

permanente plaats waar onderwijzers zich konden informeren over de nieuwe leermiddelen en de veranderde opvattingen over het onderwijs aan kinderen. Het idee van een onderwijsmuseum was geboren en in 1877 werd in Amsterdam het Nederlandsch Schoolmuseum geopend met als doel de nieuwe leer- en hulpmiddelen voor het onderwijs die getoond waren in de onderwijstentoonstelling van 1860 in Amsterdam, te verzamelen en beschikbaar te stellen aan de scholen. Toen het museum in 1965 gesloten werd, verhuisde de collectie die inmiddels was uitgegroeid tot 100.000 boeken naar de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.¹²⁸ Een ander deel van de collectie kwam via Zoetermeer in 1981 terecht in Rotterdam, in het toen opgerichte Nationaal Onderwijsmuseum, dat gevestigd was in de gemeentebibliotheek van Rotterdam. Door ruimtegebrek was het museum gedwongen in 2012 te verhuizen naar een tijdelijke locatie in Dordrecht tot het in 2015 beschikking kreeg over het speciaal voor dit museum gerenoveerd gebouw, De Holland, aan de Raadsingel.¹²⁹

Het doel van de nijverheidstentoonstelling was geweest, de handel te bevorderen en verbetering van het onderwijs te stimuleren. De behoefte die hierna bleek te bestaan, was op de eerste plaats, het vinden van een vaste locatie waar onderwijzers niet alleen kennis konden maken met de nieuwste leermiddelen maar waar zij ook advies en begeleiding bij hun werk konden krijgen. In de kring van het Nederlands Onderwijzersgenootschap ontstond toen het initiatief tot het stichten van een permanente expositie. De

---

¹²⁸ Collectie van het Nederlandsch Schoolmuseum, UvA Tekstbank, <https://schoolmuseum.uba.uva.nl/home>.

¹²⁹ Nationaal Onderwijsmuseum, <https://www.facebook.com/pages/Nationaal-Onderwijsmuseum/691859467545059>.

"Vereniging van Leraren bij het M.O." sloot zich spoedig aan bij dit initiatief.¹³⁰ Het schoolmuseum dat door dit initiatief ontstond en in 1877 in Amsterdam werd geopend, had de onderwijzers als doelgroep en was niet bedoeld voor leken. Naarmate over de jaren de opleidingen voor leraren verbeterde, en op de duur uitgevers van schoolboeken en leermiddelen de scholen direct gingen benaderen, werd deze doelgroep te klein en begon het schoolmuseum zich te richten op een groter publiek. De doelstelling van het huidige Nationaal Onderwijsmuseum is nu anders geworden. Men wil het grote publiek kennis laten maken met de geschiedenis van het onderwijs. Daarnaast is de mogelijkheid om leerkrachten te ondersteunen in hun werk, blijven bestaan. Ook wordt er veel onderzoek gedaan en worden studenten uit verschillende faculteiten gestimuleerd en geholpen bij hun eigen onderzoeken.

Het gebouw, De Holland, werd in 1939 ontworpen door de architect Sybold van Ravesteyn, in een eigen stijl, gebaseerd op de Amsterdamse school. Oorspronkelijk bedoeld als kantoorgebouw voor de verzekeringsmaatschappij Holland, kreeg het over de jaren verschillende bestemmingen tot het tenslotte geen kopers meer vond, jarenlang leegstond en op de duur in verval raakte. In 1985 werd het een beschermd gemeentelijk monument van de gemeente Dordrecht die besloot het vervallen gebouw te renoveren in de stijl van 1939.¹³¹ De Holland is dus niet een gebouw uit de periode 1870-1920, evenmin was er een binding met het onderwijs. Het is een indrukwekkend gebouw van twee etages met grote ramen en met heel veel ruimte voor de vaste collectie en de wisseltentoonstellingen waarvan er meestal meerdere tegelijkertijd plaatsvinden. Het museum is goed bereikbaar met de auto, er is een ruime parkeergelegenheid in de buurt en ook het treinstation ligt op loopafstand.

Het Nationaal Onderwijsmuseum bezit momenteel een enorme verzameling exponaten, bestaande uit meer dan 350.000 voorwerpen. Een groot deel hiervan werd in de jaren zeventig verzameld door de toenmalige conservator van het museum, Jaap ter Linde. Schenkingen en aankopen, soms met de steun van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en van de Gemeente Dordrecht, die de eigenaar van het museum is, hebben de basis gelegd voor de huidige verzameling. Daarnaast bezit het Nationaal

---

¹³⁰ J. ter Linden, 'Korte Ontstaansgeschiedenis van het Nationaal Schoolmuseum' *De school Anno 1* (1983) afl. 1, 1.

¹³¹ De Holland: een gebouw om trots op te zijn, <https://www.onderwijsmuseum.nl/gebouw-de-holland>.

Onderwijsmuseum een uitgebreid archief bestaande uit talloze brochures, catalogi en teksten van en over schoolmusea van vroeger en nu, uit binnen- en buitenland en verder een grote hoeveelheid onderwijsbladen uit de negentiende en twintigste eeuw. Voor het tentoonstellings- en verzamelbeleid van het Nationaal Onderwijsmuseum wordt vooral hieruit geput.¹³² De verhuizing naar het huidige museumgebouw, de Holland, heeft het mogelijk gemaakt de grote verzameling en het moderne archief onder te brengen in ruimtes, waarin het hele bezit overzichtelijk geplaatst is en waarin ermee gewerkt kan worden.

De doelgroepen waarop de tentoonstelling zich richt, zijn op de eerste plaats volwassenen en verder ouders met kinderen. Er worden verschillende soorten rondleiding aangeboden o.a. een, op de groep speciaal afgestemde en aangepaste rondleiding. Voor leerkrachten worden er informatieve ontvangsten aangeboden. Voor kinderen worden er kinderfeestjes georganiseerd, bestaande uit een rondleiding en het zelf actief zijn met oude leermiddelen. Afgezien daarvan is het museum weinig kindvriendelijk ondanks de mogelijkheden om op enkele plaatsen zelf interactieve digitale hulpmiddelen te bedienen. Het museum probeert deze situatie te verbeteren door het aanbieden als naschoolse speeluurtjes of door deelname aan het landelijke museumproject, waarbij kinderen gevraagd worden als een museuminspecteur het museum te bekijken en hun mening te geven over mogelijke verbeteringen. Voor volwassenen zijn er van tijd tot tijd lezingen en wordt er op de zaterdagen een ontbijt met instaprondleiding aangeboden waarbij ook kinderen welkom zijn. Het uitgebreide archief met studieruimte staat ter beschikking van historici en studenten voor eigen onderzoek.

Zoals bijna overal in culturele instellingen, vormen ook in het Nationaal Onderwijsmuseum de vrijwilligers de grootste groep medewerkers. Ofschoon er voldoende geld is om enkele leidende medewerkers een salaris te kunnen betalen, zou het zonder het onbetaalde werk van deze groep mensen, onmogelijk zijn het museum te exploiteren. Er zijn momenteel rond de veertig vrijwilligers bestaande uit gepensioneerden, stagiaires van hogescholen, maatschappelijke stagiaires en herintreders.¹³³ Zij worden aangetrokken via advertenties in de vakbladen, via interne connecties en bieden zich ook vaker spontaan aan. De groep werkers is tamelijk hecht en werkt met toewijding en enthousiasme. De vrijwilligers werken aan de kassa, in het restaurant in de

---

¹³² Linden, 'Korte Ontstaansgeschiedenis', 3.

¹³³ <https://www.onderwijsmuseum.nl/organisatie>.

museumwinkel en leiden groepen rond. Zij zijn bereid en in staat bezoekers antwoorden op vragen te geven, die ook buiten hun strikte werkveld vallen. Omdat de schriftelijke uitleg bij de tentoonstellingsobjecten bijzonder uitgebreid is, is het niet nodig, dat er in de tentoonstellingsruimte veel medewerkers rondlopen.

Het Nationaal Onderwijs Museum presenteert zich op veel manieren aan de buitenwereld. Het heeft een uitstekend contact met de pers om activiteiten en evenementen aan te kondigen. Zelf publiceert het museum regelmatig twee tijdschriften: Het “Museumtijdschrift” met suggesties voor lessen, voor leerkrachten en andere geïnteresseerden, en de “Nieuwsbrief” voor de ruim 200 leden van de vriendenkring. De website van het museum is bijzonder veelzijdig en informatief met een duidelijk indeling naar onderwerpen en mogelijkheden. Zowel bezoekers als andere belangstellenden worden hier grondig geïnformeerd. Daarnaast onderhoudt het Nationaal Onderwijsmuseum nauwe banden met andere schoolmusea in binnen- en buitenland. Het neemt initiatieven voor tentoonstellingen overal in het land, ondersteunt collega-musea bij herinrichting en participeert in landelijke projecten voor gezamenlijke databases, symposia, congressen en onderwijs gerelateerde activiteiten. Internationaal wil het Nationaal Onderwijsmuseum een voorbeeld zijn van een nieuwe generatie school en onderwijsmuseum, het behoort daartoe tot de initiatiefnemers van het International Network of Schoolhistory.¹³⁴

Het verhaal van de tentoonstelling

De grote tentoonstellingsoppervlakte waarover dit museum beschikt, 2500 m², en het vele licht maken de inrichting bijzonder aangenaam. Er is veel ruimte voor de bezoeker om de objecten van verschillende kanten te kunnen bekijken. Het materiaal is thematisch tentoongesteld en synchronisch binnen de grenzen van

het tijdperk 1871 – 1930. Een groot deel van het materiaal wordt regelmatig vervangen waardoor de tentoonstelling nieuw en interessant blijft. De meeste objecten bevinden zich in vitrines, terwijl de schoolplaten en landkaarten op

¹³⁴ <https://www.onderwijsmuseum.nl/onderneemt>.

een veilige hoogte vanaf het plafond, en aan de muren hangen. Om een zekere interactie mogelijk te maken zijn er digitale informatiebronnen, die de bezoeker zelfstandig kan bedienen. Een ingericht klaslokaal biedt dit museum niet, maar op enkele plaatsen staat er schoolmeubilair en ligt er leermateriaal, dat door de bezoeker aangeraakt mag worden. Daarnaast is een filmpje te zien waar op basis van oude foto's het klasgebeuren, zoals dat bestond aan het begin van de twintigste eeuw, bekeken kan worden. Het meest opvallend in dit museum is de enorme hoeveelheid informatief materiaal dat, verspreid door het hele museum beschikbaar is. Meerdere tijdelijke tentoonstellingen over bepaalde aspecten van het onderwijs vinden hier regelmatig plaats en geven extra informatie. In dit museum is er geen duidelijk onderdeel dat zich concentreert op de tijd rond 1900. In de algemene presentatie echter wordt sterke nadruk gelegd op de leermiddelen die in deze tijd opkwamen en het nieuwe pedagogische denken, dat toen in de scholen een rol ging spelen.

Door de uitgebreide informatie bij de exponaten is hier een algemene catalogus volkomen overbodig. Wel zijn er catalogi beschikbaar voor de wisseltentoonstellingen, die hier regelmatig plaatsvinden in de benedenverdieping. Het museum heeft een groot restaurant en een museumwinkel met een ruime sortering van boeken, ansichtkaarten en souvenirs.

Ook in Nederland wordt zowel in de regionale tentoonstelling in Terneuzen als in de bredere georiënteerde tentoonstelling in Dordrecht gepoogd het verleden tot leven te doen komen door het tentoonstellen van gebruiksartikelen uit de periode 1871-1910 en informatie daarover gegeven. Desondanks zijn er verschillen merkbaar waardoor het stimuleren van een historisch bewustzijn anders verliep. Terwijl de intimiteit van het museum in Terneuzen een gevoel van herkenning opriep, appelleert de enorme hoeveelheid van informatief feitenmateriaal in Dordrecht eerder aan het intellect.

4.4 Conclusie

Bij de bezoeken aan de verschillende musea bleken er veel verschillen te bestaan tussen opvattingen die gehandhaafd zijn door de ontwerpers van de tentoonstellingen over het begrip schoolmuseum. Deze verschillen lijken samen te vallen met de indeling in regionale musea en nationaal georiënteerde musea.

De tentoonstellingen in de regionale musea vallen op door intimiteit en intensieve betrokkenheid van de medewerkers. Het enthousiasme waarmee zij deze tentoonstellingen hebben opgezet en beheren maakt het de bezoeker mogelijk, zich in te leven in de school van toen. Zij bieden de bezoeker veel beelden en verhalen om gevoelsmatig dichterbij de eigen geschiedenis te komen.

De tentoonstellingen in de grotere nationaal georiënteerde musea proberen de bezoeker op een andere wijze te bereiken. Zij ogen meer zakelijk, geven veel informatie en stimuleren het nadenken over het verleden. In deze musea kan de bezoeker veel leren over het onderwijs in het verleden. De herkenning van het eigen verleden verloopt hier meer via de ratio dan via het gevoel.

5. Slotbeschouwing

De constellatie van zes schoolmusea in drie verschillende landen biedt zicht op veel variatie bij de representatie van het onderwijs. Dit onderzoek naar het verhaal dat in de musea wordt verteld over het onderwijs in de periode 1871 – 1930 heeft getoond dat er zowel grote verschillen, als ook sterke overeenkomsten zijn in de wijze waarop dit verhaal wordt verteld. Verschillen die opvielen hebben soms te maken met meer formele aspecten zoals de relatie tussen het museum en de overheid of de financiën, maar dikwijls ook met inhoudelijke aspecten, zoals de wijze waarop de tentoonstelling is ingericht of de wijze waarop de medewerkers informatie presenteren. Ook is er een opvallend verschil tussen musea die zich richten op de regio en de meer algemeen georiënteerde musea. De tentoonstellingen in de meer intieme regionale musea tonen het onderwijs zoals het was in de tijd tussen 1871 en 1930, zoals ook de andere onderzochte musea doen, maar meer dan de nationaal georiënteerde musea reflecteren zij daarnaast de band met de plaats waar zij zich bevinden.

Om tot een antwoord te komen op de onderzoeksvraag, “Hoe wordt het lager onderwijs uit de periode 1871-1930 gerepresenteerd in verschillende typen onderwijsmusea in België, Duitsland en Nederland en verschillen en hoe kunnen overeenkomsten en verschillen worden verklaard?” kan samenvattend worden vastgesteld, dat in alle onderzochte musea getracht wordt het onderwijs zo te representeren dat door middel van het gevoel, de nostalgie, en kennis van de historische feiten, de bezoeker een mogelijkheid geboden wordt

zich bewust te worden van de eigen cultuur en de nationale geschiedenis. De nadruk op de de bovengenoemde wetenschappelijke theorieën verschilt hierbij van museum tot museum. In de musea die een overzicht willen geven van het onderwijs in het eigen land of van het onderwijs in het algemeen: het Stedelijk Onderwijsmuseum in Ieper, het Westfälische Schulmuseum in Dortmund en het Nationaal Onderwijsmuseum in Dordrecht, wordt daarbij de nadruk gelegd op kennis van feiten en gebeurtenissen. De bezoeker concentreert zich op de tentoongestelde objecten en vergaart kennis daarover en kan daarmee tot historisch bewustzijn komen. In de musea die de geschiedenis van de eigen stad of regio benadrukken: het Stedelijk museum voor Volkskunde in Brugge, het museum Das Lehrerhaus in Duisburg-Friemersheim en het museum Schooltijd in Terneuzen speelt vooral nostalgie en nabijheid een grote rol. Door de verhalen die soms verteld worden door zeer betrokken rondleiders, die tegelijkertijd ook zelf onderzoekers waren, door de fysieke nabijheid van de objecten en door de authenticiteit van de gebouwen waarin ze zijn geplaatst, is er voor de bezoeker veel mogelijkheid zich in te leven in de wereld van het kind uit het verleden. Op deze wijze kan zij of hij tot historisch bewustzijn komen. De verschillen tussen de twee typen musea en de wijze waarop de bezoeker daar tot historisch bewustzijn kan komen, kunnen niet scherp worden getrokken, maar zijn wel aanwezig.

Alle schoolmusea hebben gemeen dat zij de geschiedenis tonen van het onderwijs in het eigen land of regio, onderwijs dat in al deze landen geleidelijk aan en vaak langzaam gebaseerd werd op de wetenschappelijke theorieën over pedagogiek en didactiek voor kinderen, zoals die in de negentiende eeuw waren ontwikkeld. Het kind was toen ontdekt als individu dat zorgvuldig geleid moest worden op weg naar intellectuele en geestelijke volwassenheid. In alle musea waar het verhaal van de geschiedenis van het onderwijs verteld wordt, spelen steeds de wetenschappelijke theorieën over nostalgie en vooruitgang, afstand en nabijheid, en historisch bewustzijn en nationale, of regionale, identiteit een duidelijk herkenbare rol. De nostalgie, zoals die wordt opgewekt in de tentoonstellingen en het gevoel van nabijheid waarna gestreefd wordt, helpen de bezoeker zich de eigen nationale, of regionale identiteit bewust te worden. Op basis van deze theorieën worden de tentoonstellingen over het lager onderwijs uit de periode 1987-1930 gerepresenteerd.

5.1 Nostalgie en vooruitgang in de onderzochte musea

Nostalgie en vooruitgang worden opgeroepen in alle onderzochte musea. De bezoeker gaat terug in de eigen geschiedenis bij het zien van de tentoonstellingsstukken, die zo dicht bij het eigen verleden of dat van de eigen ouders liggen. Pogingen om nostalgische gevoelens op te wekken doen musea op verschillende manieren. Veel musea tonen een ingericht klaslokaal zoals het er vroeger moet hebben uitgezien. Bij het zien van dit klaslokaal wordt de volwassen bezoeker herinnerd aan de eigen schooltijd en kan zij of hij dikwijls een nostalgisch verlangen ervaren naar jeugd en veiligheid als in de tijd waarin machtsverhoudingen duidelijk waren, waar orde heerste, waar beslissingen door volwassenen werden genomen, en waar de toekomst vol belofte leek. Het decor met gezellige tweezitbanken of een grote kolenkachel in sommige musea roept een gevoel van warmte en geborgenheid op. Deze positieve indruk van de klas wordt echter tegelijkertijd verzwakt door de tentoongestelde objecten die gebruikt werden om de discipline te handhaven, zoals de aanwijsstok die tevens als strafinstrument diende, het ezelsbord of het strafbankje. Ook wordt die straffe discipline gesuggereerd door de streng uitziende meester of juf voor de klas, die de orde verstorende kinderen goed in de gaten houdt. De beelden van deze harde vorm van disciplinehandhaving kan bij de bezoeker afkeer oproepen, maar tegelijkertijd vreugde over de vooruitgang in het onderwijs. Opmerkingen van bezoekers, vooral van kinderen, toonden vaak meer blijheid over de vooruitgang in het onderwijs, dan nostalgie. De vreugde over vooruitgang ervaart de bezoeker vooral daar waar in de musea leermiddelen getoond worden. Deze leermiddelen bestaan voor een groot deel uit de moderne methoden voor het rekenonderwijs, kindvriendelijke leesboekjes en leesplankjes en losse letters, schrijfvoorbeelden met hulplijnen, bontgekleurde wandplaten en veel soorten kleurrijk en spel georiënteerd leermateriaal. Vooral de beide Nederlandse musea leggen een grote nadruk op de vooruitgang in het gebruik van leermiddelen.

Zoals te verwachten was, vertelden alleen volwassenen dat het bezoek aan een schoolmuseum nostalgische gevoelens bij hen opriep; voor kinderen speelt dit nog geen rol. Naast het met enige vertedering terugdenken aan de eigen schooltijd, bleken er bij sommige bezoekers echter ook negatieve herinneringen en gevoelens opgeroepen te worden, als verveling en angst voor straf. Opmerkingen van kinderen en heel jonge mensen in diverse bezochte musea toonden dat bij hen geen nostalgische gevoelens werden

gewekt. Jongere kinderen werden vooral geboeid door de gereconstrueerde klaslokalen en ervoeren het krijgen van een les daarin als een leuk spel waarbij ze soms ook even lekker konden 'griezen' wanneer de strenge discipline gedemonstreerd werd. Kinderen van middelbare schoolleeftijd waren meer kritisch en toonden waardering voor de vooruitgang die het onderwijs had ondergaan.

De op de regio georiënteerde musea schenen meer nostalgie op te roepen dan de meer algemene musea. Deze musea zijn over het algemeen meer intiem. Doordat in deze musea het plaatselijke een herkenbare rol speelt wordt het voor de bezoeker ook gemakkelijker zich te verplaatsen in de school van toen.

5.2 Afstand en nabijheid in de onderzochte musea

Het representeren van een gereconstrueerd klaslokaal stimuleert niet alleen de nostalgie maar is ook een poging om het gevoel van afstand in tijd en plaats te verminderen.

Het probleem van afstand en nabijheid bestaat in alle musea, maar wordt vooral gezien als een van de problemen die typisch zijn voor een historisch museum. Het wordt op verschillende manieren benaderd door de musea. Het inrichten van een klaslokaal, zoals dit er in de tijd die behandeld wordt moet hebben uitgezien, is een van de meest gebruikte manieren om de tijd dichterbij te brengen. Het best gelukt is dit in het museum Lehrerhaus in Friemersheim, waar het klaslokaal in een oorspronkelijke school gereconstrueerd is, met meubilair dat grotendeels hier inderdaad rond 1900 gebruikt werd. Hierdoor lijkt de afstand in plaats, maar ook de afstand in tijd, kleiner te zijn geworden. Een methode om het gevoel van 'vroeger' op te roepen via het middel van werken met historische materialen of historische methoden wordt in de meeste musea min of meer toegepast. Dit gebeurt soms in speciale cursussen of bij groepsbezoeken. Het meest populair, vooral bij kinderen, is de methode van het naspelen van een les zoals die vroeger werd gegeven. Hierbij zitten de bezoekers als leerlingen in de banken en staat een meester of juf, gekleed naar de mode van rond 1900, op een verhoging aan een lessenaar en onderricht. De methode vraagt veel inleving en acteertalent van de medewerker, maar de bezoeker kan zich dan een ogenblik wanen te leven in de tijd van een eeuw geleden. Deze methode van living history wordt ook gebruikt door rondleiders wanneer deze gekleed zijn als personen uit de tijd rond 1900. De methode van living history wordt nog weinig toegepast.

Gedurende een dagdeel leven als vroeger, zoals aangeboden wordt in historische musea als het Museumpark Archeon, in Alphen aan den Rijn en het Historisch Museum in Eindhoven, werd in geen van de onderzochte musea aangeboden. In deze musea wordt de methode van living history gezien als een effectieve manier om de afstand in tijd te verminderen en het verleden dichterbij te brengen.¹³⁵ Naast de nog weinig toegepaste methode van living history is het vertellen van verhalen of het verhalend vertellen van een rondleider een belangrijke methode om het verleden dichterbij te brengen. Omdat vertellen een kunst is, die een bepaald talent vraagt zowel als een hoge mate van inlevingsvermogen, beperken de meeste rondleiders zich tot een vorm van informatief uitleggen van en over de tentoongestelde objecten, en beantwoorden ook vragen van het publiek. Enkele rondleiders wilden graag verhalen vertellen maar vinden dit moeilijk en proberen het verhalend vertellen te combineren met het geven van informatie. Het museum Schooltijd in Terneuzen heeft een begaafd verteller die vanuit zijn eigen ervaring als leraar en uit dat van zijn vader –beiden waren onderwijzer- verhalen vertelt. Rondleiders die in de huid van een persoon uit het verleden kunnen kruipen, doen dit verder alleen wanneer zij, passend verkleed, een les als vroeger geven. In beperkte mate wordt dit ook gedaan door medewerkers die op een lokale markt of andere plaats buiten het museum, verkleed het museum representeren. De minder effectieve pogingen waarmee de meeste musea proberen de afstand tussen nu en toen te verkleinen zijn door middel van het geven van zakelijke informatie over het tentoonstellingsmateriaal en de ontwikkeling van het pedagogisch denken in het verleden. Vooral in het Nationaal Onderwijsmuseum in Dordrecht valt deze methode op. Een probleem waarmee alle musea geconfronteerd worden is, het gevaar van beschadiging van de expositiestukken wanneer deze door bezoekers aangeraakt kunnen worden. In de Duitse en de Belgische musea wordt dit opgelost door de bezoekers op afstand te houden door middel van afscheidingen met koorden of glazen ramen of door bordjes met teksten zoals “niet aanraken”. Door het niet kunnen gebruiken van de tastzin wordt voor de bezoeker de afstand tot de exponaten vergroot. In de twee bezochte Nederlandse musea bleken er meer mogelijkheden te zijn om de voorwerpen aan te raken en te betasten, dan in de andere landen. Tot op zekere hoogte proberen alle musea dit dilemma op te lossen, door enkele replica’s van historische objecten aan te bieden die

---

¹³⁵ Gesprek met medewerkster Historisch Museum, Eindhoven.

gebruikt mogen worden, een lei met griffels is een veel gebruikt voorbeeld hiervan. Uit gesprekken met bezoekers bleek dat het vertellen door een medewerker het meest gewaardeerd wordt als middel om de tijd dichterbij te brengen. Ook stimuleert dit de bezoeker om vragen te stellen. Omdat de musea overal afhankelijk zijn van het aanbod aan onbetaalde vrijwilligers, blijkt het echter moeilijk te zijn getalenteerde vertellers aan te trekken.

5.3 Historisch bewustzijn en nationale identiteit in de onderzochte musea

Ofschoon in alle onderzochte tentoonstellingen de wetenschappelijke theorieën over historisch bewustzijn en nationale identiteit een rol spelen, viel het op, dat er ook duidelijke verschillen bestaan tussen de landen en tussen de representatie in de musea onderling.

Bij de representatie van het onderwijs worden nationale of regionale gevoelens van trots maar ook van zelfkritiek uitgedrukt. De oude wandplaten, die in alle musea getoond werden en waarin de geschiedenis van het eigen land wordt getoond met trots op een heldhaftig verleden, zijn in alle musea hiervan een voorbeeld. Ook de leesboekjes voor het geschiedenisonderwijs uit de tijd rond 1900 leggen veel nadruk op trots op en waardering voor de eigen natie. In België en Duitsland, landen die beide toen nog een eigen nationale identiteit probeerden te ontwikkelen, was deze nationale trots sterker merkbaar dan in de Nederlandse musea. Vooral in het museum in Dortmund wordt de nationale identiteit sterk benadrukt. Niet alleen de foto van de keizer, die in het schoollokaal hangt, maar ook het feit dat de tentoonstelling van het onderwijs rond 1900 onderdeel uitmaakt van een groter geheel waarbij ook een vergelijking wordt gemaakt met de Hitlertijd, toont dat het historisch bewustzijn hier nadrukkelijk een belangrijk onderwerp van de tentoonstelling is. In hoeverre de medewerker die groepen rondleidt, historisch bewustzijn en nationale identiteit bevordert, hangt overal sterk af van de persoon van deze rondleider.

Kritiek op het onderwijs in vroeger tijden wordt vooral geïmpliceerd in de replica's van klaslokalen waar hardhandige strafgereedschappen worden getoond, en indirect, in het tonen van moderne leermiddelen en in de nadruk op de geschiedenis van het pedagogisch denken. Deze methoden van kritiek, werden hoofdzakelijk waargenomen in de twee Nederlandse musea.

In de meer op de regio gerichte musea, zoals het Stedelijk Museum voor Volkskunde in Brugge, het museum Das Lehrerhaus in Friemersheim en het museum Schooltijd in Terneuzen waren de bevraagde bezoekers zich vaker

bewust van de trots op het verleden van die regio. Nationale identiteit lijkt in deze musea geen rol van betekenis te spelen, ondanks het feit dat dezelfde soort platen en leesboekjes worden getoond, domineert hier het regionale, en niet het nationale element. Het verhaal dat wordt verteld over het onderwijs tussen 1871 en 1930 bevat in alle musea een nadruk op historisch bewustzijn en nationale of regionale identiteit. In Duitsland bleken de ondervraagde bezoekers dit het sterkste te ervaren, in Nederland het minst sterk.

5.4 Conclusie

In het beknopte onderzoek dat in het kader van deze masterscriptie werd gedaan kon slechts een heel bescheiden indruk gegeven worden van de manier waarop schoolmusea in drie Europese landen het onderwijs gedurende de jaren tussen 1871 en 1930 representeren. Het bleek, dat in alle tentoonstellingen bij de representatie van dat onderwijs, de wetenschappelijke theorieën over nostalgie en vooruitgang, afstand en nabijheid en historisch bewustzijn en nationale identiteit een belangrijke rol speelden. In het verhaal dat wordt verteld over het onderwijs rond 1900 hadden alle musea te kampen met vragen en problemen die daarmee verbonden waren. Zij hebben deze problemen op eigen manier proberen op te lossen om te komen tot levendige en informatieve representaties van de de school van toen.

Het meest opvallende verschil tussen deze representaties van het onderwijs bleek te liggen in het verschil tussen de tentoonstellingen in de meer nationaal georiënteerde musea en de regionale musea. In de eerste soort musea werd vooral nadruk gelegd op kennisoverdracht en informatieverstrekking. De tentoonstellingen hier maken een afstandelijke, wat zakelijke indruk. In de regionale musea werd getracht de bezoeker intensief te betrekken bij de school van toen door de fysieke nabijheid van de leermiddelen, de intimiteit en levendigheid in deze kleine musea en door het enthousiasme waarmee het personeel vertelt en persoonlijk betrokken is.

Om een indruk te krijgen en een vergelijking te maken van Europese schoolmusea is een onderzoek naar de musea in drie landen, waar slechts twee musea per land werden bestudeerd, lang niet voldoende. Een groot vergelijkend onderzoek naar schoolmusea in heel Europa zou wenselijk zijn. Hiervoor is het nodig, dat een overzicht gemaakt wordt van de schoolmusea die er in Europa bestaan. Na het vaststellen daarvan zouden historici deze musea moeten bezoeken en verslag uitbrengen van hun bevindingen. Dit moet ongetwijfeld werk zijn van vele jaren. Een dergelijke onderneming zou echter

kunnen leiden tot een grotere waardering voor schoolmusea, een sterkere interesse bij Europeanen in elkaars onderwijs en een weer iets verdere groei op de moeizame weg naar Europese saamhorigheid.

Bijlagen

Bijlage 1 - Vragen en meningen:

Gedurende het onderzoek naar de representatie in de huidige musea van het onderwijs tussen 1871 en 1930 werden op informele wijze regelmatig willekeurige museumbezoekers en medewerkers van de bezochte musea gevraagd naar hun meningen en indrukken. Zowel kinderen als volwassenen hebben vragen beantwoord en hun mening gegeven, evenals een bezoeker die deskundig en ervaren is op het gebied van living history. Sommige reacties van de ondervraagden kwamen tot stand in een langer gesprek, andere zijn het resultaat van korte vragen en opmerkingen in de loop van een museumbezoek. Bij deze informele gesprekken werden niet alle onderstaande vragen aan alle bezoekers gesteld. Een van de ondervraagde personen, een academisch gevormde Duitse vrouw, heeft samen met mij alle musea bezocht.

De vragen die gesteld werden zijn samengevat in onderstaande lijsten. De antwoorden die de bezoekers en medewerkers hierop gaven zijn, voor zover mogelijk en relevant, in deze scriptie verwerkt.

Vragen aan museumleiding:

- Door wie of welke organisatie werd het museum opgericht en wat was de oorspronkelijke doelstelling; heeft u deze doelstelling later nog moeten aanpassen?
- Op welke doelgroep richt zich de tentoonstelling hoofdzakelijk?
- Hoe is uw werkwijze bij het verzamelen van materiaal?
- Hoe biedt u de informatie bij de tentoonstellingsstukken aan? catalogus, bijschriften, audioguide, rondleiding, lessen, wisselende tentoonstellingen?
- Welke historische periode wordt in uw museum benadrukt?
- Is er daarbinnen een chronologische opbouw?
Beoogt uw museum de bevordering van het nationaal bewustzijn bij de bezoekers?
- Hoe wordt het museum gefinancierd?
- Hoe geeft u bekendheid aan uw museum en in hoeverre onderhoudt u contacten met andere musea?

De vragen aan de museumleiding werden allemaal met openheid beantwoord door museumleiding of door medewerkers die inzicht in deze aspecten van het museum hebben. Veelal, vooral in de kleinere musea, waren leiding en medewerkers dezelfde personen.

Vragen aan medewerkers:

- Waarom werkt u hier? Wat is uw taak?
- Bekijkt u zelf de tentoonstelling van tijd tot tijd?

- Geeft u uitleg op inhoudelijke vragen van bezoekers?
- Als u rondleidt hoe benadert u dan kinderen/ volwassenen (verhalen, of uitleg van feiten)? Identificeert u zich met de persoon uit het verleden of vertelt u vanuit het standpunt van de observerende buitenstaander?
- Welke indruk heeft u over de waarde die dit museum heeft voor de bezoekers?

Samenvatting van de antwoorden:

Bijna alle medewerkers waren ouder dan 50 jaar en deden dit werk uit een zeker idealisme. Velen van hen noemden interesse in de geschiedenis of in het onderwijs als belangrijkste motief voor hun werk. Een ander genoemd motief was de behoefte om iets te doen voor de maatschappij en zelf een zinvolle bezigheid te hebben. Allen zeiden regelmatig in het museum rond te lopen en graag vragen van bezoekers te beantwoorden zover dit in hun vermogen ligt. Rondleiders bleken vooral uitleg en feitelijke informatie te geven, enkele begaafde vertellers, zoals in Terneuzen, speelden het klaar om boeiende verhalen over vroeger te vertellen. Geen van de bevroegde rondleiders was in staat te vertellen vanuit het standpunt van het kind uit de bestudeerde tijd. Interessante observatie was dat de bezoekende kinderen juist vragen stelden, over de ervaringen van dit kind. Deze vragen werden dan zo goed mogelijk beantwoord.

Veel bezoekers leken de tentoonstelling interessant en vooral nostalgie opwekkend gevonden te hebben. Kinderen waren merkbaar minder geboeid, dan volwassenen.

Vragen aan volwassen bezoekers:

- Wat vindt u het meest interessant in deze tentoonstelling?
- Roept de tentoonstelling nostalgische gevoelens bij u op?
- Ervaart u in deze tentoonstelling van het onderwijs rond 1900 een band tussen het schoolleven van de kinderen van toen en uw eigen jeugd?
- Welke verbeteringen in het onderwijs die u hier ziet vindt u het meest belangrijk?
- Wat van het getoonde geeft u de indruk echt Nederlands/Belgisch/Duits te zijn?
- Helpt de tentoonstelling u, zich sterker bewust te worden van uw nationale/regionale eigenheid?
- Helpt de tentoonstelling U de Belgische/Duitse/Nederlandse verleden beter te begrijpen?

Samenvatting van de antwoorden:

De interesse aan de tentoonstelling richtte zich vooral op de gereconstrueerde klaslokalen en op de ontwikkeling van de leermaterialen. Vooral door rondleidingen of verhalen van medewerkers werd soms empathie opgeroepen bij de bezoeker. Het zich vereenzelvigen met het kind, en soms met de leerkracht, uit het verleden werd door enkele ondervraagde bezoekers bewust ervaren. De meeste bezoekers vertelden dat de tentoonstelling nostalgische herinneringen opriep aan de eigen schooltijd. Bij één bezoeker waren de herinneringen negatief. Alle ondervraagden waren echter heel blij met de verbeteringen in het onderwijs; de enige kritiek die er geuit werd betrof soms het gebrek aan orde en discipline in het huidige onderwijs.

Op de vraag naar nationale of regionale gevoelens of identiteit antwoordden enkele bezoekers in Duitsland het interessant te vinden te zien hoe zij zelf deel zijn van een historisch proces. In alle drie landen bleek er zowel enig gevoel van trots als ook kritiek op het verleden van het eigen land te zijn. Niet alle bezoekers meenden dat hun nationale bewustzijn door deze tentoonstelling gestimuleerd werd. Misschien, zo opperde een bezoeker, is een langere tijd van bezinking en verwerking van de tentoonstelling noodzakelijk om een dergelijk bewustzijn te doen ontstaan.

Vragen aan kinderen:

- Wat voel je bij het zien van een schoollokaal?
- Wat bevalt je er en wat niet?
- Denk je dat het echt zo was? Waarom wel/niet?
- Hoe vergelijkt deze school met je huidige school?
- Wat leer je van wat je ziet in dit museum?
- Hoe interessant vond je het en waarom?
- Wat vertelt de tentoonstelling je over hoe het vroeger was in jouw land?

De kinderen van basisschoolleeftijd, ook wanneer zij al enige museumervaring hadden, vonden het museum in zijn geheel niet bijzonder boeiend. Voor de degenen die een museum in schoolverband bezochten was het een uitstapje, waarbij meestal ook gewerkt moest worden aan een vragenlijst of opstel achteraf.

Het klaslokaal werd als het meest interessante gezien. Wanneer de kinderen daar een les mochten bijwonen was dit 'grote pret', en afhankelijk van het acteer- of verteltalent van de leerkracht beleefden zij een korte tijd de sfeer van toen. Wanneer de nadruk werd gelegd op de discipline en straffen, ontdekten de kinderen al snel dat zij het huidige onderwijs een grote

voortgang vinden. Kinderen vertelden dat ze iets geleerd hadden over het leven van de kinderen in het verleden. Ze voelden vaak medelijden maar vonden soms ook dat de oude klaslokalen gezelliger waren dan die waarin ze zelf onderwezen werden. In tegenstelling tot volwassenen verbonden zij de tentoonstelling niet met nationale identiteit. Evenmin was er bij hen een gevoel van nostalgie mogelijk.

Bijlage 2 - Vragen aan een bezoeker van meerdere onderzochte musea

Duitse vrouw – ong. 55 jaar met goede kennis van Nederland. Zij bezocht vier van de schoolmusea in de drie landen en beantwoordde de vragen gedeeltelijk schriftelijk, met name de vragen over opvallende verschillen.

Vragen:

- Roept de tentoonstelling nostalgische gevoelens bij u op?
- Ervaart u in deze tentoonstelling van het onderwijs rond 1900 een band tussen het schoolleven van de kinderen van toen en uw eigen jeugd?
- Wat van het getoonde geeft u de indruk echt typisch te zijn voor een museum in dit land?
- Draagt de tentoonstelling ertoe bij het verleden van dit land beter te begrijpen?
- Welke wezenlijke verschillen tussen de musea in de verschillende landen vallen u op?

Deze vrouw ervoer geen nostalgische herinneringen bij het zien van de tentoonstellingen. Haar herinnering aan de eigen schooltijd waren niet negatief maar veeleer neutraal.

Nationale identiteit meende deze bezoeker vooral te kunnen afleiden van de nadruk die er werd gelegd op leren als een belangrijk aspect van het dagelijkse leven. In de tentoonstelling in het museum in Brugge werd de school gepresenteerd als deel van de algemene geschiedenis van de stad. De beide Nederlandse musea maakten op haar een “echt Nederlandse” indruk. Dit typisch Nederlandse bestaat volgens de bezoeker in een openheid naar de wereld en in een interesse in het denken over meer kind-georiënteerd onderwijs. Dit werd haar in beide musea duidelijk, door het tonen van aandacht voor andere volkeren en vooral voor de interesse in, en de vroege toepassingen van, de ideeën van de, veelal niet Nederlandse, pedagogische denkers.

De Duitse musea straalden, volgens deze bezoeker, orde en rust uit. Zij miste er de aandacht voor de nieuwe pedagogische inzichten uit de negentiende en vroege twintigste eeuw. Dit kwam overeen met haar eigen

ervaring als leerling in een Duitse school. Invloed van Montessori en Fröbel werd daar pas merkbaar lang na 1980. Tot die tijd moest leren vooral geen plezier zijn, maar heilige ernst.

Opvallende verschillen tussen de musea in de verschillende landen volgens deze Duitse bezoeker:

Opzet museum:

Het Volkskundemuseum in Brugge:

Het schoolmuseum was een klein onderdeel van het volkskundemuseum, dus had ik de indruk, dat het schoolleven dat er wordt getoond wilde laten zien, dat het dagelijkse naar school gaan een deel uitmaakte van de gewone cultuur waarbij leren, spelen en in een klas zitten bij het geregelde alledaagse leven hoort.

Het Nederlands Schoolmuseum in Dordrecht:

Zeer wetenschappelijk van opzet met wisselende tentoonstellingen. Hier ligt het zwaartepunt op de geschiedenis van verschillende soorten leermiddelen, van heel uiteenlopende vakken, zelfs borduren en handwerken, en hoe deze veranderden in de loop van de jaren. Mij leek dit een “echt Nederlands” museum.

Het museum Schooltijd in Terneuzen:

Mijn favoriet, omdat er een combinatie was, van verschillende tijden waar alles bij elkaar paste, klaslokalen, leermiddelen en andere voorwerpen. Wat ik hier indrukwekkend vond was het “echt Nederlands” lijkende door de verzameling leesplankjes in verschillende talen en ook bij de rest had ik de indruk, dat er hier een zwaartepunt op lag om duidelijk te maken, hoe verschillend mensen zijn en dat er misschien ook de koloniale geschiedenis van Nederland in zat en het verband met andere volken door de zeevaart.

Museum Het Lehrerhaus in Friemersheim:

Ook hier hoort het klaslokaal met de inrichting en leermiddelen bij het Heimatmuseum, net zoals in Brugge, maar hier is er een heel andere sfeer. Hier had ik de indruk, dat het museum wil uitstralen hoe braaf de kinderen vroeger waren ik denk er meteen aan mijn moeder die met liniaal op haar handen werd geslagen wanneer ze een verkeerd antwoord had gegeven.

Bezoekersvriendelijkheid:

Alle bezochte musea waren bezoekersvriendelijk, maar in Terneuzen was de uitleg en de begeleiding schitterend. Het feit dat de medewerkers die ons informeerden en dat de persoon die ons rondleidde zelf leraar was, evenals zijn vader, en het museum zelf heeft opgericht, maakte de hele tentoonstelling bijzonder boeiend.

Nationale uitstraling en identiteit

Als ik moet kiezen lijkt me het museum in Terneuzen meer typisch Nederlands en is ook beter te vergelijken met de musea in de andere staten, dan het museum in Dordrecht. Dit laatste is moderner en ik had er meer de indruk, dat het om het ontwikkelen van de leermethoden überhaupt ging.

Terneuzen heeft laten zien hoe het vroeger was in een Nederlandse school ook door dingen zoals de ezel als strafmethode, de plaats van het kerkelijk leven binnen de school, bijvoorbeeld bij de voorbereiding op de eerste heilige communie van de kinderen, of de rol van de schoolarts.

Maar het was ook het enige museum waar duidelijk werd, dat Montessori en Fröbel geen pedagogen waren die pas in de zestiger jaren van de twintigste eeuw een rol gingen spelen, maar dat hun theorieën al in de negentiende eeuw present waren. In Duitsland kwamen ze pas na mijn schooltijd, in de late jaren zeventig, op en werden op de gemiddelde basisschool pas in de jaren tachtig van de twintigste 20e eeuw algemeen toegepast.

Het museum in Friemersheim leek me echt Duits, het voelde alles zo opgeruimd en niet echt knus maar zakelijk en streng, leren mag vooral geen plezier zijn en ook speelgoed, dat in de pauzes mag worden gebruikt of leesplankjes, die het leren van het alfabet opvrolijken kan ik niet herinneren.

Mijn indrukken over de opvattingen van het onderwijs die de tentoonstellingen uitstralen zijn heel verschillend.

Dordrecht: Mensen hebben vanaf hun bestaan en hun hele leven lang moeten leren

Brugge: De meester of de juf doet zijn/haar best zo dat je met wat je leert door het leven komt

Terneuzen: Leren opent je horizon

Friemersheim: Leren is hard werk, maar er komt dan ook iets van.

Bijlage 3 - Vragen aan een living history speelster

- Hoe lang heeft u dit werk gedaan?
- Heeft u daarvoor een opleiding gevolgd?
- Hoe heeft u de kennis over het onderwerp verworven?
- Hoe ging u te werk met de bezoekers?
- Wat is in uw ervaring de reactie van kinderen op dit spel?
- Welke eisen moeten er worden gesteld aan een living history speelster?
- Leent het onderwerp van dit onderzoek zich voor een presentatie in vorm van living history? Zo ja, hoe?

De persoon die vertelde over haar ervaringen met living history had dit werk gedaan gedurende ruim tien jaar in het prehistorisch museum in Eindhoven, niet op vaste uren maar steeds wanneer daar behoefte aan was. Zij had geen speciale opleiding, maar had zich grondig verdiept in de tijd die zij representeerde en hield van acteren. De groepen die zij begeleidde waren meestal schoolklassen, een enkele keer familie- of vriendengroepen. Zij ging als volgt te werk: Groepen, meestal kinderen en heel zelden volwassenen, werden op een plaats in de omgeving van het museum door haar, in prehistorische kleding opgewacht. Te voet gingen zij dan via wegen en paden op zoek naar een woonplaats voor hun “stam”. Aangekomen in het museum konden zij zichzelf verkleeden in prehistorische kleding, en zich een slaapplek in het stro zoeken in een van de gereconstrueerde prehistorische boerderijen. Daarna werden zij beziggehouden met activiteiten als, eten bereiden boven een houtvuur of in een oven uit leem, met het repareren van de boerderijen, het verzorgen van de dieren, met vuur maken, ijzer smeden of houtsnijden. Dit alles werd gedaan met de primitieve hulpmiddelen die de mens van 2000 jaar geleden bezat. De mogelijkheid voor groepen die slechts een dagdeel het museum bezochten was beperkter, maar ook hier kon geleefd worden, zoals in het verleden.

De belangrijkste eis aan een living history speelster of speler is een grondige kennis van de tijd die gerepresenteerd wordt. Het gevaar historisch onjuiste elementen bij het spel te betrekken ligt altijd op te loer. Een talent voor vertellen of acteren is belangrijk. En natuurlijk gelden alle eisen die aan een leerkracht gesteld worden ook hier. De ondervraagde speelster meent dat living history als onderwijsmethode bij uitstek geschikt is voor gebruik in een historisch museum. In elk type museum kan een rondleider weliswaar een groep zich laten inleven door zelf passend verkleed kunst of geschiedenis te presenteren, maar een groep zich te laten verkleeden en de tijd van weleer

meerdere dagen te laten beleven is theoretisch mogelijk, maar praktisch niet haalbaar in een ander soort museum. Een schoolmuseum met een gereconstrueerd klaslokaal en een verklede leerkracht heeft hier meer mogelijkheden dan een kunstmuseum.

Bijlage 4 - Adressen van de bestudeerde schoolmusea

België:

- 1) Stedelijk Museum voor Volkskunde, Balstraat 27-41, Brugge.
- 2) Stedelijk Onderwijsmuseum, G.de Stuersstraat 1, Ieper.

Duitsland:

- 1) Museum Das Lehrerhaus, Friemersheimer Straße 21, Duisburg.
- 2) Westfälisches Schulmuseum, An der Wasserburg 1, Dortmund.

Nederland:

- 1) Museum Schooltijd, Nieuwstraat 2-4, Terneuzen.
- 2) Nationaal Onderwijsmuseum, Burgemeester de Raadsingel 97, Dordrecht.

Bijlage 5 - Negen aspecten waarop de musea en de tentoonstellingen werden beoordeeld.

1. Geschiedenis en motivatie. Wanneer en door wie werd het museum opgericht? Wat was de sociale en intellectuele achtergrond van deze mensen? Welke ideeën en mogelijkheden hadden zij met betrekking tot de praktische aspecten van het opzetten van een schoolmuseum? Was er toen in hun omgeving al iets dat als basis kon dienen voor het idee van een op te zetten schoolmuseum?
2. Wat was het doel van de initiatiefnemers? Wat wilden zij bereiken: wilden zij bezoekers informeren en onderwijzen, hadden zij de wens het belang of de status van hun dorp op stad te verhogen, zagen zij de oprichting van een schoolmuseum als een hobby voor zichzelf, waren er ook andere motieven? Is de oorspronkelijke doelstelling in de loop van de tijd veranderd of aangepast?
3. Het gebouw: Hoe ziet het gebouw er van buiten, en van binnen uit? Is het een authentieke school uit de periode 1871-1930, een ander gebouw uit deze tijd, of is het een modern gebouw? Is het gebouw passend voor het tentoongestelde materiaal? Is er ruimte genoeg voor het beschikbare tentoonstellingsmateriaal? Is het goed bereikbaar voor de bezoeker met de auto of het openbaar vervoer?

4. Hoe is het museum ingericht? Is het materiaal tentoongesteld naar categorieën of chronologisch? Kan (een deel van) de tentoongestelde voorwerpen aangeraakt worden door de bezoeker, of staat alles veilig achter glas? Is de verlichting voldoende? Biedt het museum diensten voor de bezoekers zoals, een restaurant of museumwinkel met informatieve producten of souvenirs?
5. Biedt het museum een catalogus aan? Zijn de tentoongestelde objecten duidelijk en voldoende voorzien van een uitleg? Worden er rondleidingen of audiovisuele hulpmiddelen aangeboden? Zijn er medewerkers aanwezig die vragen kunnen beantwoorden? Wordt er gebruik gemaakt van living history? Zijn er naast de permanente tentoonstelling ook nog wisseltentoonstellingen?
6. Op welke doelgroepen richt zich het museum: volwassenen, kinderen, families, schoolklassen of andere? Hoe speelt het museum in op de belangstelling van deze verschillende doelgroepen? Is het museum kindvriendelijk? Wat biedt het museum, naast de tentoonstellingen, de bezoeker nog meer: worden er lezingen, speciale activiteiten, eigen onderzoeksmogelijkheden, lessen voor en hulp aan leerkrachten, of andere mogelijkheden aangeboden?
7. Verzamelbeleid: Hoe werd en wordt het tentoongestelde materiaal verkregen? Welke financiering speelt hierbij, en bij de instandhouding van het museum, een rol: overheid, vriendensteungroep, donaties, schenkingen, toegangsgelden? Is het museum zelfstandig of is de overheid eigenaar?
8. Hoe belangrijk voor het functioneren van het museum zijn de medewerkers? Hoe worden deze aangetrokken? Worden zij betaald? Wat zijn hun taken? Hoe stabiel is deze groep?
9. Hoe presenteert zich het museum naar de buitenwereld? Hoe is de eigen website en het contact met de pers? Zijn er ander presentaties om het publiek opmerkzaam te maken op het museum?

Deze negen aspecten samen maken het mogelijk een grondige indruk te krijgen van de aard van een museum en van de tentoonstelling. Zij verduidelijken de narratieve representatie van het onderwijs rond 1900 en vormen een beeld van het verhaal dat er wordt verteld.

Literatuur:

30 Jahre Museum im Lehrerhaus

<https://www.lokalkompass.de/duisburg/kultur/30-jahre-museum-im-lehrerhaus-d294167.html>. laatst geraadpleegd 30 september 2018.

Alphen, Hieronymus van, *Kleine gedichten voor kinderen* (z.p. 1787).

Arnold-de Simine, Silke, *Mediating Memory in the Museum Trauma, Empathy, Nostalgia* (Londen 2013).

Ariès, Philippe, *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (Parijs 1960).

Bakker, Nelleke, Jan Noordman, Marjoke Rietveld-van Wingerden *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee & praktijk 1500-2000* (Assen 2006).

Bakker, Theo, 'Wereldtentoonstelling 1883 Amsterdam', *Theo Bakker's Domein*, <http://www.theobakker.net/pdf/wereldtentoonstelling1883.pdf>. laatst geraadpleegd 29 maart 2018.

Bal, Mieke, *Narratology, introduction to the theory of narrative* (Toronto 1997).

Beets, Nicolaas, pseudoniem Hildebrand, *Camera obscura, Kinderrampen*, (z.p.1839).

Bezoekersgids Onderwijsmuseum Dordrecht, *Over vroeger, voor later, van nu*, (Dordrecht 2017).

Bezoekersgids Onderwijsmuseum Dordrecht, *Mooi* (Dordrecht 2017).

Blaas, Piet, *Anachronisme en historisch besef, momenten uit de ontwikkeling van het Europees historisch bewustzijn* (Amersfoort 1993).

Boekholt, P. Th.F.M. en E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd* (Assen/Maastricht 1987).

Bosch, Bart van den, 'Nostalgie en historisch besef' *Historisch Huis*, <http://www.historischhuis.nl/HistBesef/HHbesef6.html>, laatst geraadpleegd 28 febr. 2018.

Both, Kees, 'Kindergarten – tuin voor kinderen', *Springzaad*, <https://springzaad.nl/litdocs/kindergarten-tuin-voor-kinderen.pdf>, laatst geraadpleegd 30 april 2018).

Boym, Svetlana, *The Future of Nostalgia* (New York 2001).

Brolsma, Marjet, 'Cultuurtransfer en het tijdschriftenonderzoek' *L'étude des revues littéraires en Belgique* 4 (2008) 1-17.

Bruijn, Pieter de, *Bridges to the Past Historical Distance and Multiperspectivity in English and Dutch Heritage Educational Resources* (Rotterdam 2014).

Buijs, Annelies, Het museum van de toekomst Een onderzoek naar de verhouding tussen theoretische polarisatie en de hedendaagse erfgoedpraktijk (Scriptie Universiteit Utrecht 2011). <http://docplayer.nl/69357676-Het-museum-van-de-toekomst-een-onderzoek-naar-de-verhouding-tussen-theoretische-polarisatie-en-de-hedendaagse-erfgoedpraktijk.html>. laatst geraadpleegd 29 oktober 2018.

Buren, R.van, 'Edel streven' of commercie en status? Schoolmusea in de negentiende eeuw', *Docplayer* z.d. <http://docplayer.nl/8652528-Edel-streven-of-commercie-en-status-schoolmusea-in-de-negentiende-eeuw.html>, laatst geraadpleegd 15 sept. 2017.

Buren, R. van, 'Een fantoomachtig onderwijsmuseum. Over het kortstondige bestaan van het Museum voor Onderwijs en Kunst, Lessen, 2, *Onderwijs Erfgoed* 2007. http://www.onderwijserfgoed.nl/sites/default/files/jubileumboeken/Een_fanatoomachtig_onderwijsmuseum.pdf, laatst geraadpleegd 13 oktober 2017.

Buren, R.van, *Van praktisch en pedagogisch naar cultuurhistorisch Het verschijnsel schoolmuseum in nationaal perspectief* (Schiedam 2009).

Burg, Martijn van der, 'Inleiding', in idem: *Nederland onder Franse invloed. Cultuurtransfer en staatsvorming in de napoleontische tijd, 1799-1813* (Proefschrift Universiteit van Amsterdam 2007) 5-22.

Catalogus van het Nederlandsch Schoolmuseum (Amsterdam 1877).

Catalogus van het Volkskundemuseum in Brugge (Brugge z.d.).

Catteeuw, Karl, 'Als de muren konden spreken... Schoolwandplaten en de geschiedenis van het Belgisch lager onderwijs', *Lirias*, 18 juni 2005. <https://lirias.kuleuven.be/handle/1979/124>, laatst geraadpleegd 11 oktober 2017.

'Collectie van het Nederlandsch Schoolmuseum' *UvA Tekstbank*, <https://schoolmuseum.uba.uva.nl/home>, laatst geraadpleegd 9 oktober 2018.

Comenius, Jan, *Groote onderwijsleer* (Rotterdam 1918).

Dam, Peter van, 'Vervlochten geschiedenis. Hoe *histoire croisée* de natiestaat bedwingt', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125 (2012) afl. I, 97-109.

Damstra, A.M., *Beelden over het verleden. Nationale identiteit en historische wandplaten van J.H. Isings (1884-1977)* (Utrecht 2016).

'De Holland: een gebouw om trots op te zijn', <https://www.onderwijsmuseum.nl/gebouw-de-holland>, laatst geraadpleegd 10 oktober 2018.

Depaepe Marc en Bregt Henkens, 'The History of Education and the Challenge of the Visual', *Paedagogica Historica*, 36,1 (Leuven, 2000).

Devliegheer, L, *De huizen te Brugge*, deel II, (Den Haag 1968).

Dezutter, W.P., 'De volkskunde: een vergelijkende wetenschap', *Mededelingen stedelijke musea* 1 (1973).

Dezutter, W.P., 'Het stedelijk museum voor volkskunde te Brugge', *Mededelingen stedelijke musea* 1 (1973) 26-32.

Dezutter, W. P. 'In memoriam Guillaume Michiels (1909-1997) Stichter-conservator van het Museum voor Volkskunde van Brugge', *Biekorf*. Jaargang 97 (1997) 294.

Dreissig Jahre Museum im Lehrerhaus,
<https://www.lokalkompass.de/duisburg/kultur/30-jahre-museum-im-lehrerhaus-d294167.html>, laatst geraadpleegd 15 sept.2018.

Duijnhouwer, J.A., *Het nutsonderwijs bezuiden de grote rivieren*, (Utrecht 1997).

Dussen, W.J. van der, *De musealisering van onze cultuur. De tijd in perspectief* (Venlo 1995).

Elffers, Joost en Mike Schuyt, *Groot museumboek* (Amsterdam 1981).

Esch, J. van der, 'Het Nederlandsch Schoolmuseum' *Maandblad voor het aanschaffen schoolmeubilair, leer- en hulpmiddelen voor de verschillende inrichtingen van onderwijs* 1 (4/5), 1-7.

Esch, J. van der, 'Verslag over den toestand en de uitbreiding van het Nederlandsch Schoolmuseum van primo october 1913 tot ultimo september 1914' *Berichten en mededelingen van het Nederlandsch Schoolmuseum*, 21.

Freundeskreis lebendiger Grafschaft, Brochure, Eigen uitgave van de Freudeskreis, z.j.

Fröbel, F., *Die Menschenziehung* (Leipzig 1826).

Fuchs, E. 'Von der Weltausstellung zum Museum: Zur Entstehung des Schulmuseums im 19. Jahrhundert' In: B.Graf en H. Möbius (Hrgs.). *Zur Geschichte der Museen im 19. Jahrhundert 1789-1918* (Berlijn 2006) 137-154.

Fuchs, Eckhardt, 'All the world into the school: World's fairs and the emergence of the school museum in the nineteenth century' in: Martin Lawn ed., *Modelling the future. Exhibitions and the materiality of education* (Londen 2009) 51-72.

'Geschiedenis van het onderwijs', *Lirias*, 2015.
http://onderwijsmuseum.nl/files/2015-06/1433850529_geschiedenis_van_het_onderwijs_versie_juni_2015_.pdf,
laatst geraadpleegd 26 aug.2017.

Graafland, Frances, *Voor de vorming van het hart en de ontwikkeling van het verstand, straffen en belonen in het onderwijs van 1801- 1850: Wetgeving versus Praktijk* (scriptie Erasmus Universiteit Rotterdam z.j.).

Grever, Maria e.a., *Controverses rond de canon* (Assen, 2006).

Grever, Maria, *Erfgoed en Multiperspectiviteit*, Lezing bij de Expertmeeting Erfgoedonderwijs (Center for Historical Culture, 16 juni 2016).
<https://vakdidactiek.nl/wp-content/uploads/2016/07/Maria-Grever-Presentatie-Expertmeeting-Erfgoedonderwijs-16-06-2016.pdf> laatst geraadpleegd 25 juni 2018.

Grever, Maria, 'Geen identiteit zonder oriëntatie in de tijd. Over de noodzaak van chronologie', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 124-3 (2009) 438-451.

Grever, Maria, *History wall charts. Scenes from a shared European past or images of history learning in Europe?* (Rotterdam 2017).

Grever Maria en Carla van Boxtel, 'Kruipen in de huid van een ander', in: idem *Verlangen naar tastbaar verleden. Erfgoed, onderwijs en historisch besef* (Hilversum 2014) 39-52.

Grever Maria, en Kees Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, (Amsterdam 2007).

Grever, M., 'Tijd en ruimte onder één dak. De wereldtentoonstelling als verbeelde vooruitgang', in: Maria Grever en Harry Jansen (red.), *De ongrijpbare tijd. Temporaliteit en de constructie van het verleden* (Hilversum 2001) 113-130, aldaar 128.)

Grever, Maria, en Carla van Boxtel, *Verlangen naar tastbaar verleden, onderwijs en historisch besef* (Hilversum 2014).

Grever, Maria, 'Visualisering en collectieve herinneringen. "Volendams meisje" als icoon van de nationale identiteit' *Tijdschrift voor Geschiedenis* 117 (2004) afl. 2, 207-229.

Grijzenhout, F. "In these days of convulsive political change". Discourse and display in the revolutionary museum 1793-1815', in: F. van Vree, J. Winter (red.), *Performing the past. The making of European historical culture*, Amsterdam (Amsterdam University Press) 2010, 287-303.

Halbertsma, M. (red.) (1995) *Themaparken, dierentuinen en musea: overeenkomsten en verschillen in de presentatie tussen Nederlandse themaparken, openluchtmusea, dierentuinen, natuurhistorische musea en musea van wetenschap, scheepvaart en techniek*. (Rotterdam 1995) 23.

Hoed, Bert van den, 'De tekenaar van de taal: Cornelis Jetses bijna vijftig jaar het gezicht van het onderwijs in Nederland' *Leidsch Dagblad*. (27 januari 1990) 29.

Hübner, M. *Die deutschen Schulmuseen*. (Breslau 1904).

Hübner, M. *Die Ausländischen Schulmuseen*. (Breslau 1906).

Inklaar, F. e.a., 'Het museumbezoek' *Cultuurwetenschappelijke vaardigheden* (Heerlen 2009) 177-188.

International Council of museums, *Museum Definition*, <http://icom.museum/the-vision/museum-definition/>. laatst geraadpleegd 25 juli 2018.

Jansma, Roelof, 'Aanschouwingsonderwijs met de platen van Brugsma', *De school Anno*, 22 (2004) afl.1, 1-3.

John Locke, <https://mens-en-samenleving.infonu.nl/filosofie/14736-filosofen-over-opvoeding-john-locke.html>, laatst geraadpleegd 6 juni 2018.

Jong, Ad de, *Vitrines vol verhalen Museumcollecties als bron voor cultuurgeschiedenis*, Oratie uitgesproken aan de Universiteit van Amsterdam in 2009, oratie 362 in de oratiereeks van de Universiteit van Amsterdam.

Jong, G. de, *Kind school en geschiedenis* (Amsterdam/Brussel, 1975).

Jonker, A.E.M., 'Monument van edel streven; de voorgeschiedenis van het Nationaal Schoolmuseum', *De school anno* 7 (1989) afl.4, p. 20-35.

Kelly, Mirjam en Lyda, 'Pestalozzi. Werk en denken', *Fantom*, z.d. http://nl.pestalozzi.wikia.com/wiki/Werk_en_denken, laatst geraadpleegd 20 jan. 2018.

Kelpin, Fred, 'Dr. Maria Montessori: haar Filosofie van de Opvoeding', *Freds website*, z.d.. <http://www.kelpin.nl/fred/>, laatst geraadpleegd 20 oktober 2017.

Kocka, Jürgen, 'Comparison and beyond' *History and theory* 42 (2003) 39-44.

Laenen, Mark, *Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk* (Tielt 1989).

Landelijk Contact van Museumconsulenten, 'Een museum oprichten', *Uw museum*, z.d. <http://www.museumconsulenten.nl/uw-museum/publiek-en-presentatie/kinderen-in-het-museum/>, laatst geraadpleegd 4 sept.2017.

Lawn, Martin ed., 'The rise of data in education systems' in: *Comparative histories of education* (Oxford 2013).

Linden, J. ter, 'Korte ontstaansgeschiedenis van het Nationaal Schoolmuseum' *De school Anno* 1.1 (1983) 3.

Lowenthal, David, *The past is a foreign country*, (Cambridge 1985).

Lübbe, H., *Geschichtsbegriff und Geschichtsinteresse*, Basel 1977.

Lübbe, H. *Zeit-Verhältnisse: zur Kulturphilosophie des Fortschritts*. (Graz/Wien/Köln 1983a).

Lübbe, H. (1983b) 'Der Fortschritt und das Museum'. In: *Dilthey-Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften* (Göttingen 1983b).

Maertens, A., *Gids der Brugse godshuizen* (Brugge 1940).

Mahieu, Maarten, *De Belgische wereldtentoonstelling voor de Eerste Wereldoorlog als spiegel van en actor in de sociale kwestie*. (Gent 2007).

Mensink, Tom, 'Catalogus schoolwandplaten in België', *Verzameling in beeld* z.d.
http://www.collectiontrade.nl/cms/index.php?page=shop.browse&category_id=1709&option=com_virtuemart&Itemid=35, laatst geraadpleegd 11 oktober 2017.

Matthey, Ignaz en Patricia van Ulzen, 'Musea' in: F. Inklaar e.a., *Vademecum Cultuurwetenschappelijke vaardigheden 1*, (Heerlen 2009) 155-192.

Montessori, Maria, *The Montessori method. Scientific pedagogy as applied to child education in "the children's houses" with additions and revisions by the author* (New York 1912).

Müller, Astrid, *Zur Geschichte der Museen im 19. Jahrhundert 1789-1918*, (Berlijn 2004).

Museum Ieper, *EducatiefPakketOM1175.pdf*.

Museum Duisburg, <http://www.friemersheim.eu/lehrerhaus.htm>, laatst geraadpleegd 22 febr.2018.

Muys, Nele, *De leerkracht tussen norm en praktijk: Geschiedenisonderwijs in Vlaanderen na WO II* (Ethesis Universiteit Gent 2004).
http://www.ethesis.net/onderwijs_vl/onderwijs_vl_inhoud.htm, laatst geraadpleegd 8 september 2017.

Nationaal Onderwijsmuseum, <https://www.facebook.com/pages/Nationaal-Onderwijsmuseum/691859467545059>, laatst geraadpleegd 9 oktober 2018.

Nederlandse Montessorivereniging, 'Maria Montessori', *Montessorinet*, z.d..
<http://www.montessori.nl/20/maria-montessori.html>, laatst geraadpleegd 20 oktober 2017.

Nijenhuis, Lisette, 'Samenvatting historische beeldvorming visuele cultuur, herinnering en representatie' *Studeer snel*, z.d.
https://www.studeersnel.nl/nl/document/erasmus-universiteit-rotterdam/geschiedenis-van-globalisering/samenvattingen/samenvatting-historische-beeldvorming/1884/view?has_flashcards=1, laatst geraadpleegd 15 december 2017.

Nitsch, Ulla M., *Schule wandert ins Museum. Eine kritische Rekonstruktion der Musealisierung von Schul- und Pädagogikgeschichte 1977-1997* (Berlijn 2001).

Nitsch, Ulla M., 'Schulmuseen als Portale zur Bildungsgeschichte – Forschungs-und Bildungspotentiale schulmusealer Orte' in: Caruso, Marcelo, Heidemarie Kemnitz, Jörg-W. LINK (Hrsg.) *Orte der Bildungsgeschichte*. (Bad Heilbrunn 2009) aldaar 191–208.

Nora, P. *Les lieux de mémoire* (Paris 1984-1992).

Oelbauer, Daniel, *Aus dem Land der Schulmuseen. Lehrmittelausstellungen und Schulmuseen in Bayern zwischen 1875 und 1945* (Bamberg 2010).

Oenen, Saskia van, *Meesterschap en moederschap: teksten van Jan Ligthart en tijdgenoten als onderwerp van vrouwenstudies-pedagogiek* (Amsterdam 1990) 18.

Pellisson, Maurice, 'Musées pédagogiques', *Institut Français de l'éducation* z.d.. <http://www.inrp.fr/edition-electronique/lodel/dictionnaire-ferdinand-buisson/document.php?id=3241>, laatst geraadpleegd 7 nov.2017.

Pestalozzi, Johannes Heinrich, 'Wie Gertrud ihre Kinder lehrt' in: Karl Richter Ed., *Pädagogische Bibliothek. Eine Sammlung der wichtigsten pädagogischen Schriften* (Berlijn 1869) 27-261.

Ramdas, Anil, *Ik had me de wereld anders voorgesteld*, (Weteringschans 2017).

Ribbens, K., *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland 1945-2000* (Proefschrift Universiteit van Utrecht 2002).

Ricker, Doris, *Geschichte Friemersheims und der Kirche*, https://www.friemersheim.eu/images/geschichte/Friemersheim_Geschichte.pdf. laatste geraadpleegd 18 sept.2018.

Roberts, Benjamin, 'Vader Cats' advies voor de Nederlandse jeugd' *De school Anno*, (2002) 20.1, 1-4.

Rothberg, Michael, 'Introduction: Theorizing multidirectional memory in a transnational age', in: idem, *Multidirectional memory: Remembering the holocaust in the age of decolonization* (Stanford 2009) 1-29.

Rousseau, Jean Jacques, *Emile, ou de l'éducation* (Parijs 1762).

Rudrun, David, 'Narrative, from narrative representation to narrative use: Towards the limits of definition', *Narrative* 13-2 (2005) 195-204, passim; Marie-Laure Ryan 'Semantics, pragmatics, and a response to David Rudrun', *Narrative* 14-2 (2006) 188-196.

Sauer, Janneke, *Het actuele onderwijsdebat in het licht van het pedagogisch gedachtegoed van Rudolf Steiner: Een literatuurstudie naar het actuele onderwijsdebat in Nederland en de bijdrage die het pedagogisch gedachtegoed van Rudolf Steiner hieraan kan leveren* (z.p 2015).

Schulze, Joachim, *Niederrhein, von Friemersheim bis Donsbrüggen*, (Duisburg 1985).

Silkins, Andrew, 'Mediating memory in the museum, Trauma, Empathy, Nostalgia', *Taylor Francis Online*, 2 aug.2010. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01439680120075473?journalCode=chjf20>, laatst geraadpleegd 15 febr. 2018.

Smith, Mark K., 'Johann Heinrich Pestalozzi: pedagogy, education and social justice', Infed z.d. <http://infed.org/mobi/johann-heinrich-pestalozzi-pedagogy-education-and-social-justice/>, laats geraadpleegd 25 oktober 2017.

Snauwaert, Livia en Luc Devlieghe, *Gids voor architectuur in Brugge* (Tielt 2002).

Snijders, Yvonne, Plots van 'de' Nederlandse geschiedenis Een vergelijking tussen HollandRama® en enkele schoolmethoden, Masterscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam 2010. *Snijders Yvonne, Musea en zo_.pdf* – Adobe Acrobat Reader DC.

Steiner, Rudolf, *Die geistig-seelischen Grundkräfte der Erziehungskunst. Spirituelle Werte in Erziehung und sozialem Leben*. (3^e druk Dornach 1991).

Straub, Jurgen, 'Psychology, narrative, and cultural memory: Past and present', in: Astrid Erll en Ansgar Nünning eds., *A companion to cultural memory studies* (Berlijn en New York 2010) 215-228.

Struyk, Amber, *Denken over musealisering Pleidooi voor een theoretisch kader voor historisch onderzoek naar cultuurbehoud* Boekmancahier #33, 1997. <file:///D:/Mee%20bezig/Scriptie/Eigenlijke%20scriptie/Lit.lijsten/Struyk%20A,%20Musealisering.pdf>, geraadpleegd 16 maart 2018.

Tanghe, Gwendy, 'Het zeventiende eeuwse klasje was het leukste', <https://www.hln.be/regio/ieper/-17e-eeuws-klasje-was-het-leukste~a7d3ea03>, laatst geraadpleegd 14 september 2018.

Tenorth, Heinz-Elmar, 'Kurze Geschichte der allgemeinen Schulpflicht', *Bundeszentrale für politische Bildung*, 2014. <http://www.bpb.de/gesellschaft/kultur/zukunft-bildung/185878/geschichte-der-allgemeinen-schulpflicht>, laatst geraadpleegd 5 januari 2018.

Tibbe, L., 'Kunstnijverheidsmusea: Van techniek naar esthetiek' In: E. Bergvelt, D. J. Meijers & M. Rijnders (Ed.). *Kabinetten, galerijen en kunstmusea*. (Zwolle 2005) 235-250.

Thoomes, D.T. 'De School Anno', *Periodiek van de Vereniging Vrienden van het Nationaal Onderwijsmuseum* 23 (2005) 4–9.

Veltman, W.F., *Rudolf Steiner. Een biografie* (Zeist 1980).

Verschuren, E.E.M., *It's all in the family, De representatie van het gezinsleven in de kinder- en jeugdliteratuur van na 1945* (scriptie Universiteit van Tilburg 2010).

Voormolen, Myrte, *Museon*, (Den Haag 2010).

Vroede, Maurits de, Robert Barbry en Jan Dewilde, *De school voor het leven: nieuwe stromingen in het lager onderwijs 1884-1914* (Ieper 1993).

Wet van den 13den Augustus 1857, op het lager onderwijs
Staatsblad van het koninkrijk der Nederlanden. (N°. 103.).

Willemsen, Jeroen, 'Een heikele herinnering. De hedendaagse educatieve en esthetische representatie van Srebrenica in Nederland', (scriptie Open Universiteit 2017).

Wilschut, Arie H.J. 'Historisch besef als onderwijsdoel' *Historisch Huis*, z.d. <http://www.historischhuis.nl/HistBesef/HHbesef3.html>, laatst geraadpleegd 20 febr.2018.

Wright, Patrick *On living in an old country. The national past in contemporary Britain* (London 1985).